

Aalborg Universitet

AALBORG UNIVERSITY
DENMARK

En socioøkonomisk analyse af Lille Vildmose

Madsen, Mogens Ove; Bisgaard, Pia; Rasmussen, Ole Horn

Publication date:
2002

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

[Link to publication from Aalborg University](#)

Citation for published version (APA):

Madsen, M. O., Bisgaard, P., & Rasmussen, O. H. (2002). *En socioøkonomisk analyse af Lille Vildmose*. Aalborg Universitet. Arbejdspapirer: Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal -

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at vbn@aub.aau.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

**En socioøkonomisk analyse
af Lille Vildmose
Mogens Ove Madsen, Pia Johansen,
Ole Horn Rasmussen
ISSN 1396-3503
2002:4**

*Mogens Ove Madsen, Pia Johansen,
og Ole Horn Rasmussen*

Socioøkonomisk analyse af Lille Vildmose

copyright forfatterne

*Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 1
9220 Aalborg Ø*

tlf. 96358200

*ISSN 1396-3511
2002:4*

tryk: UNI.PRINT, Aalborg Universitet

Forord

Det Landbrugsøkonomiske Forskningsprojekt ved Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning modtog midt i foråret en henvendelse fra Verdensnaturfondens danske afdeling. Ønsket fra fonden var at få forskergruppen til at lave en socioøkonomisk analyse af Lille Vildmose. Tilsvarende studier ville samtidig blive gennemført i Østrig, Belgien, Spanien, Letland og Estland, hvorefter hensigten ville være at sammenfatte alle disse case-studier til en mere sammenfattende vurdering af, hvorledes Natura 2000 initiativet implementeres.

Vurderingen i Det Landbrugsøkonomiske Forskningsprojekt var, at gennemførelse af et sådan studie ville være et udmærket supplement til de øvrige forskningsaktiviteter. Derfor blev der indgået kontrakt om studiets gennemførelse. Fra forskningsprojektet har studentermedhjælp Pia Johansen og cand-oecon. Ole Horn Rasmussen fungeret som projektmedarbejdere og lektor Mogens Ove Madsen har været ansvarlig for projektet.

Studierne er blevet sponseret af Europa Kommissionen. IEEP – The Institute for European Environmental Policy - har været ansvarlig for den overordnede projektkoordinering og Verdensnaturfonden har været ansvarlig for de enkelte projekters gennemførelse i de respektive lande.

I forbindelse med det lokale studie af Lille Vildmose blev der nedsat en styregruppe. Vi skal i denne forbindelse benytte anledningen til at takke for hjælp og kommentarer fra forvaltningschef Christian Rasmussen og souschef Anna-Lise Fruelund fra Sejlflod Kommune, fuldmægtig Mogens Andersen, Nordjyllands Amt og konsulent Uffe Gjør Sørensen fra Verdensnaturfonden. Ligeledes vil vi sige tak til direktør Jørgen Hansen, Midt-Nord Turisme og Erhvervs- og Turistchef Kjeld Kjærgaard Jensen, Sejlflod Kommune for gode indspil i gruppen vedrørende fremtidige turismeaktiviteter.

I forskningsgruppen har vi noteret en del interesse for den socioøkonomiske analyse af Lille Vildmose. Derfor udsender vi dette arbejdspapir, der både rummer hovedsammenfatningen og de bagvedliggende essays.

God læselyst!
Aalborg Universitet
November 2002

Mogens Ove Madsen
Projektleder

Indholdsfortegnelse:	side
Sammenfatning af hovedresultater.....	7
Essay 1 – Lille Vildmose Naturpark.....	20
Essay 2 – Analyse og definition af studiets socioøkonomiske genstandsfelt.....	25
Essay 3 – Lille Voldmose – Strategi for områdets udvikling.....	32
Essay 4 – Myter eller fakta? Eksempler på vidensgrundlag til beslutninger om fremtiden.....	62
Essay 5 – Fredningssagen.....	78
Essay 6 – Forvaltning af national og international lovgivning.....	85
Essay 7 – Lille Vildmose i dag – en socioøkonomisk status.....	94
Essay 8 – Naturressourcer, lokaludvikling og samarbejde.....	114
Essay 9 – Scenarium om beskæftigelsesudviklingen som følge af Natura 2000.....	131
Litteraturliste.....	144
 Bilag 1	
 Bilag 2	

Sammenfatning af hovedresultater

Mogens Ørskov Madsen og Ole Horn Rasmussen

- Der er for nærværende ikke nogen sammenhængende strategi for mosens udvikling. De forskellige myndigheds-niveauer, interesseorganisationer, ejere og brugere har ikke samarbejdet i et omfang, der peger i nogen entydig retning. Hvis der igangsættes et naturpark-projekt skal offentligheden ifølge Bekendtgørelse nr. 836 fra år 2000 inddrages. Dette betyder, at stat/amt skal informere og inddrage de berørte lodsejere og lokale myndigheder i det indledende planlægningsarbejde.
- Inddragelse af offentligheden er ind til nu kun sket i forbindelse med den verserende fredningssag og gennemførelse af regionplanrevisionen. I forbindelse med tilrettelæggelse af et egentligt naturpark-projekt anbefales oprettet et Mosens Udviklingsråd, som bør påtage sig opgaven at samle alle interesser i et fælles forum og til en fælles forståelse. Alternativt må Nordjyllands Amt påtage sig rollen som omdrejningspunkt, idet denne myndighed råder over mange indgrebsmuligheder i forhold til, hvorledes området i fremtiden kan indrettes.
- Lille Vildmose er et naturområde, hvor der produceres sphagnum og kridt og hvor visse arealer udnyttes til landbrug (naturkapitalen). Nogle lokalsamfund med mennesker (human kapital) har tilknytning til mosen. De samarbejder bl.a. med hinanden (social kapital). Der er foretaget investeringer i området i form af bygninger, hegn, tårne, veje, maskiner (realkapital). En videre udvikling vil normalt kræve yderligere kapital (finansiel kapital). Alle 5 kapitalbegreber dækker over faktisk aktivitet og tegner tilsammen et helhedsorienteret billede. Brugen af de 5 kapitalbegreber udgør et forsøg på at tænke i en helhed og til at foreslå løsninger baseret på en helhedsorienteret forståelse. Når man har erkendt, at der skal tages højde for alle 5 kapitalbegreber i en løsningsstrategi, så er det afgørende spørgsmål: Hvordan gør vi det i tilfældet Lille Vildmose? Tesen er, at et fælles sprog mellem aktører er central for at optimere en handling. Her danner de 5 kapitalbegreber såvel en analytisk som en sproglig ramme for udvikling af en fælles politisk strategi.

- En første indikation på konklusioner med baggrund i kapitalbegreberne er:
 - at der fra Aage V. Jensens Fonde side er fokus på natur kapital, real kapital og finansiel kapital
 - at der fra Aage V. Jensens Fonde side er fokus på en delmængde indenfor den del af human kapitalen, der er knyttet til naturvidenskab.
 - at der fra Aage V. Jensens Fonde side ikke er fokus på den sociale kapital.
 - at der fra kommunale, amtslige og statslige myndigheders side er fokus på natur kapital, fysisk kapital, finansiel kapital og til dels den sociale kapital.
 - at størrelsen og udviklingsmulighederne for den sociale- og humane kapital er uafklaret.
 - at selskaberne af politikerne får lov til at omsætte naturkapital til privat formue.
 - at WWF i deres vision ikke indarbejder finansiel kapital, social kapital og human kapital
 - at Skov- og Naturstyrelsen udfordrer naturkapitalen til fordel for den sociale kapital
 - at Nordjyllands Amt arbejder modsætningsfyldt med administration af råstofloven på den ene side og Natura 2000 administration på den anden
 - at Sejflod Kommune er fanget i et politisk dilemma med ønsker om fastholdelse af de nuværende arbejdspladser i mosen og et ønske om at udvikle mosen som et naturområde. Dilemmaet understreges yderligere af, at de kommunale ressourcer til at gennemføre et større naturprojekt er ganske begrænsede.
- Den erhvervsmæssige og politiske løsningsstrategi bør sætte fokus på eksistensen af de modstridende interesser i Lille Vildmose. Brug af kapitalbegreberne kan som nævnt være et afgørende element til i det mindste at skabe et "fælles sprog".
- Trods udnævnelse af Lille Vildmose til Habitatområde i 1998 (Bekendtgørelsen om international naturbeskyttelse) med særlig fokus på aktiv højmose bliver den midterste del af mosen fortsat anvendt til råstofudvinding og landbrug og det er ikke afklaret om denne anvendelse påvirker de områder nord og syd herfor og som udgør udpegningsgrundlaget. Det betyder, at sphagnum fjernes, og at der fortsat drænes og gødskes midt i det såkaldte hydrologiske bassin.
- Moseområdet skal som følge af Habitat-direktivet i sin helhed miljøsikres, såvel indadtil, som i forhold til de nærmest omgivende områder. I vildmosens centrum kan det betyde genopretning af højmosen, som omtalt i Fredningsnævnets kendelse, men ikke fortsat gødskning, som nævnet

foreslår. Endvidere kan det betyde, at den resterende del udlægges til græsningsareal eller anden form for naturområde. Et område rundt om hele Vildmosen bør udtages som Særligt Følsomme Landbrugsområder med det formål at beskytte den resterende del af højmosen.

- Beskæftigelsesniveauet i landbrug og råstofudvinding er inden for området faldet meget i løbet af årene, men kan erstattes af øget beskæftigelse af bæredygtig karakter inden for naturpleje, turisme, uddannelse og forskning samt øget bosætning som følge af de enestående naturforhold. Beskæftigelsen i mose-området andrager i øjeblikket ca. 68 fuldtidsbeskæftigede (eksklusiv tørvestrøelsesfabrikken i Kongerslev), medens Natura 2000 fremskrivningen under de givne, forsigtige antagelser/samlet vil resultere i mindst 162 fuldtidsjob (eksklusiv tørvestrøelsesfabrikken i Kongerslev). Dette giver en samlet nettoforøgelse i antallet af arbejdspladser på minimum 94 fuldtidsjob i løbet af en årrække. Nettoforøgelsen betyder, at der regnes med nye typer arbejdspladser med fradrag af antal fuldtidsbeskæftigede i landbrug og sphagnumudvinding.
- I spillet om Lille Vildmose er der både tabere og vindere. En udfasning af sphagnum- og traditionel landbrugsproduktion vil som udregningen viser føre til tab af arbejdspladser og muligvis erstatningssager. Til gengæld er der brug for at investere i genopretning af mosen, hvilket kan blive et ganske omfattende projekt. Endvidere vil indretningen af Vildmosegården, som omdrejningspunkt for oplysnings- og turistvirksomhed m.m. afføde en række nye arbejdspladser. Det samme vil en række andre aktiviteter, som vil kunne opstå som følge af Lille Vildmoses mulige udnævnelse til national naturpark. Eksposeringen af Lille Vildmose vil ligeledes appellere til en større tilflytning.
- Borgerinddragelse er af afgørende betydning for områdets fremtid, idet langt flere mennesker bør være bærere af naturprojektet. En måde at involvere flere i den direkte naturforvaltning kan være etablering af et græsningslav, der kan have forskellige dyr på de områder, der ikke måtte blive inddraget i genopretning af den afgravede højmose.
- Som følge af de mange uafklarede forhold og de heraf følgende heroiske antagelser for den socioøkonomiske vurdering af Lille Vildmose som Habitatområde kan det anbefales, at der foretages en afklaring af det langsigtede mål for Habitat-områdets indhold, og hvorledes de fysiske rammer skal indrettes. Herudover er der behov for en afklaring af de organisatoriske rammer samt hvorledes en reetablering af vildmosen og driften af et naturcenter skal finansieres.

GENEREL INTRODUKTION AF RESULTATERNE:

LILLE VILDMOSE'S GEOGRAFI

Lille Vildmose, der er udpeget som et Habitat-område på i alt 78 kvadratkilometer, er i hovedsagen beliggende i Sejlflod Kommune i Nordjyllands Amt.

Oprindelig er Lille Vildmose en del af et havområde, men med landhævning dannedes efterhånden en brakvandslagune, og for godt 1500 år siden indvandrede sphagnumarter og højmosen begyndte at blive dannet.

Kulturhistorisk tyder de første menneskelige aktiviteter på udvinding af myremalm i Jernalderen.

I nyere tid har råstofproduktion været centralt. Tørv er som energikilde blevet hentet i mosen og produktionen heraf toppede under 2. Verdenskrig. Siden hen har produktion af sphagnum taget over og dominerer stadig på store flader midt i mosen.

I 2. halvdel af 1700-tallet blev en del af mosen drænet mhp. udnyttelse til landbrugsjord. Da den opdyrkede jord er at karakterisere som marginaljord er det aldrig blevet den store succes. Heller ikke da der efter 2. Verdenskrig blev planlagt udstykket 80 statshusmandsbrug. I dag er der få aktive fuldtidslandmænd tilbage i området.

Når det gælder skovdrift og jagt er dette især organiseret i henholdsvis Tofte og Høstemark Skov.

Hvor Vildmosen under og umiddelbart efter 2. Verdenskrig gav sæsonbetonet beskæftigelse til omkring 2000 mennesker har erhvervsudviklingen på mange måder udraderet mosen som særligt beskæftigelsesskabende, idet der nu anslået arbejder 68 fuldtidsbeskæftigede med direkte tilknytning til mosen.

Lille Vildmose dækkede geografisk et noget større område før udnyttelsen tog fart i 1700-tallet. I øjeblikket er geografien præget af natur i yderområderne, der strækker sig fra Høstemark Skov og Mose i nord over Paraplymosen og Portlandsmosen vest til Tofte Skov og Mose i syd. Til gengæld udnyttes store flader i centrum af mosen som bekendt til råstof- og landbrugsmæssig produktion.

FREDNINGSSAGEN

I 1989 fremsatte den daværende regering et forslag om at sælge de statslige arealer i Lille Vildmose på i alt 900 ha. Dette forslag blev mødt med et nordjysk politisk modkrav om fredning af Lille Vildmose. Og selv om regeringen opgav at sælge sine arealer fremsatte Naturfredningsforeningen, Nordjyllands Amt og Sejlflod kommune et krav om fredning i januar 1992.

Ud over statens areal drejede det sig bl.a. om et landbrugsareal på ca. 1800 HA, Portlands- og paraplymosen på i alt 618 ha, Høstemark Skov og Mose på 565 ha og Tofte Skov og Mose på i alt 4049 ha.

Baggrunden for fredningen var først og fremmest at bevare og forbedre den landskabelige og naturfredningsmæssige helhed i Lille Vildmose, hvor den hidtidige lovgivningsmæssige beskyttelse blev betragtet som helt utilstrækkelig. Der blev ikke knyttet fredningsinteresser til tørveindvindingen, hvorfor forslaget ikke rummede et stop for tørveindvinding, men i stedet blev der opereret med en plan for naturgenopretning, i form af græsnings-, skov- og fattigkærarealer, når afgravning var tilendebragt.

I 1999 traf Fredningsnævnet en afgørelse, hvori det hedder, at naturgenopretningsplanen fra 1989 ikke gennemføres, men at der i stedet i midten af mosen genindføres det landskab, der fandtes inden dræning og industriel udnyttelse blev sat i gang dvs. en vidtstrakt højmoseflade uden særlige niveauforskelle eller træbevoksning. Naturgenopretning kan kun finde sted efter en af Fredningsnævnet godkendt plan.

Fredningen indebærer, at de 2 ydre hegn omkring de 2 skovområder med tilhørende moser skal vedligeholdes på forsvarlig vis. Skovejerne skal dog acceptere mindst 15 guidede ture pr. år. Ifølge nævnet vil fredningen til gengæld ikke være til hindring for udnyttelsen af tørveforekomsterne inden for råstofområdet. Fredningsnævnet foretager i denne sammenhæng ingen vurdering af området ud fra bekendtgørelsen om beskyttelse af internationale naturbeskyttelsesområder, selv om det ellers er påkrævet. Bekendtgørelsen om beskyttelse af internationale naturområder blev udstedt i 1998.

Det samlede erstatningsbeløb blev af nævnet opgjort til ca. 25 mio. kr., hvoraf det bestemmes, at amtet skal udrede 25%, medens Skov- og Naturstyrelsen skal udrede det resterende beløb. Dog kan amtets andel nedsættes, hvis det fredede område skønnes at have mere end regional værdi.

Fredningsnævnets afgørelse er af flere blevet anket til Naturklagenævnet. Skov- og Naturstyrelsen ankede afgørelsen ved at kræve nedlæggelse af hegnene, genskabelse af mosen og at fredningen ikke lever op til Habitat-direktivet.

Naturklagenævnet har ind til videre taget stilling til spørgsmålet om hegnene og har i sommeren 2001 fastslået, at der fortsat skal være hegn om Høstemark og Tofte skov og moser. Nævnet er positivt stemt over for en samlet hegning af hele det fredede område, blot der sikres offentlig adgang.

Endelig anbefaler nævnet, at der bliver nedsat et rådgivende udvalg af eksperter og lodsejere, som skal tage stilling til blandt andet den fremtidige adgang til området. Dette udvalg er ikke kommet i gang endnu.

Fredningssagen er endnu ikke afsluttet, hvilket forventes at ske om 1-2 år. Et par af de interessante forhold, der ikke er afklaret, er fredningsplanens manglende sammenknytning med Habitat-direktivet og den fortsatte udvinding af sphagnum i området. Endvidere er der heller ikke taget stilling til de endelige erstatningsbeløb.

NATURA 2000

At der er tale om et unikt naturområde vidner udpegningen af et Ramsarområde i tæt tilknytning til mosen og inddragelse af selve mosen under Fuglebeskyttelses-direktivet om Ramsarkonventionen, Fuglebeskyttelsesdirektivet og Habitatdirektivet er sammenfattet i en fælles dansk bekendtgørelse om internationale naturbeskyttelsesområder - populært kaldet Natura 2000.

I store træk svarer fuglebeskyttelsesområdets og habitatområdets grænser til de fredningsgrænser, som Fredningsnævnet nåede frem til i sin kendelse i 1999. Fredningsforslaget inddrager dog alene et landbrugsområde i den nordøstlige del. Til gengæld dækker habitatområdet også over områder ved Kongstedlund og Smidie og i øvrigt en større del af Paraplymosen end fredningen. Aalborg Bugt og herunder bl.a. Egense Fælle er udlagt som Ramsarområde.

Lille Vildmose er især interessant som Habitat-område på grund af aktive højmoser og artsrige overdrev eller græsheder på mere eller mindre sur bund samt elle- og askeskov ved vandløb, søer og væld. I udpegningsgrundlaget optræder i øvrigt Damflagermus, brunvandede søer og vandhuller, tørre dværgbuskesamfund, enekrat på heder, overdrev eller skrænter, overdrev og krat på mere eller mindre kalkholdig bund, nedbrudte højmoser med mulighed for naturlig gendannelse, vegetation i sprækker på

kalkrige klippeskråninger, bøgeskov på morbund med kristtorn, bøgeskov på muldbund og stilkegeskov og krat på mager sur bund.

Mosen betragtes således som et unikt økosystem i hele dets udbredelsesområde. Derfor er forekomsten af lavere "kvalitet" f.eks. delvist ødelagte højmoser også omfattet og skal, hvor det er muligt, genoprettes. De mest fremtrædende trusler for mosens bevarelse og genopretning er således kvælstofdeposition, dræning, råstofudvinding og overdreven jagtinteresse (i form af for mange dyr).

Udpegningen til Habitatområde lægger op til alternativ administration af naturområder, hvor der skal tænkes i helheder. Dette står i stærk kontrast til den sædvanlige danske planmæssige opdeling af arealer til forskellige formål. Det må i den forbindelse konstateres, at Skov- og Naturstyrelsen endnu ikke har formuleret en handlingsplan for Lille Vildmose, således som det foreskrives i direktivets artikel 6, stk. 1. Handlingsplanen skal være klar i 2004. Dette er en af grundene til, at der ikke findes noget oplæg til, hvor omfattende Habitatområdets gendannelse af mosen kan blive. Områderne med de 4 moser og 2 skove er afklaret, da de har været det væsentlige grundlag for udpegningen. Til gengæld er det uklart, hvor meget af og hvor hurtigt mosen kan gendannes i den centrale del af Lille Vildmose og hvor meget af de resterende arealer, der kan udvikles som øvrige naturområder og afgrænsningsarealer. Internationale undersøgelser tyder på, at der skal efterlades 50-100 cm sphagnum for at den levende organisme kan genudvikles. Dvs. at de 25-30 cm. som amtet angiver i sine nyere udvindingstilladelser sandsynligvis er utilstrækkeligt. Der findes også ældre indvindingstilladelser, hvor gravedybden ikke er fastsat, hvilket gør gendannelse af højmosen yderligere vanskelig.

Habitatdirektivet indebærer vidtrækkende beskyttelsesbestemmelser. Dansk lovgivning lever som sagt ikke op til artikel 6, stk. 1. Ligeledes indeholder den danske lovgivning ikke bestemmelser om generel beskyttelse af udpegede lokaliteter mhp. at hindre negative forandringer i en udpeget lokalitet jf. artikel 6 stk. 2. Endelig afspejler dansk lovgivning ikke den fremgangsmåde, som habitatdirektivets artikel 6 stk. 3 og 4 angiver for projekter og planer, som kan påvirke området. Det skal bemærkes, at direktiver rangerer over dansk lovgivning og det må derfor forventes, at der kommer en opstramning af den danske lovgivning. Alternativt kan man risikere, at sagen vil blive prøvet ved EU-domstolen. Skov- og Naturstyrelsen undersøger i øjeblikket problemerne omkring artikel 6, bl.a. på baggrund af et nyligt udarbejdet notat fra Kammeradvokaten.

NATURA 2000 FORDELE I ET STØRRE PERSPEKTIV

Udpegningsgrundlaget for Habitatområdet i Lille Vildmose rummer en række naturtyper og arter, som er udgangspunkt for en bevaringsindsats. Ud over damflagermusen (som er nævnt i Habitatudpegningsgrundlaget) kan også nævnes kongeørnen, hvis eneste ynglested i Danmark ligger i Tofte Skov. Herudover forefindes traner og muligvis sort stork.

Tofte Mose er i internationalt perspektiv den største sammenhængende aktive plateauhøjmoser i det Vesteuropæiske lavlandsområde og er derfor af stor betydning såvel nationalt, som internationalt. De øvrige tre tilbageværende højmosearaler indeholder unik højmoservegetation, f.eks. i form af veludviklet tue-højle struktur og et bunddække, der domineres af sphagnum. Disse 4 moser er alle prioriterede som type 7110 Aktive højmoser.

De øvrige arealer er inkluderet under 7120 – Nedbrudte højmoser. Her foreligger en opgave med aktive forvaltningstiltag, som skal sikre de 4 øvrige aktive højmoser i fremtiden. Det betyder, at de nedbrudte moseområder skal gennemgå en omfattende naturgenopretning i form af lukning af dræn og grøfter i det hydrologiske bassin samt reduktion i kvælstoftilførslen. Der vil således blive rig lejlighed til at følge et stort naturgenopretningsprojekt i Habitatområdet.

Et naturgenopretningsprojekt vil i øvrigt ligge i naturlig forlængelse af Regionplanens omtale af økologiske forbindelser, idet et genopretningsprojekt vil sikre den oprindelige, naturlige våde sammenhæng i hele moseområdet.

Lille Vildmose giver allerede anledning til mange besøg af forskere og studerende fra såvel ind- som udland. Studierne gælder mange forskellige forhold lige fra højmosens tilstand, til studier af flagermus, sommerfugle, biller, blomster og myrer.

I forbindelse med Vildmosegård og en eventuel skabelse af en naturefterskole vil der også blive rig lejlighed til undervisning og oplysning om Vildmosens mangeartede naturforhold.

Som det fremgår andet steds vil en stærkere fokusering på Lille Vildmose som naturområde også afføde en langt større interesse for besøg. Det kan være endagsturisme eller mennesker, der ønsker mere omfattende fordybelse, og derfor vil opholde sig ved mosen i flere dage.

En del flyttemønstreanalyser påpeger, at det er attraktivt at være nabo til et naturområde. En bosætning i nærheden af Vildmosen vil også kunne leve op til kravene om forholdsvis kort køretid til nærmeste storby, Aalborg, på mellem 20 og 30 minutter. Skovrejsningsprojektet omkring Drastrup ved Aalborg har således udløst prisstigninger på de omkringliggende huse. Derfor kan udviklingen af et sammenhængende naturområde forventes at resultere både i øgede huspriser og et større indkomstgrundlag.

I forbindelse med udvikling af mosen til naturområde er Lille Vildmose Centret centralt placeret på Vildmosegården og kan som sådan komme til at fungere som en oase for hele området. Det bør overvejes, om der kan laves aktiviteter i sammenhæng med Remisen i Dokkedal. Omkring år 1.500 var det en rig by med borgmester, rådmænd og byfoged. Dokkedals rigdom handlede om fiskeri. Byen blev imidlertid aldrig købstad. Dokkedal markerer sig hermed som områdets mest markante by historisk set. I dag er Dokkedal en by uden forretninger, skole eller anden dynamisk infrastruktur.

Historisk set kan følgende overvejes til videre formidling/oplevelse:

- Myremalm - jernalderens gennembrud
- Herregårdene og dræningsprojekterne - landbrugets historie - kampen mod mosen
- 1800-tallets industrieventyr med mosen som energikilde
- De gamle byer - Dokkedal og Mou - fra storhed til fald
- "Den oprindelige mose før 1760"
- "Den industrialiserede mose"
- "Tofte Skov, Toftemosen og Høstemark Skov - plante-, dyre- og jagtliv"

En udvikling af ovennævnte temaer og omformning af disse til formidlingsvenlige turistprodukter er en selvstændig opgave for et fremtidigt samarbejde og supplerer de synspunkter, der er opregnet i "Arkitekturprogram for Lille Vildmose Centret".

LOVMÆSSIG REGULERING I ØVRIGT

I Sejflod Kommunes Kommuneplan omtales, at Lille Vildmose skal fredes, og fredningen tager sigte på at beskytte den unikke natur, som findes i dele af mosen, og dels bevare det store åbne landskab, som mosen udgør. Kommunen samarbejder med en lokal forening om et Økomuseum. Mosens historie og dele af mosen skal således gøres tilgængelig.

Regionplanen for Nordjyllands Amt 2001-2013 omtaler Lille Vildmose som et sted, der er ved at blive fredet, og som et sted, der "bør udvikles som et udflugtsområde med vægt på natur- og landskabsværdierne samt kulturmiljøerne".

Regionplanen inddeler Lille Vildmose i 3 hovedinteressefelter, henholdsvis et regionalt råstofområde, et regionalt naturområde og endelig henholdsvis mindre jordbrugs- og naturområder. I regionplanens målsætning hedder det, at ved planlægning og administration i det åbne land skal hensynet til alle interesser søges tilgodeset. Dette dækker på den ene side over, at det i planen forventes, at ressourcerne i mosens tørveområde vil række til indvinding i den nuværende takt i 25-30 år endnu. På den anden side ønsker amtet også at genskabe større uforstyrrede landskaber - her indgår Lille Vildmose i et sådant større uforstyrret landskab!

Regionplanen henviser også til lovgivningen om internationale naturbeskyttelsesområder. Det konstateres, at udpegning af habitatområder ikke er endelig afsluttet. Til gengæld skal selve sikringen af de internationale naturbeskyttelsesområder mod forurening, forringelser og forstyrrelser ske gennem planlægning og administration.

Amtet indtager i form af Regionplanen en afventende holdning. Der er f.eks. ingen holdning til, hvad der skal gøres, når den endelige udpegning af Habitatområder er sket. I øjeblikket giver regionplanen plads til både råstofudvinding, regional naturbeskyttelse og landbrug i Lille Vildmose.

En væsentlig lovgivningsmæssig regulering af den centrale del af Lille Vildmose sker gennem råstofloven. Administrationen af råstofloven bygger på de samme principper som naturbeskyttelsesloven, hvor råstofudnyttelsen skal ske som led i en bæredygtig udvikling efter en samlet interesseafvejning.

Amtsrådet skal vurdere, om indvindingstilladelser i internationale naturbeskyttelsesområder medfører forringelser af områdets naturtyper og levestederne for arter, som området er udpeget for. Amtet skal i alle tilfælde foretage en screening for at afklare, om råstofindvinding må antages at kunne få væsentlig indvirkning på miljøet. I øvrigt skal amtsrådet benytte den såkaldte samordningspligt, som indebærer, at råstofindvindingstilladelser skal ses i sammenhæng med al øvrig lovgivning, som har indvirkning på det geografiske område. Krav om erstatning som følge af afslag på ansøgning om indvindingstilladelse i

forbindelse med udløbet af anmeldte rettigheder den 1/7 2003 kan udelukkende ske med henvisning til Grundloven.

ØKONOMISKE FORDELE OG OMKOSTNINGER

Udvikling af Lille Vildmose som Natura 2000 område vil på grund af andre anvendelsesmåder give anledning til udvikling af en ny erhvervs- og bosætningsstruktur. Der vil primært blive tale om at Vildmosen som naturområde eller egentlig naturpark vil blive omtalt og kendt nationalt og internationalt. Som allerede nævnt vil dette afføde en større bosætningsinteresse.

Såfremt Vildmoseprojektet skal blive en succes, skal der tænkes stort. Dermed gives ingen garanti for succes, men en række forhold er væsentlige at afklare i denne forbindelse. Det langsigtede mål med Vildmosen som naturområde og Vildmosegård Centret skal afklares. Der skal indhentes erfaringer med at drive naturparker andre steder – især i udlandet. Endelig skal der snarest rettes en henvendelse til Miljøministeriet, hvor det gøres klart, at Lille Vildmose bør udpeges til pilotprojekt for gennemførelse af naturpark.

Derfor vil området tiltrække langt flere besøgende, end det kendes i dag. På den baggrund vil forskellige dele af turistbranchen opleve en fremgang. Dette vil afføde et større antal og mere differentieret udbud af overnatningsmuligheder.

På samme måde vil aktiviteter inden for forskning, uddannelse og oplysning ekspandere og de forskellige institutionstyper vil skulle rekruttere arbejdskraft med bl.a. naturfaglig indsigt.

Et større genopretningsprojekt af højmose i mosens midterste del vil indebære en udfasning af sphagnumudvinding og landbrug. Disse erhverv vil til en vis grad blive erstattet af et omfattende naturgenopretningsprojekt og et græsningslav, som kan overtage eller leje et evt. resterende afgræsningsareal.

Et genopretningsprojekt, der tager sigte på at reetablere højmosen i de mere eller mindre afgravede arealer har mulighed for at opnå EU-støtte via det såkaldte LIFE-program. Støtten tager sigte på at bidrage til gennemførelse af bl.a. Habitatdirektivet. Der er mulighed for at opnå støtte til opretholde og genoprette naturtyper. Den finansielle støtte ydes i form af medfinansiering af projekterne.

Maksimumssatsen er 50% for naturbevaringsprojekter, men der kan ydes op til 75% for projekter rettet mod prioriterede naturtyper som f.eks. højmosen.

I Holland er der i øjeblikket to store projekter, hvor LIFE-natur medfinansierer halvdelen af mosegenopretningsprojekter. I Sønderjylland har der i en del år været forsøg med genopretning af Frøslev Mose. Her er der også blevet tilført EU-midler.

Der er således i samfundsmæssig forstand mulighed for at nyudvikle området. I privat sammenhæng vil der både være vindere og tabere. Umiddelbart vil taberne være de to erhverv, som bliver udfaset. Medens vinderne vil være de nye erhverv og de mange gæster, der får anledning til at besøge området.

BESKÆFTIGELSESEFFEKTEN

Efter vores opfattelse, vil et Natura 2000 scenarium have en vis beskæftigelseseffekt. Vi vælger at sammenligne den nuværende status for beskæftigelsen i mosen med en Natura 2000 fremskrivning, der realistisk set kan realiseres i løbet af 5-10 år.

Det, der sker fra status-situationen til fremskrivningen er, at sphagnumudvinding og landbrug udfases i området. Til gengæld sættes der gang i at etablere området som egentlig naturområde. Dette indebærer, at nye erhverv kommer til og at især turistområdet kan ekspandere. På sigt vil eksponeringen af naturområdet ligeledes give anledning til, at der sker en øget bosætning i området. Sidstnævnte rummer dog så mange usikre forhold, at der ikke kan regnes på en indkomst- og beskæftigelseseffekt. Der er dog gode grunde til at antage, at begge faktorer vil udvikle sig positivt.

I Essay 9 er forudsætningerne for de enkelte regnestykker beskrevet.

TABEL OVER BESKÆFTIGELSESEFFEKTER:

ERHVERV	NU	FREMTID
Sphagnumudvinding	24	?
Skov og jagtpleje	10	10
Kridt/kalk	13	13
Landmænd	10	?
Græsningslav	2	9
500 pladser på camping		26

Hotel Romantik		24
Golfbane		12
Bed And Break-fast		1
20% flere feriehuse		15
Endagsturister Amts-skøn		8
Vildmosegård-Centret	2	5
Transport/erhverv	7	7
Remisen - projekt		3
Naturefterskole		12
Råstoflaboratorier		7
Naturgenopretning		10
I alt	68	162
Tørvestrøelsesfabrik	21	21

Den fremtidige beskæftigelse på 162 svarer til den direkte beskæftigelseseffekt.

Der knytter sig naturligvis en række usikkerheder og problemer til de enkelte skøn. Der kan f.eks. diskuteres:

- om kridtudvindingen skal fortsætte, selv om dette ikke foregår i mosens centrale del
- om landbruget forsvinder, hvis traditionel landbrug erstattes af græsningslav
- om tiltrækningskraften vil blive så stor, at der kommer det anslåede antal turister
- hvor endagsturisterne lægger deres penge og især hvor meget der finansierer Vildmose-Centret
- om et Hotel kan skabes på grundlag af jagt, golf, naturoplevelse og vildmose-gourmet
- om der er opbakning til et beskæftigelsesprojekt i Remisen og Naturefterskolen
- om der kan skabes finansiering til naturgenopretning, således som det sker i Holland
- om Tørvestrøelsesfabrikken vil importere mere sphagnum andet steds fra og begynde at udvikle kompostprodukter o.l.
- hvorledes man kan indregne indkomsteffekten af en potentielt øget tilflytning.

En drejning af beskæftigelsesudviklingen vil få betydning for det lokale arbejdsmarked. En del af de kendte arbejdspladser vil fortsætte, medens nogle bliver nedlagt og eventuelt kan kræve omskoling til andre jobtyper. Endelig vil der blive brug for en del mere arbejdskraft inden for turistbranchen, der i dag i Sejlflod Kommune beregnet har 69 helårsarbejdspladser. I en Natura 2000 fremskrivning vil arbejdspladserne inden for dette område som minimum bliver fordoblet.

Essay 1

Lille Vildmose Naturpark? – Forskningsspørgsmål for det socioøkonomisk studie

Af Ole Horn Rasmussen og Mogens Ole Madsen

Lille Vildmose er som naturområde blevet meget interessant, bl.a. fordi EU via habitat-direktivet har bidraget til udpegning af stedet som særligt beskyttet naturområde og senest har Wilhjelmudvalget (2001a) peget på Lille Vildmose som en fremtidig dansk naturpark. Lille Vildmose er ligeledes aktuel, idet både regeringen og oppositionen i sommeren 2002 har fremlagt forslag om, at naturparker skal have en bevilling på finansloven for 2003. Samtidig er Lille Vildmose midt i afslutningen af en lang fredningssag.

Men hvad er en naturpark egentlig for noget? Og hvad kan de økonomiske og beskæftigelsesmæssige konsekvenser heraf blive? Disse og andre spørgsmål skal dette studie forsøge at afklare. Historisk har Lille Vildmose betydet produktion og dermed beskæftigelse for lokalbefolkningen med afsæt i:

1. Råstofindvinding
2. Landbrug
3. Skovbrug
4. Jagt

Mosens beskæftigelsesmæssige betydning har set over de sidste 240 år ændret sig markant, og set over de sidste godt 50 år er betydningen af beskæftigelsen faldet drastisk. Den direkte beskæftigelse, i det område der er under fredning, er i dag på sit formodentligt laveste niveau historisk set, siden dræningen begyndte i 1760. I forbindelse med fredningen kan og skal området med stor sandsynlighed anvendes til nye aktiviteter. Hermed affødes et første forskningsspørgsmål:

1. Hvilke ideer er der til, hvorledes fremtidige og alternative ideer til aktiviteter kan se ud?

Selv om råstofproduktion og landbrug spiller en mindre og faldende rolle i samfundsøkonomien som helhed, så spiller erhvervene en rolle – ikke mindst politisk – i Lille Vildmose-området. Politisk – såvel

på regionalt som på lokalt niveau – fokuseres der på den høje beskæftigelsesmæssige afhængighed af den primære sektor. Samtidig er det et generelt faktum, at en befolkning gennemsnitligt set er mindre velhavende i landdistriktsområder end i de større byområder. Sårbarheden – og det gælder også ved en eventuel nedlæggelse af nuværende arbejdspladser - nødvendiggør derfor erfaringsmæssigt, at der iværksættes nye initiativer som modvægt så afvandring undgås¹.

2. Hvilke politiske og forretningsmæssige strategier og visioner er der formuleret for Lille Vildmose området, og hvordan er disse tænkt gennemført?

Dette spørgsmål har både en politisk, strategisk dimension og en kommerciel, forretningsmæssig dimension. Et svar på spørgsmålet åbner op for den mulighed, at de eksisterende tanker er utilstrækkelige og for unuancerede. Viser det sig at være tilfældet, vil næste forskningsspørgsmål være:

3. Hvordan kan en tilstrækkelig og nuanceret strategi og vision se ud?

For at svare på spørgsmål 1 og 3 er det naturligt, at der tages afsæt i en beskrivende analyse af spørgsmål 2. Udgangspunkter er, at vi kan konstatere, at der ikke er "frit slag" for forslag. Lille Vildmose er som geografisk område underlagt en række love. En forståelse af lovgivningen herunder den nuværende forvaltningspraksis er nødvendig forud for, at der kan laves og vurderes på fremtids scenarier. Den juridiske side af sagen udstikker m.a.o. rammerne indenfor hvilken, fremtiden skal udfolde sig.

Det skal indledningsvis slås fast, at den lovgivningsmæssige kompleksitet er omfattende, foranderlig og giver flere fortolkningsmuligheder. 2 EU-direktiver lægger imidlertid rammen for udnyttelsen af naturen som aktiv. Her bør bemærkes, at EU-lovgivningen er overordnet dansk lov. Hermed er brug af både administrativ og politisk magt introduceret som er en potentiel del af fremtidsscenariet. Inddragelse af lovgivningen omfatter bl.a. hensyntagen til en række internationale aftaler, som Danmark gennem de sidste 10 år har forpligtet sig til at opfylde, hvor Agenda 21 er vigtig og på samme måde er en udpegning til Natura 2000 område vigtig. Nordjyllands amt har indarbejdet kravet om, at regionens politik skal harmonere med "bæredygtig udvikling". Sejlflod Kommune har stillet initiativet til at udarbejde en lokal Agenda 21 i bero. Et arbejde, der ifølge erklæringen som Danmark har tiltrådt, skal være iværksat senest ved midten af den kommende valgperiode for kommunalbestyrelsen, dvs. senest

¹ I den forbindelse er spørgsmålet om værditilvækst relevant at introducere Iværksættelse af en proces fra "fattig" til "rig" kan have potentiale ved at sætte fokus på lokal udvikling, lokal handel og værditilvækst. Har man en strategi for en region eller sektor med fokus på værditilvækst, får det indflydelse på ens aktioner. Handlingerne bliver anderledes.

november 2003. Relevansen af at lave og leve op til lokale Agenda 21 planer samt EU-Kommissionens Natura 2000 er en del af den lovgivningsmæssige og politiske ramme og dermed også en del af den udvikling, der i de kommende år skal tilrettelægges – også i Sejlflod Kommune og området ved Lille Vildmose. Af disse årsager er en undersøgelse af regler, deres konkrete indhold – herunder eventuelle sanktionsmuligheder såfremt man nationalt, regionalt og lokalt ikke lever op til forpligtelserne – væsentlige at gennemføre forud for skitseringen af et scenarium. Det samlede regelværk er imidlertid ikke alene komplekst, men det kan også synes uoverskueligt for menigmand, for politikere og for administrationen. Sidstnævnte aspekt er yderligere et argument for, at vi i dette studie har prioriteret denne analyse højt. Ved at skabe en større gennemsigtighed er det vores opfattelse, at de kommende diskussioner og efterfølgende prioriteringer politisk og administrativt får en bedre ramme end hidtil.

Ud over indsigt i den lovgivningsmæssige ramme er forudsætningen for at svare på de stillede spørgsmål en afklaring af et fjerde spørgsmål:

4. Hvorfor har lokale og regionale interessenter med direkte tilknytning til Lille Vildmose ikke været mere konkrete i deres bud på, hvordan det fremtidige aktiv skal se ud?

Der har nu verseret en fredningssag siden 1989, *uden* der er etableret en sammenhængende, helhedsorienteret, strategisk orienteret definition/ansats til en definition af mosens fremtidige aktiv. Derimod er og har der været partielle diskussioner og partielle løsningsforslag. Af vigtige partielle diskussioner kan vi nævne:

- Planer om at genåbne tidligere søer.
- Nordjyllands Amts plan om at naturgenoprette de opgravede arealer som ikke er industrielt interessante.
- Diskussionen om adgangsforholdene til området.
- Diskussionen om hegn, ikke hegn, flere hegn eller ét stort hegn.
- Sejlflod Kommune's arkitektkonkurrence om Vildmosegård

I år 2000 lancerer Verdensnaturfonden - WWF - deres planer om en naturpark med en hegnet korridor mellem Tofte Hegn i syd og Høstemark Hegn i nord. Der er tale om en plan, hvor WWF ønsker at beskytte og bevare området og udvikle én eller anden form for natur/nationalpark i området. Men

samtidig er det interessant, at forslaget ikke kommer fra lokalområdet². Det fører os frem til det femte forskningsspørgsmål:

4. Hvorfor har der været og er der stadig en sideløbende partiel diskussion frem for en helhedsorienteret diskussion af Lille Vildmoses fremtid?

Et svar på dette spørgsmål anser vi for afgørende for hele det socioøkonomiske studium og spørgsmålet om fremtidsscenarier. En historisk analyse er i denne forbindelse et grundelement, som præger vores metode til at udvikle scenarier.

Vores fokus på det lokale og regionale engagement afføder i øvrigt en nærmere undersøgelse af lokalbefolkningens inddragelse i planerne for Vildmosens fremtid. Dette indebærer bl.a. en diskussion af indholdet i begrebet sociale kapital³. I dette studie forsøger vi at kvalificere diskussionen via bl.a. følgende metoder:

- Deltagelse i og analyse af debat- og inspirationsmøderne på rådhuset i Storvorde den 27. maj, 2002 og den 4. september 2002, med nøglepersoner udvalgt af Sejlflod Kommune⁴ (se bilag 1)
- Interviews/samtaler med enkeltpersoner udvalgt af forskergruppen ved Aalborg Universitet⁵
- Studie af eksisterende lokale og regionale planer, rapporter m.v.
- Studie af erfaringer gjort andre steder – i Danmark og internationalt og hvorledes man kan trække på disse i forbindelse med at formulere de fremtidige socioøkonomiske aktiviteter.
- En arbejdsgruppe vedrørende nye turisme-initiativer med deltagelse af bl.a. dir. Jørgen Hansen, Midt-Nord Turisme og Erhvervs- og Turistchef Kjeld Kjærgaard Jensen, Sejlflod Kommune..

Med henblik på at gennemføre det socioøkonomiske studie har det således været nødvendigt at arbejde med en hel række spørgsmål til analyse, diskussion og afvejning. Opsummerende er disse:

- *Hvilke politiske og forretningsmæssige strategier og visioner er der formuleret for Lille Vildmose området, og hvordan er disse tænket gennemført?*

² Her tillader vi os at se bort fra de specialinteressenter (lokalkomiteer), der f.eks. fokuser på dyre- og planteliv.

³ Begrebet social kapital vil blive introduceret nærmere i essay 3.

⁴ Den gennemgående anvisning fra mødet den 27. maj 2002 vedrørende nødvendigheden af at se Lille Vildmose som del af en helhed er bl.a. blevet fulgt. At denne anvisning samtidig falder helt i tråd med vores mere teoretiske referenceramme i forhold til at opnå en udvikling skal kort berøres i kapitel 3. Samtidig falder det i tråd med vores indledende historiske analyse af området i essay 2.

- *Hvilke beskæftigelsesmæssige konsekvenser kan forventes af disse strategier?*
- *Hvorfor har der været og er der stadig en sideløbende partiel diskussion frem for en helhedsorienteret diskussion?*
- *Hvorfor har lokale og regionale interessenter med direkte tilknytning til Lille Vildmose ikke været mere konkrete i deres bud på, hvordan det fremtidige aktiv skal se ud?*
- *Hvordan kan en tilstrækkelig og nuanceret strategi og vision se ud?*

Qua studiets komplekse karakter har det været nødvendigt at beskæftige sig med og svare på spørgsmålene tværgående. Det formidles via 9 forskellige essays samt en sammenfatning. Sammenlagt danner det ansatsen til en helhedsorienteret analyse, hvor vi dog må fastslå – de tidsmæssige rammer taget i betragtning - at det ikke er en komplet analyse.

⁵ Se bilag for oversigt over involverede personer

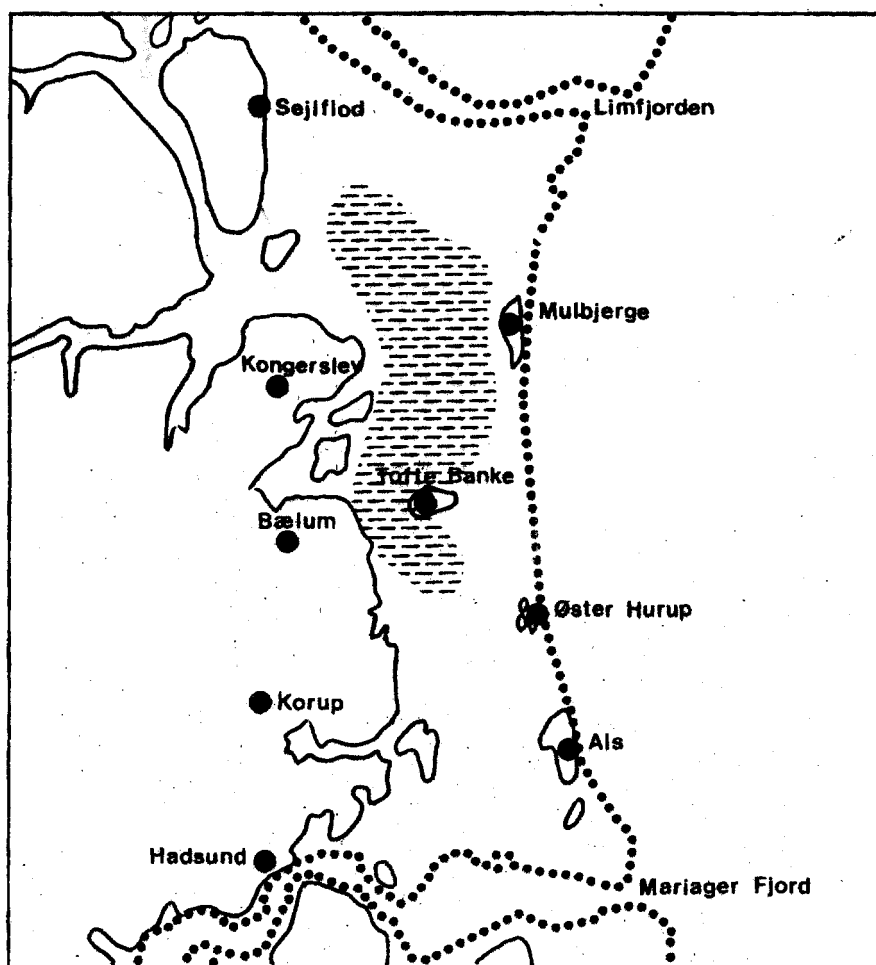
Essay 2

Analyse og definition af studiets socioøkonomiske genstandsfelt

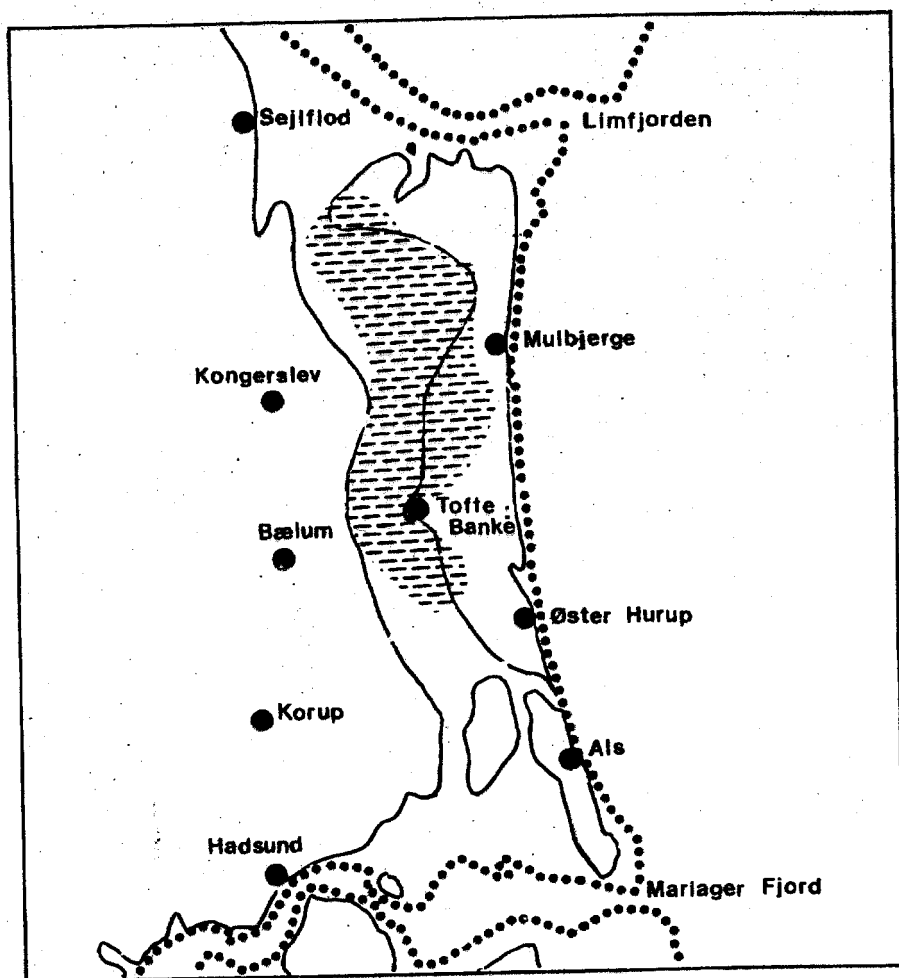
Af Ole Horn Rasmussen

2.1. En historisk vinkel med nutidens øjne

Historien om Lille Vildmose er en historie om havet, der efter at have hævet sig, sænker sig. Det er derfor også en historie, der handler om naturen, der gradvist ændrer sig, med det synlige resultat at land bliver til. Da isen smeltede omkring 7.000 år f.Kr. var Danmark knyttet sammen med Sverige. Omkring 6.000 f.Kr. skete den første store ændring, idet isen i Nordamerika smeltede. Vandstanden steg markant (25 meter). Havet når sin maksimale højde 3.500 år f.Kr., hvorefter den egentlige kystdannelse sker.

Skitse over Østjyllands omtrentlige udstrækning for ca. 6000 år siden. Desuden er den Nuværende kystlinje og enkelte lokaliteter vist.

Skitse over
Østthimmerlands
omtrentlige udstrækning
for ca. 2.000 år siden,
da store dele af det
nuværende vildmose-
område var en
brakvandslagune.
Nuværende kystlinie
Og enkelte lokaliteter
Er vist.

I.f.t. dagens landkort var Muldbjergene, Tofte bakke og Als Bakke i stenalderen 6.500-3.000 år f.Kr. øer ude i havet. I forbindelse med at vandstanden falder, sker der aflejringer - både i tilknytning til øerne og i tilknytning til de højere landområder mod vest. Øerne "smelter" sammen til én stor og lang ø. I jernalderen 500 år f.Kr.- 800 e.Kr. er der efterhånden alene et smalt sund. Først lukkes området mellem Als Bakke og området vest herfor. Dernæst lukkes området mod nord ved Sejlflod og Storvorde ud mod Limfjorden. Inde i området dannes nu stor brakvandslagune med fersk vand. Det er samtidig på dette tidspunkt - for ca. 1.500 år siden - at grundlaget for Lille Vildmose blev skabt.

Brakvandslagunen er så at sige "mor" til Lille Vildmose og udtryk for den centrale del af det hydrologiske bassin mosens eksistens er baseret på. Den økologiske sammenhæng mellem naturens undergrund og naturens overflade er hermed illustreret, hvor spørgsmålet om tilførsel/fraførsel af vand refererer til naturens balance/ubalance.¹

¹ For uddybning af de tekniske forhold herunder betingelser for naturgenopretning af Lille Vildmose se f.eks. Pedersen m.fl. 2001.

Der dannes kærtørv i å-dalene og der dannes kær- og skovtørv langs alle kanter af lagunen. Samtidig bliver Tofte Sø, Birkeseø, Møllesø og Lillesø skabt. Sphagnum-arterne indvandrer og højmosen begynder at blive opbygget. Dannelsen af tørv i Lille Vildmose menes at være sket i løbet af 1.200 år med størst hastighed fra år 900 - år 1500. Da højmosen på de tykkeste steder er ca. 6 meter, viser det med hvilken langsommelighed, naturen har udviklet sig - *i gennemsnit er højmosen vokset med 4 mm om året.*

Der er i området fundet spor af mennesker på fastlandet og på bunden af søerne (Nordjyllands Amt, 1989). Johansen (1994) fremhæver 3 fund på fastlandet, hvoraf der er henvisning for publikum til ét fund. Et fund fra yngre Stenalder - en 65 meter lang Langdyssen med to kamre og mange randsten. Ét interessant aspekt ved Lille Vildmose er ifølge Jensen (1998), at *jernaldermennesket fandt ud af, at der var jernmalm i mosen i form af myremalm.* Hermed var råstofudvinding en realitet. Og samtidig manifesterer dette tankegangen bag menneskets historiske brug af Lille Vildmose. Den er baseret på forbrug af naturen som råstof på forskellig vis.

Der kan identificeres 5 aktiviteter, som har været bærende:

1. Råstofindvinding - fra brug af myremalm i jernalderen til mere og mere industrielt orienteret afgravning af arealer og fremstilling af tørv/sphagnum. Hertil kommer produktion af kridt/kalk i arealer, der grænser op til fredningsområdet.
2. Landbrug - fra samlerstadiet til industriel dyreproduktion, planteavl og græsningsarealer
3. Træ - fra skovhugst til velorganiseret, kommerciel skovdrift (Tofte Skov)
4. Jagt - fra uorganiseret til organiseret jagt (Høstemark og Tofte Skov)
5. Tæmning af naturen - dræning og arealindvinding, dræning og afgravning af mose, dannelse af fennere, udbygning af transportstruktur - vejnet og kanaler.

I middelalderen 1.050-1.500 e.Kr. etableres der i kantområderne til mosen store gårde og en del herregårde eller borge. Mest kendt blandt herregårdene er Lindenberg fra 1367. Godset udvikler sig til at være en af Danmarks største jordbesiddere. Mou og Dokkedal udgør markante byer i middelalderen - til trods for, at de ligger utilgængeligt fra omverdenen på grund af Lille Vildmose. Mens Mou var en landsby, der kan dateres tilbage til 1345 under navnet Moo, så er Dokkedal omkring år 1.500 en rig by med borgmester, rådmænd og byfoged. Dokkedals rigdom handlede om fiskeri. Byen blev imidlertid aldrig købstad. Dokkedal markerer sig hermed som områdets måske mest markante by historisk set.

Lindenberg er imidlertid det gods, der historisk set skaber det første store spring for Lille Vildmose. Det sker i slutningen af 1700-tallet. Fra 1760-68 gennemføres det største dræningsprojekt i området,

hvor Møllesø, Birkesø, Toftesø og Lillesø afvandes og Vildmosegård etableres på bunden af Møllesøen. Et landbrug der aldrig skulle vise sig at blive specielt lønsomt, hvilket bl.a. kan tilskrives jordens manglende kvalitet som agerjord². *Jorden er rent teknisk at betragte som marginaljord i landbrugsmæssig forstand.* Både dengang og i dag.

I 1777 påbegyndes kultivering af lavmosen i den nordlige del af Lille Vildmose - nord for Gudumholm og Nr. Kongerslev - samt vest for højmosen. Det er samtidig tidspunktet, hvor et ikke lønsomt industrieventyr starter. I perioden 1770-1830 oplevede området omkring Gudumholm og Gudumlund etablering af 12 forskellige industrivirksomheder, hvor tørv blev brugt som energi til maskinerne - brændsel. Virksomhederne gav beskæftigelse og dermed grundlag for områdets første industrialisering. Lønsomheden bag virksomhederne var imidlertid ikke god. Tværtimod. Ved Schimmelmann's død i 1831 er boet insolvent. Næste industrieventyr i området var forsøget på at bruge tørvemos til spiritusproduktion. Spritfabrikken øst for Lillesøen blev anlagt i 1905. Investeringen i fabrikken var stor, men den nåede aldrig at afsætte sin produktion på grund af dårlig kvalitet og fabrikken må lukke.

I mosens periferi var der mange mindre mosebrug (fra én-mandseje til 5-10 mand ansat). Samtidig sker der i begyndelsen af 1900-tallet en kraftig udvikling i industrialiseret råstofdrift med produktion af tørv. Der blev gennem årene etableret følgende fabrikker (Jensen, 1998):

- 1903 Randrup Tørvefabrik
- 1916 Fabrik i Høstemark
- 1917 Refsnæs Mose
- 1917 Bjerregård Mose
- 1917 Vildmosefabrik Højmark ved Høstemark
- 1917 Tørve- og strøelsefabrikken Skovvang
- 1919 Cementfabrikkernes Mosebrug
- 1940 Teknisk Central
- 1948 Selskabet Lille Vildmoses Tørvestrøelsesfabrik
- 1949 Briketfabrik i Kongerslev
- 1957 Pindstrup Mosebrug
- 1958 Pindstrup fabrik i Sdr. Kongerslev (brændte i 1991) og nyetableret i Kongerslev

Dræningen blev intensiveret, der blev lavet et fladnivelement, gravet 200 km grøfter, planlagt 80 landbrug (statshusmandsbrug der i 1949 bliver udmatrikuleret) på hver 20 hektarer, lavet ny vej gennem mosen, oprettet nye landbrugsflader (fennere) og sat 132 km hegn på 33.000 træpæle. Landbrugene

² Kartofler kan være en undtagelse, hvilket vi ikke har undersøgt gennem et komparativt studie af vækst- og udbyttevilkår for dansk kartoffeldrift.

stede. I dag er estimeret 5 fuldtidslandmænd tilbage i området domineret af én svineproducent og ét økologisk landbrug. Resten af landbrugene er små enheder med lidt eller i praksis ingen jord tilknyttet.

Historisk set er der følgende, der vurderes som tilstrækkeligt interessant til, at det bør undersøges, hvorvidt og hvordan det kan formidles/opleves:

- Myremalm - jernalderens gennembrud
- Herregårdene og dræningsprojekterne - landbrugets historie - kampen mod mosen
- 1800-tallets industrieventyr med mosen som energikilde
- De gamle byer - Dokkedal og Mou - fra storhed til fald
- "Den oprindelige mose før 1760"
- "Den industrialiserede mose"
- "Tofte Skov, Toftemosen og Høstemark Skov - plante- og dyreliv"

En udvikling af ovennævnte temaer og omformning af disse til turistprodukter er en selvstændig opgave - evt. for den fremtidige organisatoriske konstruktion.

2.2. Studiets genstandsfelt

Den historiske kontekst, som Lille Vildmose har, vurderes som et velegnet afsæt for dette studiums såkaldte genstandsfelt. Samtidig er det essentielt at tænke de økonomiske, politiske og praktiske kræfter, der skal være med til at udforme fremtiden, ind i studiet fra start. Et aspekt der allerede fremtrådte markant under første møde med nøglepersoner i maj 2002⁴. Udgangspunktet er, at et snævert fokus på fredningsplanens areal er uhensigtsmæssig i forhold til at antyde et helhedsorienteret udviklingsforløb for det fredede areal. Man må nødvendigvis inddrage berørte landsbyer i randområderne, byggemuligheder i randområderne samt øvrige virksomhederne - her primært landbrugene - i randområder, idet især den humane, den sociale og finansielle kapital befinder sig her. Og udvikling af Lille Vildmose forudsætter brugen af denne kapital⁵. Som vi samtidig har vist, er der vægtige historiske argumenter for at betragte Lille Vildmose som den oprindelige mose med de ændringer menneskets kontakt med naturen har medført.

Vi definerer derfor Lille Vildmose - og dermed den socioøkonomiske analyses genstandsfelt som "Arealet for den oprindelige mose - fra Kattegat i øst og vestover. Et areal hvis status hedder år 1.760"

⁴ Se bilag for referat fra gruppearbejdet på mødet maj, 2002.

⁵ I metodeafsnittet vil vi kort gå i dybden med disse begreber.

i alt 2 kort med henvisning til Jensen (1998)

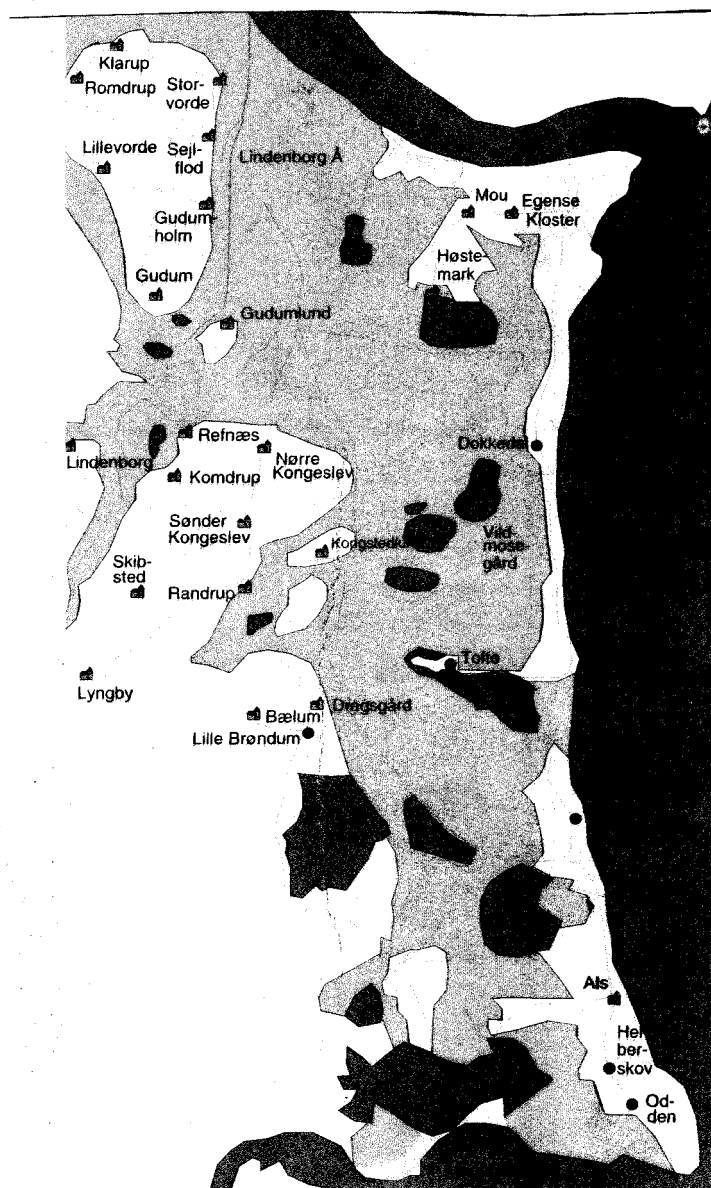
Udsnit af Det kongelige Danske Videnskabernes Selskabs kort over Danmark fra 1791.

Det primære område som med større eller mindre intensitet vil indgå i en udvikling af Lille Vildmose involverer således flere kommuner:

- Sejlfjord – hele kommunen
- Skørping – den nordøstlige del
- Hadsund – den nordlige del

Følgende byer er omfattet:

Egense, Mou
Sejlflod, Gudumholm
Nørre Kongerslev, Kongerslev
Smedie,
Bælum, Solbjerg
Øster Hurup, Dokkedal

*Østhimmerland
med Lille Vildmose
vist i sin oprinde-
lige udstrækning.*

Kort 4

Tegner man en linie mellem disse byer og i ovennævnte rækkefølge, kan man få et indtryk af Lille Vildmose - FØR OG NU. Det kan diskuteres, om den sydlige afgrænsning bør omfatte Helberskov og dermed også Als og Veddam. I vores datamateriale fokuserer vi af tekniske årsager alene på Sejlflod kommune. Det betyder - alt andet lige - at datamaterialet og beregningerne kvantitativt kan være underestimeret. Læseren bør derfor læse analysens datamateriale med dette in mente.

Essay 3

Lille Vildmose - Strategi for områdets udvikling?

af Ole Horn Rasmussen

I dette essay vil vi diskutere 2 ting. For det første er det afgørende at diskutere og fastlægge en analytisk angrebsvinkel for det socioøkonomiske studie. Det indbefatter således en diskussion af teori og metode. Denne diskussion er præget af, at det er en igangværende diskussion, hvorfor teksten skal opfattes som element i et arbejdspapir i sin faktuelle betydning. For det andet må vi diskutere strategien for områdets udvikling. Hvad bør en strategi eksplicit forholde sig til, og hvad er nuværende status? For at få fuldt udbytte af diskussionen om strategi forudsætter det, at man forstår den begrebsmæssige ramme, som udvikles under den første diskussion. Essayet er disponeret således:

1. Socioøkonomisk studie – diskussion af det metodiske grundlag

1.1 Velfærdsøkonomisk tilgang

1.2 Attraktionsværdi tilgang

1.3 Kapitalværktøjet – En helhedsorienteret tilgang

1.3.1 Kapitalværktøjets 5 kapitalbegreber

1.3.2 Kapitalværktøjets andre elementer og "The Judge of Balance" som beslutningstager

2. Strategi for Lille Vildmose Naturpark?

2.1 Helhedsorienteret strategi contra modstridende interesser

2.2 WWF's strategi

2.3 Bæredygtighed – "The Judge of Balance" – og de 5 kapitalbegreber som grundlag for en politisk strategi for Lille Vildmose Naturpark?

2.4 Fonden som konsensus skabende interessant?

2.5 Områdets kapital – en uafklaret størrelse

2.6 Strategi for Lille Vildmose - initiativer set andre steder

2.7 Kan tilførsel af økonomi og organisation gøre det alene?

1. Socioøkonomisk studie – diskussion af det metodiske grundlag

Hvordan tjener vi på Lille Vildmose? Sådan stod der i den lokale avis Nordjyske Stiftstidende som optakt til dette studie. (Nordjyske Stiftstidende, 2002). Angrebsvinklen til et socioøkonomisk studie kan principielt være flere. Vi skal i det følgende præsentere 3 tilgange.

- Den velfærdsøkonomiske, miljøøkonomiske tilgang, der anvendes af centraladministrationen (Finansministeriet, Miljøministeriet, Wilhjelmudvalget)
- Attraktionsværdi tilgangen, der anvendes af lokale og regionale politikere og planlæggere
- Kapitalværktøjet, der bl.a. anvendes af os i dette socioøkonomiske studie

1.1. Velfærdsøkonomisk tilgang

Siden midten af 90'erne er der med stigende intensitet blevet iværksat samfundsøkonomiske studier af vejstøj, adgang til friluftsliv, skovkarakteristika, pesticideksternaliteter, grundvandsbeskyttelse, rekreative goder/naturværdier, naturgenopretning, miljøprojektet m.fl. Senest er der med Wilhjelmudvalget rapport "En rig natur i et rigt samfund" (Wilhjelmudvalget, 2001a) og dens tilhørende specialstudier blevet præsenteret en række samfundsøkonomiske analyser af natur- og naturtilknyttede projekter - fra Nordjylland kendes Drastrup-projektet (Wilhjelmudvalget, 2001, b) mens Skjernå-projektet (Dubgaard m.fl., 2001) er det måske mest kendte danske projekt. Ligeledes er der i bl.a. England og USA op gennem 90'erne blevet gennemført en mængde studier.

Fælles for studierne er, at de baserer sig på mikroøkonomisk teori. En disciplin afledt heraf er velfærdsøkonomi. Velfærdsøkonomi er i praksis en inspirator til ovennævnte samfundsøkonomiske studier¹. Teorien blev udviklet i slutningen af 1800-tallet. Velfærdsøkonomi blev således til, før vi kendte til velfærdsstaten, og teorien har som sådan da heller ingen forbindelse med eksistensen eller ønsket om eksistensen af en velfærdsstat². Samtidig er det værd at bemærke, at alene begrebet velfærdsøkonomi hypotetisk set kan have en tiltrækningskraft på det administrativt, institutionelle og politisk, institutionelle plan, idet der begrebsmæssigt og på et sprogligt "ikke-fagøkonomisk" plan er et direkte signal om, at vi her har at gøre med en teori, der fokuserer på velfærd. Denne vinkel er i sig selv

¹ Det er i sig selv en diskussion, hvordan man kommer fra mikro til makroniveau.

² Betragter man det teoretiske koncepts idealtipe kan man sige tværtimod. Velfærdsteorien er nemlig baseret på neoklassisk teori, hvor markedet er i centrum, og hvor der som udgangspunkt - og i sin rene form - ikke opereres med en offentlig sektor. Tankegangen bagved er bl.a., at markedet anses for den optimale løsning til allokering af ressourcer. I den sammenhæng skal det understreges, at velfærdsteorien og den neoklassiske teori arbejder med begrebet markedsmæssige imperfektioner.

interessant at diskutere. I dette essay vil vi imidlertid fokusere på grundlaget for teorien – en grundlagsdiskussion. I og med at velfærdsteori reelt bygger på neoklassisk teori, er en diskussion af velfærdsteoriens svagheder og muligheder derfor en diskussion af neoklassisk økonomisk teori.

Oversat til studiet af Lille Vildmose vil en velfærdsteoretisk tilgang betyde, at der skulle udføres en cost-benefit analyse, hvor alt fik en pris i kroner. Som sammenligningsgrundlag kan Skjernå-projektet bruges (Dubgaard m.fl. 2001-b). Studiet afsluttes med et budget, hvor alle kvalitative såvel som kvantitative data er blevet værdisat. Reelt er der således tale om, at der ud for hver enkelt post i regnskabet er sket en fastsættelse af pris regnet i kroner.

Regnskabsposter for Lille Vildmose baseret på Skjernå-projektets udgifts- og indtægtsposter

Udgifter:

1. Projektudgifter
2. Offentlig drift og vedligeholdelse
3. Jordrentetab
4. Nedlæggelse af diverse aktiviteter (landbrug og råstofproduktion (sphagnum- og kridt/kalk))

Indtægter:

5. Udledningsophør fra landbrug
6. Sparede pumpeudgifter
7. Bedre arrondering
8. Tagrørsproduktion
9. Reduceret oversvømmelsesrisiko
10. Kvælstofsreduktion
11. Fosforreduktion
12. Okkerreduktion
13. Forbedret jagt og lystfiskeri
14. Rekreativ værdi
15. Biodiversitet. Eksistensværdi

Resultat: Indtægter - udgifter = Velfærdsændring, nutidsværdi

Der er 2 centrale ting i.f.t. ovennævnte. For det første er der metoderne til at gennemføre disse studier og herunder de modeltekniske antagelser. Det andet hovedpunkt handler mere fundamentalt om substansen - og dermed også relevansen - af velfærdsøkonomi som samfundsvidenskabelig input. Om begge aspekter skal der alene fremføres nogle illustrative eksempler. En mere dybdegående diskussion falder udenfor rammerne i.f.t. dette studie. Resultatet af cost-benefitanalysen - om det er positivt eller negativt - afhænger altså af modellens indlagte forudsætninger. Kalkulationsrentens størrelse er et eksempel. Om man vælger at bruge 3%, 6%, 8% eller en anden procentsats betyder afgørende ting for det endelige regnestykke. Her er der eksempler på uenighed i størrelsesordenen 100% forskel mellem forskellige statslige organer om valg af rentestørrelse. Dermed antydes metodens indbyggede usikkerheder. Når der ikke blandt de offentlige institutioner kan opnås enighed, så kan det indikere, at der kan være tale om institutionelle interesser i.f.t. resultatet. Altså en underliggende motiverende dagsorden. Et andet omstridt diskussionspunkt er måling af en hypotetisk betalingsvilje f.eks. for en øget biodiversitet, nye jagtmuligheder, rent grundvand o.s.v.. Et tredje omstridt punkt handler om "scope" - altså størrelsen af det naturområde, hvortil den hypotetiske betalingsvilje skal måles. Spørgsmålet er om den hypotetiske betalingsvilje til at genoprette et naturområde på f.eks. 500 ha. henholdsvis 7.500 ha vil afvige specielt meget fra hinanden. En test heraf er central for troværdigheden af værdiundersøgelser. I den forbindelse kan man så spørge: Hvordan vil det samfundsøkonomiske resultatet være, hvis der blev lavet en samlet regional og/eller national og/eller international cost-benefit analyse? Med samlet menes, at brugerne/borgerne/skattebetalerne bliver spurgt til deres betalingsvilje til alle projekter, der f.eks. er i gang indenfor ét eller flere år for på én gang i.f.t. deres betalingsvilje for at besøge områderne (tilgængelighed, eksistensværdi m.v.). Relevansen ved f.eks. også at inddrage EU er, at en række EU-programmer subsidierer projekter af typen naturgenopretning o.lign. Vil der komme røde tal på bundlinien? Men er det nu også specielt relevant med dette tankeeksperiment? Der kan argumenteres for, at tingene bør ses som en helhed: De mennesker der skal betale, skal tage stilling til ALT, som de skal betale og ikke blot én delmængde af det de reelt skal betale. Ellers bliver det alt andet lige *en hypotetisk delsituation frem for en hypotetisk helhedssituation*. Ved at koncentrere sig på projektniveau frem for på samfunds/globalt niveau kan det diskuteres, om værdiundersøgelserne reelt er mere manipulerende end informerende.

Men hvorfor bruge cost-benefit analyser, når usikkerheden er betragtelig? Som vi allerede indledningsvis skrev, så er argumentet, at der skal leveres information til politiske og institutionelle beslutningstagere. Informationer, der kan supplere, klargøre og konsekvensvurdere beslutningsprocesserne. Hermed aktualiseres spørgsmålet om informationens kvalitet, hvilket burde

føre tilbage til en diskussion af bl.a. valg af forudsætninger og værdigrundlaget for den teoretiske ramme. Netop i den sammenhæng er det slående, at Wilhjelmudvalget ikke stiller sig kritisk ét eneste sted til de velfærdsøkonomiske analyser. Tværtimod fremhæves det at: *"De refererede eksempler på cost-benefit analyser illustrerer at det er vigtigt at samtlige omkostninger og gevinster så vidt mulig indgår i den velfærdsøkonomiske vurdering af natur- og miljøprojekter"* og videre *"Ved en diskonteringsrate på 3% og en uendelig tidshorisont (brud der forekommer rimelig) er Skjernå-projektet en god "forretning" for samfundet når usikkerhederne elimineres"*. (Wilhjelmudvalget 2001, p. 85). Spørgsmålet er, om denne - på mange måder banebrydende rapport - får her en tendens til "at skyde sig selv i foden" ved for det første - om end indirekte - at skrive at Finansministeriet (1999) ikke har forstand på værdifastsættelse, da de foreslår en rente på 6-7% - d.v.s. at Finansministeriet således rammer mere end 100% forkert. For det andet laver udvalget en "forretningsvurdering", hvor de har elimineret en usikkerhed, som man ikke kan eliminere bort³. Finansministeriet (2001) dokumenterer i øvrigt selv vanskelighederne med cost-benefit målinger i tilknytning til beregning af den samlede værdi af CO₂-reduktionen i perioden 1992-2000. Selv om de som regneeksempel antyder værdien til et sted mellem små 5 mia. kr. og godt 28 mia. kr., er der en spredning i den marginale skadesomkostning ved CO₂-udledning på mellem 1 kr. og 1.150 kr. pr. tons. Finansministeriet anvender i regneeksemplet henholdsvis 45 kr. og 260 kr.. Heraf fremgår tydeligt, at alt efter hvilken national/international analyse/studie/undersøgelse, der bruges til at argumentere for valg af ens forudsætninger, så vil der komme markante forskelle i resultaterne. Det aktualiserer en diskussion om analysernes sikkerhed som beslutningsgrundlag. (Ingemann, 1999).

Det andet hovedpunkt - velfærdsteoriens relevans som samfundsøkonomisk referenceramme anno 2002 må nødvendigvis se på de helt centrale teoretiske forudsætninger. Som også tilhængerne af neoklassisk økonomisk teori og dermed også velfærdsteorien erkender, så baserer den sig på nogle forudsætninger, der er restriktive. Der skal kort gives nogle illustrative eksempler⁴.

- Der er fuldstændig og fri konkurrence på alle markeder. Der findes således hverken monopoler, oligopoler, kartelsamarbejde eller tendenser i retningen heraf.
- Der er fuldstændigt frit forbrugsvalg.

³ Set ud fra et forskningsmæssigt perspektiv er det samtidig en skam, at udvalgets anbefalinger i rapporten er en ensidig støtte til, at der skal kanaliseres yderligere midler til forskning i cost-benefit metoderne indenfor miljøøkonomi. Et mere visionært bud havde været, at der skal forskes mere i området generelt frem for udelukkende på ét metodisk-teoretisk område.

⁴ Eksemplerne er alment tilgængelige og kan genfindes i hovedparten af de makroøkonomiske lærerbøger.

- Alle markeder er i ligevægt eller tilpasses hurtigt til en ligevægt. Årsagen er, at alle ressourcer (jord, kapital og arbejdskraft) er substituerbare⁵. Dette sikrer markedets funktion pr. definition.
- Markedet er den mest effektive allokeringmekanisme og prismekanismen er allokeringens instrument - heraf følger f.eks. den teoretiske forklaring på, hvorfor velfærdsøkonomien og cost-benefitanalyser er opsat på at værdibestemme med markedspriser.
- Mennesket er rationelt med 100% overblik og fuldstændig information over alle markeder, hvorfor mennesket er i stand til at foretage enhver beslutning med et resultat der maksimerer egennytten.

Ovennævnte forudsætninger betyder f.eks., at hvis der ikke er fri konkurrence, hvis der eksisterer monopoler og oligopoler, så vil en af teoriens forudsætninger forsvinde. Tilsvarende kan de øvrige forudsætninger diskuteres. At man kan hævde, at de teoretiske forudsætninger er tvivlsomme betyder imidlertid ikke, at teorien bliver dårlig, uegnet som analytisk redskab. Men det vil alt andet lige betyde, at teoriens forklaringssevne må diskuteres i relation til eventuelle ændrede forudsætninger. Vi skal ikke gå dybere ind i denne omfattende teoretiske diskussion på dette sted, men blot påpege, at ovennævnte illustration sår berettiget tvivl om det neoklassiske teoretiske univers evne til at udgøre grundlaget for en analyse af samfundsøkonomiske problemstillinger. Heroverfor står imidlertid, at den neoklassiske referenceramme i stigende grad vinder indpas og er aktuel. Én af forklaringerne er - som nævnt ovenfor - behovet blandt praktiske fagøkonomer for at levere kvantitative data til støtte for beslutningsprocesser indenfor den institutionelle kontekst hvori de indgår. Ønsket om at måle det vanskeligt målelige fører alt andet lige til en form for reduktionisme. At måling af naturværdier er usikkert kan illustreres af et tænkt - men forhåbentligt - illustrativt eksempel på vanskeligheden med værdifastsættelse af biodiversitet: På søndag skal et mindre naturområde kultiveres for at give plads til et byggeprojekt med ældreboliger. Dagen før - lørdag formiddag - opdager man, at der gror en plante, hvis saft kan eliminere AIDS. Hvor meget var byggegrunden værd om fredagen? Og hvor meget er grunden værd lørdag aften? Biodiversitet er vanskelig at sætte pris på.

Der er 3 generelle punkter som afslutningsvis må diskuteres:

1. Teorigrundlagets universalitet
2. Teorigrundlagets helhedsorientering
3. Teorigrundlagets bæredygtighedsbegreb

⁵ I relation til dette studie spiller substituerbarhed en central rolle. Ifølge råstofloven skal den ansvarlige myndighed for administrationen heraf - d.v.s. Nordjyllands Amt - eksplicit foretage en vurdering af mulighederne herfor. M.a.o. skal det undersøges om der findes et erstatningsstof for sphagnum, hvilket aldrig er sket i.fl. Pedersen m.fl. (2001). Punktet vil blive taget op til nærmere gennemgang og analyse i Essay 6.

Universalitet betyder, at teorien er alment gældende, i alle samfund og til enhver tid og ethvert udviklingsniveau. Oversat til studiet: Hvad hjælper det, hvis cost-benefitanalysen alene gælder lokalt - og ikke nationalt, internationalt, globalt? Hermed aktualiseres bæredygtighedsbegrebet. Skal en politik for at kunne betegnes bæredygtig være bæredygtig alene ud fra en lokal/national vinkel, eller skal der være tale om universel eller global bæredygtighed?⁶ Velfærdsteorien er pr. definition universel og dermed har den også en global dækningsgrad. Hermed kan vi konkludere, at bæredygtighedsbegrebet indenfor cost-benefitanalyser også - i den rene model - er lig global bæredygtighed⁷.

Hvorvidt økonomisk velfærdsteori er helhedsorienteret fører tilbage til nyttebegrebet kombineret til menneskesyn i teorien. Set ud fra den synsvinkel kan der argumenteres for, at teorien er helhedsorienteret, idet alle individers handlinger har som mål at maksimere sin nytte, og summen af alle nyter er den højeste nytte samfundet kan få/opnå. Ét af problemerne der springer i øjnene - hvilket er helt tydeligt, når man inddrager den globale betragtning/teoriens forudsætning - er spørgsmålet om fordeling. I princippet tager den neoklassiske teori ikke højde for - finder det ikke relevant - at inddrage et fordelingsaspekt. Den givne ligevægt er alt andet lige den maksimale allokering af ressourcerne. Spørgsmålet er, om velfærdsteorien alligevel har taget højde for fordelingsaspektet. Den neoklassiske teori opererer nemlig med begrebet eksternaliteter. Typisk henfører teorien til forurening som en eksternalitet. Men det kan principielt også være en skæv fordeling af verdens rigdom. Accepteres dette argument, så har den neoklassiske teori taget højde for fordeling. I forlængelse heraf kan der argumenteres for, at den neoklassiske teori har taget højde for alt! Og dermed er den neoklassiske teori helhedsorienteret. Bl.a. derfor er den neoklassiske teori og dermed velfærdsteorien interessant - til trods for dens diskutabile forudsætninger. Det centrale spørgsmål - teoretisk men i særdeleshed i praksis - er imidlertid, hvor meget man bør bruge af det neoklassiske univers før man misbruger universet?⁸

1.2 Attraktionsværdi tilgang

Nordjyllands Amt opererer i sin politik med, at den skal være bæredygtig. I relation til Lille Vildmose lægger Nordjyllands Amt (2001) vægt på, at følgende skal være bestemmende for den fremtidige udvikling:

⁶ I forbindelse med Lille Vildmose er dette punkt bl.a. centralt i relation til et eventuelt stop for sphagnumindvinding. Hvad hjælper det at stoppe ét sted, hvis aktørerne blot begynder at grave et andet sted. Man kan f.eks. forestille sig at Pindstrup Mosebrug A/S vil fortsætte med at grave andre steder i Danmark og i Lithauen?

⁷ At dette aspekt har en central placering indenfor dette studie aktualiseres i et efterfølgende essay.

⁸ At se verden som ét økonomisk system er en udfordring, som bl.a. Galtung (1999) er optaget af.

- Områdets særlige forhistorie
- Naturværdier opbygget over et historisk forløb
- Offentligheden skal have det størst mulige udbytte kvalitativt set.

Amtet bruger i den sammenhæng begrebet attraktionsværdi. Når man taler om attraktionsværdi kan den som minimum defineres som "summen af":

1. *Turismæssig attraktionsværdi*, d.v.s. at turister af den ene eller anden årsag har positive præferencer i.f.t. at besøge området.
2. *Forretningsmæssig attraktionsværdi*, d.v.s. at virksomheder kan se en fordel i at udnytte området forretningsmæssigt. I dag er den forretningsmæssige attraktionsværdi således defineret af den indkomst området genererer via råstofindvinding, landbrug, skovbrug, jagt og naturformidlingsvirksomhed.
3. *Lokal attraktionsværdi*, d.v.s. at lokalbefolkninger af den ene eller anden årsag har positive præferencer i.f.t. at bruge området som rekreativt område.

Et områdes attraktionsværdi kan således oversættes til et kombineret kvalitativt og kvantitativt begreb for den værdi området har for turister, forretningsfolk og lokalbefolkning. Kan vi beregne et områdes attraktionsværdi? For at få et kvantitativt udtryk for værdien ved Lille Vildmose fordrer det, at der dels sættes værdi på oplevelser, dels beregnes den samlede indkomst ved forretningsaktiviteterne og dels fastsættes en værdi for lokalbefolkningens præferencer. Hertil kommer, at de indirekte omkostninger (primært offentlige via Sejlflod Kommune og Nordjyllands Amt) til naturpleje, naturgenopretning og naturforvaltningen må beregnes. Disse indirekte omkostninger må fratrækkes attraktionsværdien. Der kan desuden være andre indirekte omkostninger i.f.t. natur- og dyreliv. Et forsøg på at kvantificere værdien af Lille Vildmose er derfor et politisk spørgsmål, idet værdien af forskellige præferencer skal fastsættes. Da en sådan værdi altid er historisk betinget ud fra den værdimæssige diskurs, der på et givet tidspunkt er fremherskende, kan et samlet regnestykke derfor meget vel tænkes at være forskelligt alt efter om det er værdien i år 2002, 2012 eller 1990, der danner grundlaget for fastsættelsen af prisen. Hermed er det også illustreret, at en sådan beregning uanset metode vil have usikkerhedsmomenter, hvor ens politiske mål til enhver tid har afgørende betydning for regnestykkets udfald. Det er med andre ord problematisk, at foretage en samlet beregning. En mulighed er derimod dels at foretage nogle afgrænsede regnestykker f.eks. på turismæssig omsætning under forskellige forudsætninger og dels er det ud fra en demokratisk tankegang at opstille en lokal og/eller regional værdimodel, hvor kommunen

(kommunerne i området) og/eller amtet via en politisk diskussion og en lokal demokratisk proces kan få inspiration til deres vurdering af Lille Vildmose's lokale attraktionsværdi. Hensigten med et oplæg til en sådan øvelse kan være at få suppleret den akademiske og ekspertorienterede debat. At få involveret borgerne i en åben demokratisk proces. Aspektet sætter fokus på at styrke områdets sociale kapital. Med social kapital hentydes til et begreb indenfor den samfundsvidenskabelige forskning, der har vundet stigende indpas siden slutningen af 1980'erne. Social kapital centrerer om den forestilling, at aspekter i de sociale strukturer og dennes organisering kan anvendes som ressourcer for individer til at realisere deres personlige interesser (se f.eks. Dobbs og Pretty, 2001, p. 85 ff.). I et mere konkret studie af et områdes sociale kapital kan man eksempelvis benytte sig af en strukturering udviklet af Pretty and Wards (2001). De har identificeret 4 centrale aspekter. 1. Relationer af tillid i.f.t. dem man kender/ikke kender. 2. Gensidighed og udveksling. 3. Fælles regler, normer og sanktioner. 4. Sammenhæng (forbindelse), netværk og grupper mellem institutioner. Ved konkret at sætte fokus på disse 4 aspekter kan man bevidst øge et områdes sociale kapital. Hermed vil området alt andet lige være bedre rustet til at gennemføre en forandringsproces.

Spørgsmålene til attraktionsmodellens anvendelighed er flere. F.eks. er der ingen direkte i.f.t. at inkorporere bæredygtighedsbegrebet, som er et eksplicit element i amtets politik. Spørgsmålet er også om attraktionsmodellen er tilstrækkeligt udfoldet? Hertil kommer, at attraktionsmodellens universalitet er fraværende, da netop det lokale er kernen i definitionen af værdi. Derfor skal der introduceres en tredje teoretisk referenceramme – kapitalværktøjet – en helhedsorienteret tilgang. Kapitalværktøjet er forskelligt fra, men har også fællestræk med de 2 ovennævnte tilgange.

1.3 Kapitalværktøjet – En helhedsorienteret tilgang⁹

Forbedringer af vores viden og dermed udvikling af informationsgrundlaget forud for en beslutning, udtrykker en forestilling om, at jo mere viden vi har, jo bedre vil vores beslutninger blive. Såvel cost-benefit modellen som attraktionsmodellen forfølger denne forestilling. Begge modeller er imidlertid tendentielt set statiske modeller¹⁰, hvor cost-benefit modellen baserer sig snævert på økonomisk teori og forestillingen om ligevægt. Den klassiske diskussion om ligevægt contra uligevægt som kendetegnet for en samfundsøkonomi tenderer til at dele diskussionen op i 2 uforenelige lejre. Det, jeg ønsker at analysere, er muligheden for forening.

⁹ Metoden er under konstruktion og titlen er min arbejdstitel.

Kapitalværktøjet er arbejdsnavnet for en metode, der skal bidrage til at forklare samfundsmæssige, komplekse udviklingsprocesser i et helhedsorienteret perspektiv. Forklaringen giver en ramme for valg af fremtidig strategi. Lille Vildmose-projektet har rollen som det første pilotprojekt, hvorigennem metoden i primitiv og unuanceret form forsøges lagt ned over en empiri.

1.3.1 Kapitalværktøjets 5 kapitalbegreber

Tesen er, at et samfunds - et områdes - kapital er sammensat af de 5 typer kapital. Det kan udtrykkes som en produktionsfunktion således:

$$Q = q(n, s, h, r, f, L)$$

Q = samfundets (områdets) samlede produktion/værdi

n = værdien af natur kapitalen

s = værdien af den sociale kapital

h = værdien af den menneskelige – den humane – kapital

r = værdien af realkapitalen

f = værdien af den finansielle kapital

L = samlet udtryk for arbejdskraft

I forhold til den mest simple produktionsfunktion, hvor frembringelse af værdi er en funktion mellem kapital og arbejdskraft, så erstatter vi nu det normale K for kapital med 5 slags k'er. Pointen er, at al værdi på et højt abstraktionsniveau er indeholdt i funktionen. Hermed bliver de indbyrdes relationer mellem de 5 kapitalbegreber sat i fokus. Q er således ikke bestemt af en sum af usammenlignelige størrelser, men bestemt af en funktion mellem usammenlignelige størrelser. En sådan opstilling signalerer, at det reelt ikke er muligt at lægge noget sammen, som ikke kan lægges sammen. Hvad er summen af et vandløb, en kolibri, et æble, en gymnasieuddannelse, en uddannelse som tømrer, en jagttur med vennerne, medlemskabet af en bridgeklub, et svejseapparat, adgang til stabil strømforsyning og en dagløn? Samtidig signalerer funktionen, at der ikke er fuldstændig substituerbarhed mellem de forskellige kapitalformer. Man kan eksempelvis ikke erstatte allerede forbrugt olie eller spagnum med f.eks. penge. Når ikke fornybare naturressourcer er anvendt, er de for stedse væk, uanset f.eks. omfanget af den finansielle kapital, man stiller til disposition.

¹⁰ Statistiske modeller er i modsætning til dynamiske, hvor der er indtænkt et tidsperspektiv.

Mit fokus er ikke slutresultatet Q i statisk forstand. Tværtimod er sigtet, at fokusere på udviklingsforudsætningerne eller det man i samfundsøkonomisk forstand kalder produktionsforudsætningerne (eksistensen af råstoffer, teknologi, arbejdskraft, viden etc.). Disse forudsætninger vil jeg indarbejde i relation til kapitalbegreberne. Det fører frem til, at kapitalværktøjet får status som procesredskab frem for at være et statisk bundlinieværktøj som eksempelvis cost-benefitanalysen. Dette vil blive uddybet og forklaret mere udførligt i afsnit 1.3.2. Først skal kapitalbegreberne defineres.

Tesen er, at hver af de 5 typer kapital består af både en "kapitalbeholdning" og af et løbende "kapitalflow". Men hvad er forestillingen om, hvordan de 5 kapitalbegreber kan defineres?

Natur kapital

Natur kapital er naturens varer og tjenester. Der er tale om en bred boks med basis i naturens biodiversitet/mangfoldighed – økosystemet. Centrale elementer er jorden, eksistensen af råmaterialer, vand, affald, klima, det vilde dyreliv o.s.v.

Social kapital – det kollektive

Social kapital er relationer mellem mennesker, og det der konstituerer et samfund¹¹. Centrale elementer er eksistensen af tillid/manglende tillid, regler, normer, værdier og sanktioner. Elementer der skabes via samarbejde indenfor og mellem grupper, netværk og institutioner.

Menneskelig kapital - det individuelle

Menneskelig kapital er status på individniveau i relation til det menneskeligt fysiske og det menneskeligt åndelige niveau samt den proces der løbende foregår i relation til status. Centrale elementer er helbred/ernæring og muligheden for at få adgang hertil på den ene side. På den anden side er der uddannelse, færdigheder og viden og muligheden for at få adgang hertil herunder brugen af teknologiske systemer.

¹¹ I den vestlige verden udgør det demokratiske system en vægtig rolle, mens f.eks. religion i andre samfundssystemer spiller en overordnet rolle i konstitueringen.

Real kapital

Real kapital – eller fysisk kapital - er infrastrukturens niveau. Centrale elementer er huse, fabrikker og transportsystemet. Det er udbuddet af energi og kommunikationsnetværk¹². Og det er redskaber - værktøj og maskiner.

Finansiell kapital

Er et samlet udtryk for den aktivitet der foregår i produktion og omsætning af penge primært i den finansielle sektor. Finansiell kapital er m.a.o. penge (men ikke de penge der er i L) - eller adgang til penge - til forbrug¹³ og investering¹⁴.

Pointen er således, at vi tillægger en række aspekter værdi, som i dag mere eller mindre ikke betragtes som havende en værdi. En af forklaringerne er, at de er svære at måle. Men ikke desto mindre har de betydning for både at forklare "Hvorfor der sker samfundsmæssige ændringer" og anviser løsningsforslag til "Hvordan en strategi for samfundsmæssig forandring kan se ud".

Oversat til Lille Vildmose og spørgsmålet om en naturpark betyder det, at vi for at forklare områdets udvikling nødvendigvis må forholde os til, at det er et naturområde, vi har som genstandsfelt (naturkapitalen). Men det er samtidig et lokalsamfund med mennesker (human kapital), der intervenserer med hinanden (social kapital). Der er foretaget investeringer i området i form af bygninger, hegn, tårne, veje, maskiner (realkapital). Hvordan den finansielle kapital er for området er ikke analyseret. Alle 5 kapitalbegreber dækker over faktisk aktivitet og tegner tilsammen et helhedsorienteret billede af den

¹² Pretty (1998) indeholder markedsstrukturen i kategorien realkapital. På den måde blander han udbud- og efterspørgsel sammen. Begrebet markedsstruktur er samtidig upræcist, idet der er mange markedsstrukturer i et samfund (f.eks. vare-, penge-, arbejdsmarkedet). Hvorvidt alle markedsstrukturer kan eller bør henføres til fysisk kapital er derfor særdeles tvivlsomt. Det forekommer mere logisk at udvikle kapitalværktøjet med en efterspørgselsside på varer og tjenester som modvægt til produktionssiden - udbudssiden. I relation til det socioøkonomiske studie af Lille Vildmose holder vi denne diskussion ude, da det vil komplicere gennemgangen yderligere. M.a.o. er konsekvensen, at vi i denne udgave af kapitalværktøjet behandler efterspørgsel som endogent bestemt, d.v.s. at den giver sig selv. Principielt er pointen imidlertid, at kapitalværktøj i en mere udfoldet udgave må fokusere på både udbuds- og efterspørgselssiden. Efterspørgselsfunktionen udgør med andre ord den anden halvdel af kapitalværktøjet, hvor både varer og tjenester omsat på et marked og et "ikke-marked" indgår. Fra køb af flyttehjælp fra en professionel flyttemandsforretning (L + eventuel finansiell kapital) til brug af familie og venner i forbindelse med en flytning (social kapital). Begge dele har en værdi. Mens førstnævnte omsættes på et marked via priser, er venners hjælp en anden størrelse. Hvorvidt efterspørgselssiden har et stærkt institutionelt, økonomisk element i sig er et interessant spørgsmål. Man kan også kalde det for den politisk-økonomiske side af sagen. Her hvor vi som mennesker, politikere og institutioner træffer beslutninger om forbrug for både os selv og for andre (den fordelingspolitiske diskussion).

¹³ Inspireret af Galtung (1999). Galtung opererer på et globalt analytisk niveau, hvor hele verden består af ét økonomisk system. Galtung deler forbrug op i 3 typer. Basisbehov, normalitets behov og luksusbehov. Med behov hentydes der til både varer og tjenester.

¹⁴ Galtung (1999) deler det vi normalt betragter som investering op i 3 kategorier: Investering, spekulation og gambling.

virkelighed, som vi for det første skal lære at forstå for med dette som afsæt at give et kvalificeret bud på, hvordan fremtiden kan forme sig. Hvis man som forsker, politiker eller menigmand ikke arbejder med alle 5 begreber på en gang – parallelt – så vil ens forklaring og ens løsningsforslag alt andet lige være partielt, d.v.s. at der ikke tages højde for helheden. Bruger man derimod de 5 kapitalbegreber er der en mulighed for i praksis at nærme sig både en helhedsorienteret forklaring og en helhedsorienteret løsning. Hermed bliver brugen af de 5 kapitalbegreber en form for checkliste i.f.t. det at tænke helhed og til at foreslå løsninger baseret på en helhedsorienteret forståelse. Samtidig er de 5 kapitalbegreber velegnet til at "afsløre" forslags egeninteresser. Udeladelse af blot ét af de 5 kapitalbegreber i ens løsningsstrategi betyder, at der nødvendigvis må være noget, der er overset. Alternativt kan man sige, at noget ikke er prioriteret.

Når man har erkendt, at der skal tages højde for alle 5 kapitalbegreber i en løsningsstrategi, så er det springende spørgsmål: Hvordan gør vi det i tilfældet Lille Vildmose Naturpark? Det skal vi nærme os et svar på i den resterende del af dette Essay 3. Yderligere bidrag findes i Essay 2, Essay 4, Essay 8 og Essay 9.

1.3.2 Kapitalværktøjets andre elementer og "The Judge of Balance" som beslutningstager

Kapitalværktøjet består indtil nu af:

1. De 5 kapitalbegreber

Herudover indeholder modellen en efterspørgselsside. Samlet giver det en slags udbud/efterspørgsel model. Samspillet mellem udbud/efterspørgsel udgør problemets kerne. Kapitalværktøjet er imidlertid også et analytisk, erkendelsesteoretisk værktøj. I en konkret case skal vi for at løse vores problem have en metode. Den praktiske metode er defineret som en HiPPoDiT¹⁵. Hvad betyder det?

2. HiPPoDiT – History, Position, Potential, Dialogue, Transformation.

Indledningsvis skal det pointeres, at de 5 begreber opererer på forskelligt abstraktionsniveau eller på forskellige plan. Hvor history, position og potential handler om *analyse*, er dialogue *metoden* der forbedrer analysen, mens transformation er *aktionen*¹⁶. Pointen i metoden er simpel: For at angive løsninger må

¹⁵ HiPPoDiT som navn kan lede tanken hen på den "første" læge – Hippokrates. I parentes kan man sige at HiPPoDiT er en slags økonomisk metode til behandling.

¹⁶ Hermed antyder jeg, at der "gemt" inde i kapitalværktøjet findes en model – en HIPPODIT-model – som kan betragtes som en model for aktionsforskning.

der bygges på en historisk forståelse (H). I kraft af den historiske forståelse forklares den konkrete sags (case) position (P) ud fra hvilken potentialet (P) for problemets løsning antydes. Realisering af potentialet forudsætter et eller andet omfang af dialog (D). Hvordan dialog defineres vil afhænge af den konkrete case¹⁷. Den praktiske metode er den konkrete drivkraft, der skal ændre problem til løsning - transformation (T). Transformationsprocessen foregår ikke i det frie rum, af sig selv og uden indflydelse fra omgivelserne. Derfor tilføjer jeg 3 begrebssæt, som analysen af problemet og transformationen til løsning explicit skal indrage. "Marked/Ikke-Marked", "Samfundsmæssig Konstitution" og "Bureaukrati" dækker de mere eller mindre synlige - underliggende - mekanismer, der har indflydelse på positionen, potentialet og transformationen i det jeg vælger at kalde: Balancen mellem udbuds- og efterspørgselsfunktionen. Bemærk valget af ordet "balancen", idet der her antydes, at værktøjet indarbejder spørgsmålet om ligevægt/uligevægt. Før dette aspekt skal beskrives, skal sidegevinsterne ved at bruge værktøjet fremføres. Forestillingen er, at der jf. HiPPoDiT-metodens dialog-element dannes 3 sidegevinster til at understøtte transformationsprocessen - den samfundsmæssige forandringsproces:

Sproglig diskurs – Tesen er, at fælles sprog mellem aktører er central for at optimere en handling. Her danner de 5 kapitalbegreber en såvel analytisk som sproglig ramme for konkrete politikkers/strategiers begrebsverden.

Praktisk, politisk – I kraft af at der sættes fokus på disse 5 kapitalbegreber, så er det samtidig i harmoni med intentionerne i den europæiske politik bl.a. formuleret i EU-Commission (2001), NorVision (2000) og ESPD (1999). På det konkrete plan og i relation til dette studie er det relevant for Lille Vildmose jf. de forskellige EU-direktiver der gælder for området.

Politisk, teoretisk - Politisk, teoretisk er forestillingen, at det kan vise sig, at der opnås en bedre forbindelse mellem den teoretiske referenceramme og den praktiske referenceramme. Det kan til en vis grad siges, at være i modsætning til den neoklassiske velfærdsteori, hvor netop det store gab mellem teori og empiri er en af anstødsstenene.

¹⁷ I Lille Vildmose projektet er dialogen defineret som interaktionen mellem interesserne i samspillet mellem marked/ikke marked, den danske demokratiske model og bureaukrati (inspireret af Hernes, 1978). Interesserne konkretiseres i dette essays kapitel 2.

3. Teoretisk referenceramme

Som teoretisk referenceramme for kapitalværktøjet er udgangspunktet økologisk, institutionel og evolutionær økonomi¹⁸. Sammenligner vi kapitalværktøjet med f.eks. cost-benefit analyser eller keynesianske forklaringsmodeller, så kan man populært sige tingene på følgende vis: *Mens disse modeller arbejder med grundantagelser om henholdsvis ligevægt og uligevægt, så arbejder kapitalværktøjet med vægt*. Værktøjet tillægger i udgangspositionen potentielt set alle dele i helheden vægt. Men der er noget, der har mere vægt end andet. Dette "noget" ændrer sig over tid (f.eks. tillægges begrebet miljø større politisk prioritet i dag end for 40 år siden). Konkret udmønter det sig ved, at udbud og efterspørgsel er dynamiske størrelser. Hermed er tidsperspektivet og dermed det teoretiske fundaments dynamiske karakter introduceret.

4. Værdifastsættelse - måling via Judge of Balance i Lille Vildmose

Ønsket om at operationalisere - at måle - sker i erkendelsen af, at økonomi også handler om, at der er begrænsede ressourcer til rådighed, hvilket alt andet lige betyder, at der må prioriteres i relation til valg og styrke af indsats¹⁹. *Forestillingen er, at målemetoden kroner og ører erstattes/suppleres med vægt*. Målet med at måle er tilsvarende den, der blev fremført under præsentationen af den velfærdsteoretiske ramme. Metoden til at måle er imidlertid anderledes.

I første omgang ser vi på de 5 kapitalbegreber. Vil det være muligt at arbejde med vægte i relation til disse? Kan det på det empiriske plan f.eks. udmønte sig ved, at måle effekten af en given indsats ved at måle niveauet af kapital før og efter en indsats? Værdien i de forskellige kapitalstørrelser er alle direkte eller indirekte påvirket af de politiske og forretningsmæssige strategier, der på et givet tidspunkt er gældende. Her spiller interaktionen mellem institutioner og interessenter en afgørende rolle. Sagt på en anden måde: Samspillet mellem marked/ikke-marked, samfundets konstitution og bureaukratiet har betydning for værdifastsættelsen på ethvert tidspunkt i fortiden, nutiden og fremtiden. Det konkrete udtryk for værdien kan f.eks. være et vist niveau af f.eks. uddannelse, velfærd, jobs, rent miljø, biodiversitet, stigende social værdighed. Hvis der via handlinger opnås et højere niveau stiger værdien. En af vanskelighederne i en samlet værdifastsættelse er, at nogle værdier kan stige, mens andre kan falde - samtidig. Er det så et højere, lavere eller uændret værdimæssigt niveau? Én af pointerne ved at bruge kapitalbegreberne konkret er, at de involverer tankegangen om, at den betragtede økonomi (lokal,

¹⁸ OASE, DARCOF, project no VII.14, 2001

¹⁹ Det forudsættes her, at samfundets ikke blot udvikler sig med en automatik, men at der bag enhver udvikling ligger et valg - og dermed en beslutning. Dette er ikke det samme som at sige, at der ikke samtidig er nogle underliggende dynamikker eller mekanismer, der bestemmer rammerne for ethvert valg på mikro, meso, makro og mega niveau.

regional, national, multinational eller global) kan akkumulere kapital og øge kapitalbeholdningen over tid. Forestillingen er så, at en sådan situation defineres som "bæredygtig udvikling". Det modsatte er, hvis kapitalbeholdningen mindskes. Det kan ske selv med økonomisk vækst og øgede profitter. Forestillingen er så, at en sådan situation defineres som en "ikke-bæredygtig udvikling".

Siden Brundtlandrapporten lancerede forestillingen om bæredygtighed i 80'erne, har teoretikere og praktikere udvandet begrebet i et sådant omfang, at begrebets flertydighed i praksis betyder, at der må udvikles en måde at operationalisere på, hvor bæredygtighed indgår. I kapitalværktøjet er bæredygtighedsbegrebet forbindelsesbegrebet indenfor/og mellem de 5 kapitalbegreber. Forestillingen er, at brugen af bæredygtighedsbegrebet operationaliseres via "The Judge of Balance" – Balancedommeren. Judge of Balance er en særdeles vanskelig størrelse, idet den er et dynamisk, kvalitativt mål for, hvorvidt en handling baseret på det eksisterende vidensniveau vil føre til en situation, der kan defineres som bæredygtig eller ikke-bæredygtig. Hvorvidt begrebet skal være eksplicit og/eller implicit vil videre forskning afgøre. Det afgørende er imidlertid ikke, om det bliver eksplicit og/eller implicit. Det afgørende er, at bæredygtighedsbegrebet indgår.

I kraft af kapitalværktøjets udfoldede karakter, vil vi nøjes med at afprøve Judge of Balance på den mest primitive måde i relation til Lille Vildmose analysen, ved at spørge: Tager interessenterne højde for eksistensen af alle 5 kapitalbegreber (og hvordan er balancen mellem de 5 kapitalbegreber) i deres forslag til tiltag af strategisk karakter? Hvis forslaget ikke forholder sig til "balancen", vil der pr. definition blive sat spørgsmålstejn ved forslaget evne til at sikre en bæredygtig udvikling. Judge of Balance bliver hermed en kombineret checkliste i.f.t., hvad der er med/ikke er med, samt en pragmatisk her og nu afvejning.

I ovennævnte antydes det, at bæredygtig udvikling pr. definition kun kan ske, hvis en beslutning om handling er helhedsorienteret. Hvorvidt det er en korrekt måde at anskue på eller det er en nødvendig måde at anskue kan diskuteres. En sådan diskussion kan måske afgrænses til alene at omfatte komplekse, samfundsmæssige forandringsprocesser a la Lille Vildmose projektet. Når kapitalværktøjet bliver kvalificeret yderligere er forestillingen, at Judge of Balance kommer til at bestå af en række delkomponenter af kvalitativ og kvantitativ karakter. Samlet er der tale om en funktion $f(jb)$, hvor det interessante er funktionens samspil/modspil til den ligning, som jeg indledningsvis problematiserede på den ene side og forbrug og investering på den anden side.

2. Strategi for Lille Vildmose Naturpark?

2.1 Helhedsorienteret strategi contra modstridende interesser

Historien om Lille Vildmose er en historie præget af menneskets kamp mod naturen. Som omtalt Essay 4 er det også en historie præget af myter. Sammenholdes vores forskellige kilder samt de kvalitative interviews²⁰ opstår der tvivl om flere forhold. Det kan indikere, at der eksisterer forskellige interesser for området anvendelse – historisk set, set med nutidens øjne og hvad der især har dette studies interesse:

”Fremtidens anvendelse af Lille Vildmose?”.

En helt afgørende pointe i vores studie er, at vi må konstatere, at der i kommuneplanen for Sejlflod Kommune eller i Regionsplaner for Nordjyllands Amt ikke er nogen sammenhængende, helhedsorienteret strategi for områdets udvikling. Samtidig er der i den eksisterende debat partielle og usammenhængende forslag til tiltag/ikke-tiltag (Nordjyllands Amt 2001), (Skov- og Naturstyrelsen, 2001), (Skov, 2002), (Gjøl, WWF, 2002), (Sejlflod Kommune, den lokalpolitiske debat), (selskaberne der opererer i mosen, 2002). En forklaring kan være modstridende interesser blandt interessenter. Som led i det socioøkonomiske studie er derfor identificeret og rubriceret ”Lille Vildmoses interessenter” fordelt på hovedgrupper:

Interessentgruppe I: De naturorienterede - naturbevarende - interessenter

- Nordjyske politikere med fokus på miljøpolitik
- Nordjyllands Amt
- WWF
- Forskere primært med basis indenfor naturvidenskaben
- Foreninger som eksempelvis Dansk Ornitologisk Forening og Danmarks Naturfredningsforening
- Aage V. Jensens Fonde
- Danmarks Jægerforbund
- Ejer af Portlandsmosen (sommeren 2002 forsøgt solgt til Aage V. Jensens Fonde af Chr. Kjær)

²⁰ For en liste over interviewpersoner henvises til bilag

Positioner:

Hovedinteressen for ovennævnte grupper er beskyttelse af naturen via begrænsning af naturens tilgængelighed for mennesker. Hovedmotivet for ovennævnte gruppe er, at hvis man ikke beskytter og bevarer, så vil mulighederne for at undersøge i tiden fremover mindskes eller helt forsvinde. Her forudsættes det, at en mere almen adgang til naturen og en øget gennemstrømning af mennesker, vil nedbryde naturens nuværende økosystem. Interesserne i gruppen kan være mere eller mindre snævre, men hovedargumentationen er usvækket, idet der tales om bevarelse af mangfoldigheden, særegenheden, dyreadfærd og naturens udvikling på den eksisterende naturs egne præmisser. At det så for nogle handler om at betragte fugle på afstand, at sikre jagtmuligheder på vildsvin og kronvildt, at sikre planters overlevelse eller helt generelt at sikre et område status quo af hensyn til fremtidige generationer er i denne forbindelse irrelevant. Pointen er, at interessenterne ønsker naturbeskyttelse ved at bevare noget eksisterende.

Interessentgruppe II: De kommercielle interessenter

- Pindstrup Mosebrug A/S
- Kongerslev Kalk A/S, Lars Andersens Kalklejer A/S
- Nordjyllands Amt
- De lokale landmænd indenfor fredningsområdet
- De lokale landmænd i fredningsområdets randområde
- Aalborg Amts Landboforeninger
- Skovdrift
- Lodsejerne med jagtret på hjort, vildsvin m.m.
- Turistsektoren - fokus på overnatningsstederne
- Lodsejerne under ét (herunder Aage V. Jensens Fonde (kommerciel salg af jagt) samt ejer af Portlandsmosen (ønsker så høj pris ved salg som muligt) (Skov, 2002)
- Gårdsalgsbutikker og "Vejsalgsbutikker"
- SID

Positioner:

Ovennævnte gruppe er ikke homogen, og det kan diskuteres, hvorvidt placeringen er korrekt for flere af interessenterne vedkommende. Derfor bør gruppens sammensætning alene afspejle en første udvælgelse, hvor en yderligere sortering og eventuel omplacering afhænger af yderligere empirisk studie. Forudsat at alle hører til i den kommercielle gruppe kan følgende siges: Hovedinteressen for

ovenstående grupper er udnyttelse af naturens ressourcer kommercielt. Hovedmotivet for ovenstående gruppe er, at hvis man ikke udnytter naturen, så vil det betyde økonomiske tab og fald i antal arbejdspladser. Her forudsættes det, at der ikke sker en erstatning af det økonomiske tab, og der ikke kommer nye arbejdspladser i området - ved ændret anvendelse, nye initiativer m.v. - som erstatning for de eksisterende. Der tages ikke afsæt i, at den nuværende aktivitet nedbryder naturens nuværende økosystem²¹. Interesserne i gruppen kan være mere eller mindre snævre, men hovedargumentationen er usvækket, idet der tales om bevarelse af status quo dog med åbenhed i.f.t. mindre justeringer.

Interessentgruppe III: De rekreativt orienterede interessenter

- Friluftsrådet
- Skov- og Naturstyrelsen

Positioner:

Hovedinteressen for ovenstående grupper er at øge naturens tilgængelighed for mennesker. Hovedmotivet for ovenstående gruppe er, at borgerne som skatteydere skal have "noget for pengene". Her forudsættes det, at borgerne i dag alene er med til at yde og ikke har mulighed for at nyde. Der er blandt interessenterne en forståelse for, at der med en mere almen adgang til naturen og en øget gennemstrømning af mennesker, vil ske et pres på naturens nuværende økosystem. Hovedargumentationen er usvækket, idet der tales om både bevarelse af mangfoldigheden, særegenheden, dyrenes adfærd og naturens udvikling på den eksisterende naturs egne præmisser og øget adgang til samme.

Interessentgruppe IV: Lokalbefolkningen som interessant

Positioner:

Det kan måske undre nogen, at hverken Sejlflod Kommune (kommunalbestyrelsen) eller den lokale befolkning er placeret i grupperne 1-3. Årsagen er 2-delt: Dels har der i de sidste 10 års debat været en

²¹ Diskussionen af påvirkningen af det eksisterende økosystem fra de kommercielle aktiviteter tages i i særskilt afsnit, hvor der bl.a. ses på råstoftilladelserne, der reelt tillader fuldstændig afgravning og med efterfølgende påfyld af f.eks. muldjord på 30 cm. over den gamle havbund (Pedersen m.fl., 2001, p. 115). Det er således ikke korrekt af der skal stoppes ved 30cm. moselag som bl.a. anføres af Jensen 1998 (p. 158). Disse tilladelser er givet vel vidende at højmosens eventuelle reetablering forudsætter, at der stoppes med gravning, når der er 50-100 cm. moselag tilbage (Søren Chr. Jensen, 1998 p. 120). Undersøgelser foretaget i 1987 af Michael Stoltze, Geoconsult I/S for Skov- og Naturstyrelsen "Lille Vildmose – Studie over planteindvandring til afgravede tørveflader" konkluderer at der skal 3 faktorer til – mindst – der skal være i orden før en højmose kan regenereres: 1. Afvanding og dræning skal standses, 2. Næringstilførsel skal minimeres og 3. Der skal være en bund på minimum 0,5 meter lyse højmosetørv (her taget fra Jensen (1998 p. 159)).

vis tvetydighed i den kommunalpolitiske holdning og dels er den lokale, offentlige debat²² bemærkelsesværdig lav. En af forklaringerne herpå kan være – som det også fremgik af mødet med nøglepersoner i maj 2002 – at diskussionen har været i 13 år uden afklaring. Man kan sige, at de 13 år har været ”business as usual” med få modifikationer bl.a. Vildmosegårds nye status.

Interessentgruppe V: De koncensusskabende interessenter

- Fredningsmyndighederne
- Naturklagenævnet
- Aage V. Jensens Fonde

Pr. definition er fredningsmyndighederne og nu Naturklagenævnet organer, der har magt til at skære igennem. Fredningsmyndighedernes rolle gennemgås detaljeret i Essay 5, mens Naturklagenævnets rolle ikke er undersøgt. Aage V. Jensens Fondes strategi vil blive analyseret senere i dette essay.

2.2 WWF's strategi

WWF har lavet deres egen vision af Lille Vildmose Naturpark. En vision der i øvrigt har været under løbende udvikling i den periode forskningsgruppen fra Aalborg Universitet har gennemført den socioøkonomiske analyse. I de efterfølgende afsnit vil vi referere WWF's vision, som den tog sig ud august 2002 (Gjøl, 2002). WWF anfører følgende 3 nøglepositioner for visionen:

1. WWF anlægger et helhedssyn på Lille Vildmose
2. WWF ønsker, at der åbnes en bred korridor mellem de to vildtrige skove, der fuldt udbygget omfatter resterne af den oprindelige højmosse, de planlagte naturgenopretningsprojekter og produktionsområderne for tørvemuld.
3. WWF ønsker, at der etableres vildthejn om hele området, så konflikter med de tilstødende landbrugsarealer undgås.

WWF argumenterer med, at det er de store pattedyr, der har været med til at skabe den danske natur. I en vild Vildmose vil dyrene derfor være nødvendige aktører i genskabelsen af den natur, der er den oprindelige i Danmark. En forudsætning for, at det kan lykkes, er, at vildmosen får et hegn hele vejen rundt. Ikke for at lukke naturen inde og folk ude, men for at sikre naturen frie udfoldelsesmuligheder.

²² Vurderingen kan være præget af, at vi ikke har undersøgt den lokale mødeaktivitet, diskussion, lokalsiderne i

WWF mener, at den naturlige dynamik der skabes af de store dyr, som vender tilbage efter et par hundrede år i eksil, vil give den truede danske natur nogle helt enestående udfoldelsesmuligheder. WWF ønsker, at der fremover arbejdes med naturforvaltning på en anden måde - og med længere tidsperspektiver. Det kan kun ske gennem processer, der sigter mod langsigtede, visionære mål for en dynamisk dansk natur.

Vildmosegård vil blive endnu stærkere placeret, idet centret kommer til at ligge i midten af det samlede naturområde. Den naturformidling, der allerede foregår fra Vildmosegård, ønsker WWF bliver udbygget med en række nye aktiviteter, der har til hensigt at tilbyde ekstraordinære oplevelser for de besøgende. De peger på 3 muligheder:

1. Den industrielle udnyttelse af Lille Vildmose er bl.a. sket ved hjælp af en lille lokal tipvogns togbane. Denne kunne eventuelt bruges til rundture i den gravede del af mosen og på den måde indgå i fortællingen om mosens udnyttelse siden 1700-tallet. Togbanen kunne måske også bruges til at bringe de besøgende til og fra udsigtspunkter i mosen.
2. Den store natur og de store dyr kunne opleves på ture i hestevogn.
3. Megen færdsel vil kunne ske - som i dag - ad de eksisterende veje. Hvor det nye hegn omkring korridoren krydser veje med offentlig færdsel, skal der etableres sluser med færste, således at biltrafikken kan passere uhindret. Men i princippet bør der være fri adgang i hele dette område med mulighed for vandreture på egen hånd. WWF forestiller sig, at sphagnumproduktionen - og dermed den fortsatte økologiske nedbrydning - fortsætter.

I takt med at området overgår til permanent naturtilstand og naturgenopretningsprojekter gennemføres, vil der i korridoren udvikle sig en dynamisk natur. Det vil ifølge WWF være oplagt at etablere støttepunkter med gode adgangsforhold, informationstavler med brochurer, der kan henvende til alle interessegrupper. Gode adgangsforhold vil først og fremmest sige kort afstand fra P-plads. Brochurer, der fortæller om alle de *andre steder med oplevelsesmuligheder* i mosen:

- Bakketoppe omkring mosen: Muldbjergene, Smidie og Kællingbjerg.
- Udsigtstårne ved særlige naturområder: Ud over fugletårnet ved nordsiden af Tofte Sø etableres andre udsigtstårne ved Lille Sø, Birke Sø og måske i Portland-mosen.
- Natursti ud på højmosen som et sprang (smal bræddesti).

- Eventuelt støttepunkter for formidling af mosens kulturhistoriske værdier med kørevejledning og brochurer.

Adgangsforhold i kerneområder Høstemark Skov og Tofte Skov og Mose

I de to kerneområder for naturen, Høstemark Skov og Tofte Skov, bør formidlingen og oplevelsesmuligheden tage udgangspunkt i størst mulig hensyn til de følsomme naturværdier.

- Udsigtspunkter med let adgang. En placeringsmulighed ved Tofte Skov kunne være langs kystvejen f.eks. ved den allerede eksisterende P-plads. En placeringsmulighed ved Høstemark Skov kunne være ved vejen fra Mou til Dokkedal
- Natursti gennem den vilde skov.
- Sti til skarvkoloni (med skjul)
- Sprang over hjørne af højmosen (smal bræddesti) gennem et lille område af Tofte Mose

Vurdering af WWF's vision

WWF's intention er at skabe dynamik i området. Til det formål skal anvendes en række drøvtyggere, herunder vildsvin, europæisk bison og kronstyr. WWF har også talt om at udsætte bæver. En konsekvens heraf kan være, at dyrene går hårdt på den naturlige vækst i Portlandsmosen eller på de store græssletter. Man ser for sig, at disse områder forvandles og skaber andre naturtyper - også kaldet diversitetspres! WWF har erfaring for at etablere denne type for eksperimentarium andre steder i verden, hvor dette kan opsamles i modeller, som kan beskrive de cyklusser, der skabes. Studieturen august 2002 med Aage V. Jensens Fonde, Nordjylland Amt m.fl. og et seminar på Nordjyllands Amt har omhandlet denne græsæderdiskussion. Spørgsmålet er imidlertid om den del af visionen er tænkt ordentligt ind i.f.t. naturkapitalen. Endvidere er visionen bemærkelsesværdig blottet for overvejelser i relation til den sociale kapital og den finansielle kapital. Herom har vi ingen dokumentation. Visionen er imidlertid den første, der prøver at være helhedsorienteret, uden at det dog lykkes. Ligeledes er visionen ikke relateret snævert til de begrænsninger, der ligger i Habitat-direktivet. *Der er således tale om en ikke helhedsorienteret vision. Såfremt der tages afsæt i visionen til udvikling af en strategi vil strategien pr. definition heller ikke blive helhedsorienteret.*

2.3 Bæredygtighed – ”The Judge of Balance” - og de 5 kapitalbegreber som grundlag for en politisk strategi for Lille Vildmose Naturpark?

Bæredygtighed er et fælles nøgleord for de politikker som Nordjyllands Amt, Folketinget og EU-systemet har vedtaget på en række områder (se f.eks. Nordjyllands Amt (1997)). Hermed bliver bæredygtighed som begreb også et potentielt omdrejningspunkt for implementering af statens og amtets politik. Som jeg tidligere har været inde på er bæredygtighed eller ej ikke et enkelt spørgsmål at svare på grundet begrebets mangetydighed såvel teoretisk som i praksis. Reelt er spørgsmålet om at anvende begrebet bæredygtighed i et studie som dette ensbetydende med valg af et normativt studie, d.v.s. at der er et bagvedliggende værdivalg. Diskussionen kan synes at være teoretisk, men konsekvenserne af valg af bæredygtighedsbegreb har ganske store praktiske konsekvenser, f.eks. når man skal vælge succeskriterier ud for en given politisk indsats, hvor bæredygtighedsbegrebet søges fremmet. Heri ligger således også indirekte, at et studie af denne karakter ikke kan undgå at blive politisk studie²³.

Konsekvensen, af at bæredygtighedsbegrebet dækker over så mange forståelsestyper, er, at man nødvendigvis må gøre det klart fra start, hvad man lægger i begrebet. Som en lille anekdote kan tilføjes, at vi havde diskussionen under et møde med 2 amtslige embedsmænd, der påpegede, at der på deres gang var én forståelse for hver medarbejder. At det ikke er enkelt og entydigt bør imidlertid ikke friholde en diskussion på det politiske og administrative niveau. Tværtimod. En måde at starte diskussionen på er modsætningen mellem en svag og en stræk fortolkning af bæredygtighedsbegrebet²⁴. Bæredygtig udvikling og udvikling af et lokalområde som Lille Vildmose og de tilstødende randområder kan i teorien være en del af hverandre. Der er allerede stillet spørgsmålstegn ved den praksis området har været udsat for, idet en diskussion af bæredygtighed efter vores vurdering vanskeligt kan argumenteres for at have kendetegnet de politiske og administrative beslutninger²⁵. At der også både politisk og fagligt er behov for diskussionen kan illustreres med følgende:

²³ Med politisk studie henføres der ikke til partipolitik eller lignende. Der hentydes til, at vi som forskere arbejder med forskellige teoretiske aksiomer, hvor der er forskelle på, hvordan vi forstår samfundet, analyserer samfundet og dermed også hvordan vi opfatter løsninger på samfundsproblemer. Det politiske kommer ind der hvor man bevidst eller ubevidst vælger sit teoretiske fundament, da det i dette tilfælde også indirekte er med til at vælge f.eks. menneskesyn. For den samfundsøkonomiske og videnskabens generelle eksistensberettigelse er det derfor vigtigt, at der gøres grundigt og redeligt opmærksom på, hvortil i det videnskabelige univers man referer.

²⁴ Med et bredt bæredygtighedsbegreb henvises til naturmæssige, politiske, økonomiske, kulturelle og civilsamfundsmæssige forhold. Med et snævert bæredygtighedsbegreb henvises til natur- og miljømæssige forhold (OASE, Proceedings, 2002)

²⁵ Man kan hævde, at der er en om ikke ensidig forvandling så en primær forvandling af naturkapital til finansiell kapital, hvor det bl.a. falder i øjnene, at f.eks. human kapitalen ved selskabernes aktiviteter ikke styrkes qua et gennemgående lavt kvalifikationskrav til selskabernes arbejdskraft.

Pedersen m.fl. (2001 p. 109) interviewede 2 embedsmænd fra Nordjyllands Amt om sammenhængen i den amtslige forvaltning af lovgrundlaget for tørveindustrien i Lille Vildmose. Lovkomplekset består bl.a. af råstofloven, naturbeskyttelsesloven, VVM-direktivet, Habitatdirektivet og Fugledirektivet, der alle skal indgå i en juridisk vurdering, der hænger sammen.

Embedsmand 1: *"Jeg mener overhovedet ikke, vi behøver at tage hensyn til det habitatområde. Jeg er af den opfattelse, at vi ikke er omfattet af habitatdirektivet overhovedet derude, og det vil jeg rette mig efter indtil..."*

Embedsmand 2: (afbryder)... *"du er omfattet, men det har ingen betydning"*

Embedsmand 1: *"Ja, jeg er omfattet, men det betyder ikke noget, jeg skal ikke tage hensyn til det. Og indtil der kommer en klage, der går til Naturklagenævnet som så retter os ind, så, men indtil da bliver der administreret som hidtil, og det har vi også styrelsens (Skov- Og Naturstyrelsen under Miljøministeriet) ord for"*

Vel vidende at jura er fortolkning, så illustrerer udtalelserne behovet for, at diskussionen iværksættes. Bæredygtighed (defineret som "The Judge of Balance") og de 5 kapitalbegreber kan danne udgangspunktet for diskussionen og dermed danne starten på et fælles sprog.

I den sammenhæng er det også relevant at inddrage hele diskussionen i EU om spatial planlægning,²⁶ da den ligger til grund for implementeringen af bl.a. politikker for landlige områders udvikling. Samlet set er der m.a.o. behov for fokus i relation til både social og human kapital.

Fokus omkring fremtiden for Lille Vildmose-området vil komme til at handle om, hvorvidt og hvordan der kan skabes nye jobs og forbedrede livsbetingelser for områdets befolkning. Fokus på landlig udvikling og specielt nature 2000 indikerer fokus på sociale fordele, udvikling af mindre bysamfund og landsbyer. Med andre ord: *Lille Vildmose, udviklingen af området, handler ikke alene om natur og det afgrænsede fredningsareal, men også om randområder* (se Essay 2 for en uddybning af studiets genstandsfelt).

²⁶ Se f.eks. Norvision (2000), CIP (2001), SDPD (1999)

2.4 Fonden som konsensuskabende interessant?

Det følgende afsnit er primært baseret på Skov (2002). Naturklagenævnet barsler med at nedsætte et udvalg, hvis opgave bliver rådgivende i fredningssagen. Udvalget skal så vidt vides bestå af:

- Aage V. Jensens Fonde
- Pindstrup Mosebrug A/S
- Repræsentant fra Sejlflod Kommune
- Repræsentant fra Nordjyllands Amt
- 2 landmænd

Fondens holdning er klar. Den mener ikke, at dette udvalg kan bruges til noget som helst, da det ikke er et fagligt udvalg. Det er et politisk udvalg. Derfor vurderer fonden i øjeblikket, om den selv skal nedsætte sit helt eget rådgivende udvalg med eksperter som medlemmer. Det kan evt. være et mere "brain-storm-orienteret-møde/udvalg". Fonden forventer at tage afsæt i forskere - med basis indenfor naturvidenskaben - samt foreninger som eksempelvis Dansk Ornitologisk Forening og Naturfredningsforeningen herunder én lokal komite repræsentant. Hensigten er, at fondens udvalg skal komme frem til en indstilling om fordele og ulemper ved at omdanne Lille Vildmose til en naturpark. Man kan også udtrykke det på en anden måde: Fonden har brug for at skære igennem i.f.t. modstridende oplysninger og opfattelser på en mængde af diskussionens parametre og ifølge Skov (2002) primært naturvidenskabelige spørgsmål. Indstillingen er tænkt som rådgivende i relations til fondens bestyrelse.

Fonden udfordrer på denne vis staten som interessant. Der er 2 centrale aspekter i sagen. Det første er institutionelt. Fonden er en indflydelsesrig, central aktør indenfor velgørenhed. Kontaktnettet er særdeles veludviklet. Samtidig er fonden opmærksom på ikke at blive misbrugt af skiftende regeringer jf. erfaringerne fra Råbjerg Mile i 80'erne, hvor fonden købte milerne og forærede dem til staten. Da der kom en ny regering, blev jorden forpagtet ud. Altså et tydeligt eksempel på misbrug af fondens formål.

Det andet aspekt drejer sig om sammenhængen mellem økonomi og politik. Fredningssagen og erstatningsbeløb er en side, vi ikke har behandlet specifikt. Denne del har måske spillet en rolle f.eks. for Nordjyllands Amt - kassetækning. Aktuelt handler det måske om det politiske skel mellem regeringens og oppositionens nylige forslag om naturparker, hvor opmærksomheden bl.a. handler om

den økonomiske ramme. Socialdemokratiet lagde op til at bruge 400 mio. kroner, mens regeringens første udspil var 60 millioner kroner på spørgsmålet om Naturparker i Danmark. Forliget er i dag 20 millioner kroner. Midlerne skal anvendes dels til at belyse naturparkeres muligheder i Danmark og dels til iværksættelse af flere pilotprojekter. Spørgsmålet er, hvordan interessenterne og især fonden forholder sig til de strategiske muligheder? Samtidig med at fonden opererer på nationalt politisk niveau, diskuterer fonden forskellige modeller for en naturpark med Sejlflod Kommune. Ligeledes drøftes det med forvaltningen i Nordjyllands Amt.

Den igangværende proces afspejler således de forudgående 13 år i sagen om Lille Vildmose's fredning. Der er ikke "fælles fodslaw" blandt interessenterne. Alt imens den kommercielle aktivitet i mosen fortsætter og ødelæggelsen af naturkapital - nogle vil kalde det for en økologisk katastrofe - uddybes. En fremtidig løsning må ifølge fonden imidlertid være fast forankret omkring kommunen og de grønne organisationer. Hvordan er et åbent spørgsmål. I den forbindelse skal vi nævne, at området involverer ikke blot én, men 3 kommuner. Fonden har åbenlyst satset på en alliance med én af kommunerne. Hvorfor og hvorvidt det har/vil skabe problemer, har vi ikke undersøgt²⁷.

2.5 Områdets kapital – en uafklaret størrelse

Et udpluk af vores konklusioner og indikation på konklusioner er²⁸:

- at der handles partielt og ikke helhedsorienteret
- at Aage V. Jensens Fonde side har fokus på natur kapital, real kapital og finansiell kapital
- at Aage V. Jensens Fonde har fokus på en delmængde indenfor den del af human kapitalen, der er knyttet til naturvidenskab.
- at Aage V. Jensens Fonde ikke har fokus på den sociale kapital.
- at kommunale, amtslige og statslige myndigheder har fokus på natur kapital, fysisk kapital og finansiell kapital og til dels den sociale kapital
- at størrelsen og udviklingsmulighederne for den sociale kapital er uafklaret
- at størrelsen og udviklingsmulighederne for den humane kapital er uafklaret
- at selskaberne af politikerne får lov til at omsætte natur kapital til privat formue
- at WWF i deres vision ikke indarbejder finansiell kapital, social kapital og human kapital
- at Skov- og Naturstyrelsen udfordrer naturkapitalen til fordel for den sociale kapital

²⁷ Der hentydes til en situation, der kaldes "Social Trap" eller samfundsmæssige fælder – d.v.s. en situation, hvor en handling viser sig at være imod interessenters interesse (Ingemann, 2001).

²⁸ Det skal understreges, at listen alene medtager eksempler på centrale konklusioner/indikationer på konklusioner.

- at Nordjyllands Amt arbejder modsætningsfyldt med administration af råstofloven på den ene side og Natura 2000-administration på den anden
- at Sejlflod Kommune er fanget i et politisk dilemma med ønsker om fastholdelse af de nuværende arbejdspladser i mosen og et ønske om at udvikle mosen som naturområde. Dilemmaet understreges yderligere af, at de kommunale ressourcer til at gennemføre et større naturprojekt er ganske begrænsede.

Ovenstående indikerer, at det vil være centralt at skaffe sig en status over områdets samlede kapital for at vurdere udviklingsmulighederne. Vi har i dette studie lagt grunden hertil, idet *den metodiske forudsætning for at kunne lave scenarier bygger på HiPPoDiT og sammenkoblingen til sam-/modspillet mellem og indenfor naturkapitalen, den sociale kapital, den humane kapital, den finansielle kapital og realkapitalen, defineret af The Judge of Balance ff(jb) i kapitalværktøjet.*

Et grundlag kan udvikles via et følgeforskningsprojekt som element i et eventuelt pilotprojekt omhandlende Lille Vildmose som naturpark. Projektet kan udgøre en praktisk referenceramme for kommende beslutninger²⁹ til den erhvervsmæssige og politiske løsningsstrategi. Her er fokus på eksistensen af de modstridende interesser i Lille Vildmose-området essentiel og en operationalisering af kapitalbegreberne vil måske være en afgørende "øjenåbner" og "det fælles sprog", som mangler mellem interessenterne.

2.6 Strategi for Lille Vildmose - initiativer set andre steder

Når man skal udvikle en strategi, kan det være hensigtsmæssigt at udnytte andres erfaringer. Vi skal se på enkelte eksempler/ideer. Fra Nordjyllands Amt er Halkær Ådal - en økologisk eksperimentalzone - en analytisk og idemæssig potentiel inspirationskilde. Som undersøgt af Ingemann (2001) er eksperimentet, der stadig foregår, et instrument til at forsøge at skifte fokus, holdning samt skabe social sammenhæng i et landdistriktsområde. Ved brug af en *jobgenerator* forsøger man i Halkær Ådal projektet at bruge de lokale menneskelige ressourcer som benzin i udviklingsprocessen. De konkrete aktivitetsområder er:

²⁹ Opgaven er ikke enkel. Samtidig er der måske ansatser til, at forskningsgruppen udvikler en egen model, baseret på egne og andres bidrag. Eksempelvis er der interessante tilgange til måling af den sociale kapital fra Bill Reimer (2002)

1. Økologisk byggeri
2. Nye principper til behandling af returvand
3. Økologisk landbrug og lokalt marked
4. Forarbejdede landbrugsprodukter og lokalt marked
5. Genbrug
6. Affalds management
7. Markedsføring

Halkær-projektet opererer med ideen om social sammenhæng, hvor nærhedsprincippet og bæredygtighed er hjørnestolper, som initiativerne må forholde sig til.

Effekten af en sammenlignelig strategi, der tager hensyn hertil, er vist af Pretty (1998). Han forklarer, hvordan lokale økonomier kan akkumulere mere natur, social og menneskelig kapital på samme tid, som man opnår de ønskede effekter, såfremt der anvendes 5 nøgleprincipper

- A. Brug lokale genanvendelige ressourcer frem for eksterne kilder. F.eks. bæredygtigt landbrug og lokale fødevarsystemer og direkte markedsføring;
- B. Recirkuler finansielle ressourcer indenfor systemet ved at købe lokale varer og tjenester;
- C. Skab værditilvækst på lokale produkter før de eksporteres via f.eks. lokale fødevarsystemer, lokale handelsmarkeder med landbrugsprodukter
- D. Forbinde lokale interesser (enkeltpersoner og institutioner) så der skabes tillid, nye samarbejdsnetværk og mere effektive udvekslinger
- E. Tiltræk eksterne ressourcer, især penge, faglige færdigheder og nye teknologier

Dette stemmer overens med Halkær-projektet analyseret af Ingemann (2001) og begge strategier repræsenterer et skift i tankegang - fra en strategi der satser på hjælp udefra til en strategi, der betoner egne, lokale ressourcer som udviklingens drivkraft. Pretty kombinerer dog de udefra kommende kræfter ind. Forskellen mellem de 2 positioner kan illustreres af følgende: *"Local economic development (endogenous and emphasising local resources first) lacks fanfares and ribbon cutting, but can foster deeper community spirit and self-*

og Putnam, R (2002). Og fra forskerteamet omkring Constanza (2002) er der en interessant tilgang til måling af naturkapitalen.

reliance, better quality environment and more sustainable jobs." (Pretty 1998, p. 9). Tager man eksempelvis og ser på det økologiske landbrugs fødevarer system og lokal økonomi, kan der tilføjes nogle bemærkninger³⁰:

1. Økologisk landbrug minimerer brugen af eksterne input. Naturkapitalen vokser sammenlignet med andre landbrugssystemer. Den sociale kapital vokser i kraft af processen. Den humane kapital bliver stabil - vil vokse - i kraft af at folk ikke flytter væk og flere flytter til.
2. Teknologier brugt i økologisk landbrug er positive i relation til natur kapitalen.
3. Økologisk landbrug producerer mere mad - output - via færre input.
4. Landmænd, der arbejder økologisk eller inkorporerer bæredygtighedsprincippet i sin mere udfoldede karakter, bruger flere penge lokalt, de beskæftiger flere folk, og de skaber værditilvækst, hvor de kan - via forædling og direkte markedsføring³¹.

Sammenligner man situationen i dag med for 100 år siden er fordelingen af indkomst mellem landmændene og udbydere af forskellige inputs (foder, pesticider, vækstfremmere, såsæd, maskiner, arbejdskraft) og fødevarerindustrien, processors og detailhandlere har ændret sig. Pretty (1998) peger på:

1. At landmænd får en mindre andel, typisk 10-20%
2. At de bruger færre penge i lokalområdet
3. At de beskæftiger færre lokale folk

Pretty (1998) påpeger 4 veje til at sikre lokalsamfundet fordele:

1. Sælg direkte til forbrugerne, via landbrugsbutikker og direkte markedsføring; skab markeder for landmænd og landmandsprodukter; yd lokal støtte til landbruget og lav støtteprogrammer.
2. Skab forbindelse til bysamfundene gennem fælles kooperativer.
3. Skab en stigning i samarbejdet mellem landmænds grupper, kooperativer og alliancer: øg den social kapital ved at lære og ved at arbejde sammen
4. Forøg identifikationen af fødevarernes oprindelsessted for at øge båndet mellem forbruger og producent.

³⁰ Baseret på Pretty (1998)

³¹ Pretty (1998) understreger videre: "Der er behov for mere arbejdskraft indenfor økologisk landbrug sammenlignet med de konventionelle. (Min oversættelse). Studier viser et ekstra behov på mellem 20% og 100%, afhængig af produktionens sammensætning". Samtidig påpeger Pretty eksempler med at skolen og byens pub ville være lukket, såfremt det havde været konventionelle landmænd, som dyrkede områdets jord.

Måske er udviklingen i Danmark cirkulær som påpeget af Ingemann (1999)? Den 120 års gamle danske tradition med kooperativer synes ifølge Ingemann at være inde i et nyt og stærkt spor.

2.7 Kan tilførsel af økonomi og organisation gøre det alene?

Det er karakteristisk, at interessenterne omkring Lille Vildmose projektet ikke tænker eller arbejder helhedsorienteret. Samtidig siger interessenterne, at der skal tænkes helhedsorienteret. Der mangler overblik, alt imens modsætningerne udmønter sig i partielle løsningsforslag. Konsekvensen er, at det næsten ikke kan undgås, at der i den igangværende proces vil blive taget beslutninger og gennemført aktioner, som vil vise sig at være i modstrid med en fremtidig strategi – risiko for samfundsmæssige fælder. Det er derfor afgørende, at der hurtigt findes frem til en operationel model/organisatorisk konstruktion, der på den ene side kan tage højde for modsætningerne og på den anden side har magt - og økonomi - til at skære igennem, hvor modsætningerne ikke er i stand til at blive opløst.

Kan modellen f.eks. være, at der oprettes et "Lille Vildmoseråd"? Alternativt kan Nordjyllands Amt udpeges som ene-ansvarlig? Er det centralt, at alle jordejerne afgiver dispositionsretten eller ejendomsretten til den nye konstruktion, så der både kommer offentlig, demokratisk kontrol og en enstrengt ledelse? Skal der vælges en udviklingsvej, hvor egne, lokale kræfter er i fokus eller udefra kommende kræfter og ressourcer er i fokus? Er valget af en lokal fokuseret udviklingsvej med lokalbefolkningens deltagelse og medindflydelse som omdrejningspunkt en forudsætning for, at en fremtidig naturgenopretning bliver en succes? Eller må der tænkes i en kombineret strategi med inddragelse af eksterne kræfter? Vi vurderer, at sidstnævnte har størst sandsynlighed for at skabe et resultat. Hypotesen er her, at lokalsamfundets finansielle kapital sætter en begrænsning, som kan være en afgørende hæmsko for både at nedlægge eksisterende arbejdspladser og parallelt oprette nye arbejdspladser, der som minimum kompenserer for tabet og skaber grobund for forøgelsen af antal beskæftigede i området (se Essay 9).

Essay 4

Myter eller fakta? Eksempler på vidensgrundlag til beslutninger om fremtiden

af Ole Horn Rasmussen

Som beskrevet i Essay 2, er historien om Lille Vildmose en historie om et område i Danmark, hvor naturen har ændret markant karakter i løbet af de sidste 10.000 år. Men det er også en historie, hvor der er videnskabsmæssig manglende præcision. Et aspekt der skaber forvirring og danner grundlaget for eventuelle myter. Da viden er baggrund for beslutninger, er afdækning af eventuelle myter relevant for dette studie.

Vi skal se på 5 myter

- *Myter om Lille Vildmoses plante- og dyreliv – områdets natur*
- *Myten om områdets tilgængelighed – adgangsforhold?*
- *Myten om Lille Vildmose som beskæftigelsesområde*
- *Myten om erhvervsrisiko*
- *Myten om sphagnum som uerstatteligt råstof*

1. Myten om Lille Vildmoses plante- og dyreliv- områdets natur

Den uspolerede natur?

I en kronik af Carsten Pedersen i Vendsyssel Tidende (1990) kan man læse følgende: "Landskabsmæssigt rummer Lille Vildmose en natur, som faktisk ubrudt har ligget hen i naturtilstand siden stenalderen". Der hentydes her til højmoserne. Ifølge Jensen (1998) er der imidlertid alene 4 km² i Tofte Mosen, som er uspoleret. Ifølge Pedersen m.fl. (2001 p. 32), der baserer sig på de 2 danske højmoseeksperter Bent Aaby og Mette Risager, er der i Lille Vildmose 2300 ha uberørt - men ikke upåvirket - højmose tilbage. At højmosen er påvirket hentyder bl.a. til den fortsatte dræning fra landbrugene i randområderne, at højmosen får tilført næringsstoffer fra andre steder end regnvand samt påvirkning fra luftforureningen. En højmose er som økosystem særdeles sårbar. F.eks. viser hollandske undersøgelser (Pedersen m.fl. 2001 p. 62), at randområderne - d.v.s. blandt andet områder udenfor

fredningsområdet eksempelvis syd og vest for Tofte Mose - i en afstand på 2000 m direkte påvirker en højmoses økosystem. Det er især landbrugets - både det konventionelle og økologiske - udledning af næringsstoffer samt den fortsatte dræning, der skader mosernes økosystem.

Konklusionen er m.a.o., at af den oprindelige natur, er der et begrænset areal tilbage. Et areal der til stadighed er påvirket og dermed bliver stadigt mindre oprindeligt. Carsten Pedersen formidler derfor en myte. Naturen har måske i meget begrænsede områder en lighed med fortiden. Men det er ikke stenalderens for 6000 år siden, men snarere den sene jernalders for 1.500 år siden da mosen begyndte at blive dannet. Samtidig er den resterende del af mosen - der udgør langt den største del - i dag enten under landbrugsdrift¹, har været gravet i eller bliver gravet i. Hvis Carsten Pedersen eller andre f.eks. havde fokuseret på nødvendigheden/ikke nødvendigheden af en 2 km bred "bufferzone", som forudsætning for at naturgenoprette, så ville diskussionen fra at være en lovprisning af højmosernes oprindelighed blive en diskussion om højmosernes påvirkelighed i forhold til omgivelserne og her især landbrugets dræning af jorden.

Dyrenes beskyttelse?

Ét andet eksempel på myte eller fakta er eksempelvis udtalelser fra skovfogeden i Høstemark Skov "Skoven kan ikke tåle mere end højst 60 besøg om året"². Hvorvidt det er fakta eller myte er uvist. I den sammenhæng er skovens ejer - Aage V. Jensens Fonde - meget opmærksom på spørgsmålet om guidede ture (Skov, 2002). Guidede ture er nemlig forskellige, hvor parametre som antal i gruppen, turens længde, turens fokus og tidspunkt på året er nogle af de centrale. Fondens princip formuleres i dag efter forsigtighedsprincippet, d.v.s. hvis der er tvivl om effekten på naturen, vælges den mest skånsomme løsning. I princippet er den mest skånsomme løsning nul besøgende. Derfor bliver fastlæggelsen af omfang i høj grad overladt til en vurdering fra skovfogedernes side. Man stoler på den daglige ekspertise. Men hvorvidt deres skøn er rigtige eller forkerte er uklart og samtidig er eksperter uenige. F.eks. siger eksperter fra Danmarks Miljøundersøgelser i et svar til Naturklagenævnet: "Med hensyn til forøgelsen af guidede ture i Tofte Skov, er der ikke fagligt grundlag for at give en vurdering af effekten" (DMU, 2001b).

¹ Det meste i.f.t. den oprindelige Lille vildmose, hvor udstrækningen gik fra Als i syd til Limfjorden med afgrænsning ved Storvorde i nord)

² Svarer til niveauet for 1999, hvor der var 1520 besøgende fordelt på 60 ekskursioner. Hertil kommer grupper på 2-12 personer, der har forsket eller foretaget registreringer (Nordjyske Stiftstidende a), 11.12.99).

Usikkerheden kan yderligere illustreres i relation til områdernes dyretæthed. I nedenstående tabel vises forskellige tal for dyretæthed pr. hektar.

Dyretætheden pr. 100 hektar fordelt på art og destination

	Høstemark	Tofte Skov og Mose	Normalt i vild natur	Dyrehaven, København
Krondyr	34 (efter afskydning)	10 (efter den årlige afskydning)	1-5	275 (krondyr, dådyr og sika)
Rådyr	Ikke opgivet	5 (efter den årlige afskydning)		
Vildsvin		5 (efter den årlige afskydning)	0,5-2 (tysk undersøgelse)	

Kilde: Danmark Miljøundersøgelser, DMU (2001a). Tal for Høstemark er givet af Skovfoged Søren Hansen og Biolog Poul Hald Mortensen, og tal for Tofte Skov og Mose er givet af Skovfoged Birgit Knudsen til DMU.

Som det fremgår er dyretætheden i begge de indhegnede områder langt over, hvad der internationalt anses for at være bæredygtigt - defineret som "uden at forårsage væsentlige skader på skov- eller landbrug". Vi skal prøve at gå dybere ind i diskussionen om dyretæthed og skille argumentationen ad. Først skal det slås fast, at hvis man skal argumentere for den nuværende dyretæthed, så er konsekvensen, at man i sin videre argumentation for tiltag og eventuelle restriktioner skal hævde, at hverken Høstemark eller Tofte Skov er vild natur. Ser vi dernæst på den nuværende argumentation for valget af dyretæthed, så fremføres det fra grundejere, lokalt ansatte og naturformidlere, at det bl.a. hænger sammen med ønsket om, at dyrene fungerer som naturplejere. Tanken er, at dyrene sørger for at holde de 2 skoves vegetation nede på de slettelignende arealer. I Schweiz har man lavet én af de få internationale undersøgelser om sammenhængen mellem fremkomsten af nye træer/ha og tætheden mellem krondyr/ha. (DMU, 2001a). Det interessante her er, at tilvæksten af nye træer er identisk for bestande af krondyr på 25 og for bestande på 0-2 krondyr/100 ha. Derimod 3-4 doubles tilvæksten ved mellembestande på 6-9 krondyr/100 ha..³ Det får DMU til at konkludere: "Resultaterne fra Schweiz indikerer, at der skal opretholdes ret tætte bestande af kronvildt for, på lang sigt, at forhindre tilgroning".

Overføres resultaterne til Lille Vildmose og argumentationen om, at dyretætheden - og dermed også indhegning - er nødvendig af hensyn til at bevare skovenes sletter, så har man i Høstemark Skov og Mose således ikke noget argument for bestandens størrelse, hvis det drejer sig om krondyrenes rolle

³ "At krondyrene ved en vis bestandstæthed kan have positiv effekt for etablering af trævegetation forklares ved, at deres færden blotter mineraljorden og derved forbedrer etableringsmulighederne for træernes kimplanter". DMU (2001a, p. 5)

som naturplejere. For Tofte Skov og Mose gælder det, at Aage V. Jensens Fonde rent faktisk har sat sig mellem 2 stole ved at have en mellembestand, hvor tilvæksten af træer og lignende er 3-4 gange større end nødvendigt. Argumenterne for krondyrsbestanden synes derfor i højere grad at bunde i andre forhold. Forelagt dette har fonden svaret, at man ikke kan sammenligne tallene, idet eksempelvis undersøgelsen fra Tyskland drejer sig om vildsvin i fri natur (Skov, 2002). Første del af konklusionen må i så fald være, at Tofte Skov ikke er fri natur.

Anden del af konklusionen kan handle om jagtinteresser. Historisk set har jagt været afgørende for at områderne blev indhegnet. Og set indenfor det seneste årti så ved vi, at netop Høstemark Skov har været udsat for en omfattende jagt før Aage V. Jensens Fonde købte skoven. Vi ved desuden, at Tofte Skov med Codan som ejer og Peter Zobel som leder - frem til 2001 - havde en bestand på op mod 400% over, hvad området reelt kunne bære på naturlig vis (Knudsen, 2002).

Den samlede konklusion peger i retning af diskussionen om, hvad der er reelt i.f.t. argumenterne om lukkethed eller åbenhed af områderne? Hvad er myte og hvad er fakta? Er der reelt tale om, at jagtinteresser dækker sig ind bag interessen for naturen?⁴ Samtidig kan det undre, at det kun sporadisk har været fremme, at den øgede bestand af vildsvin udgør en decideret trussel mod højmosen jf. Risager og Aaby (1997) her fra Pedersen m.fl. (2001 p. 34). Sammenlagt hænger argumentationen for fondens dispositioner ikke sammen. På den anden side er konsekvensen af fondens argumentation på hvert enkelt - og modstridende del - ens. Alle del-udtalelser hentyder til behovet for, at området skal være lukket af for omverdenen. Men det er tvivlsomt, om det er for at beskytte dyrene set ud fra et natursynspunkt. Alt peger på, at det er tværtimod. Man kan sige, at dyrene bliver beskyttet, for at de kan jages på "unaturlig" vis. Nogle ville hævde, at det der foregår i højere grad er lystjagt for en lille og ikke-lokal kreds af jægere, hvor dyrenes beskyttelse er minimal i.f.t. en mere vild natur.

Krondyrenes gener

Et tredje eksempel på en myte handler om krondyrenes gener. Om dyrene henvises der til, at de er slægtninge med rødder 6000 år tilbage og "Moralsk set har de dyr mere ret til at være her end du og jeg", og videre "Høstemark udgør en pulje af oprindelig dansk natur" Aalborg Stiftstidende (1993). I bogen fra Sejlflod Erhvervs- og Udviklingsråd (1998 p. 56) går det igen "Således er den gamle danske

⁴ I dag er det stadigvæk Peter Zobels jagtselskab, der anvendes til nedskydning af dyrebestanden i Tofte Skov. Ifølge fonden er det fordi, de er dygtige skytter, hvilket er nødvendigt, a.h.t. at få succes med den omfattende nedskydning. Her er det bl.a. vigtigt ikke at ramme for meget ved siden af ved den første af i alt 4 årlige jagter, idet dyrene – ikke mindst vildsvin - på de efterfølgende jagter "har lugtet luntet" (Skov, 2002).

kronvildtstamme blevet bevaret i området, mens hjortene i den øvrige del af Jylland... er blevet opblandet med dyr af udenlandsk herkomst" og videre en udtalelse fra lokal side: "Kronvildtet i Høstmark og Tofte Skov er genetisk testet. Det er ganske vist, at dyrene har rødder tilbage til stenalderen for op imod 9000 år siden" Aalborg Stiftstidende (1999). Det er en del af den historie, der formidles videre til de besøgende - unge som gamle - skolebørn som specialister. At historien om kronvildtets oprindelighed lever i bedste velgående, har vores interviews bekræftet. Men det hænger imidlertid ikke helt sammen på den måde.

I en 13 år gammel rapport fra Vildtbiologisk Station (1989) om "Genetisk variation i danske krondyrbestande" (Strandgaard og Simonsen) hedder det: "Dyr fra Djursland, Ormstrup, Oksbøl, Randbøl, Feldborg og Østhimmerland (Tofte og Høstemark) udgør en homogen gruppe, der må anses for at være den oprindelige danske stamme". Der er således for det første ikke kun tale om en særlig krondyrstamme i Lille Vildmose, og for det andet bruges ordet "må anses for at være" den oprindelige stamme. Der er altså ikke ført noget sandhedsbevis for, at det er den såkaldte istidshjort. Der formidles således, hvad vi vil kalde en myte om, at krondyrene i Lille Vildmose er unikke.

Højmosen og naturgenopretning?

Et fjerde eksempel handler om højmosernes evne til at reetablere sig selv. Pedersen m.fl. (2001 p. 32ff.) har lavet en undersøgelse heraf. Bl.a. via litteraturstudier, egne feltundersøgelser, kvalitative interviews med danske og udenlandske eksperter og analyse af reetableringserfaringer fra Canada og Finland er konklusionen fra deres side utvetydig. Der kræves minimum 50 cm uforstyrret tørvelag - evt. 80-100 cm. - for at en højmose har muligheden for at genskabe sig selv. I dag har Pindstrup Mosebrug A/S tilladelse til at grave, indtil der er 30 cm. tilbage⁵. Og de 30 cm behøver ikke være uforstyrret, men kan principielt være genfyldt, efter at der er gravet i bund ned til den gamle havbund. Netop gravning ned til sandet er konstateret i mosen. Diskussionen om naturgenopretning bliver hermed en myte for nogle områders vedkommende. Pedersen m.fl. skriver i deres konklusion:

"Ved gennemgang af den litteratur der findes på området, kan der dog ikke herske tvivl om, at det resterende tørvelag på alle kultiverede arealer i den nordlige del af Lille Vildmose, på nærværende tidspunkt har nået (og visse steder passeret) et meget kritisk niveau, hvis der i tide skal påbegyndes en realistisk naturgenopretning til højmose" s. 41 ... Og videre: *"På baggrund af undersøgelsen synes der ikke at være nogen tvivl om, at Lille Vildmose, hvis der igangsættes en*

⁵ Vi har fået 2 tilladelser til Pindstrup Mosebrug A/S udleveret fra Nordjyllands Amts Råstofkontor. På den ene tilladelse er angivet dybden på 30 cm, mens den anden angiver 25 cm.

naturgenopretning til højmose snarest, til have mulighed for i delområder at få en højmoselignende vegetation eller fattigkærvegetation med begyndende højmosedannelse" .s.65-66

Højmoserne er således en levende organisme. At den for lægmand ser "død ud" med sin brune flade, kan være med til at mystificere diskussionen og undlade at sætte spørgsmålstegn ved de industrielle udgravningsaktiviteter.

Ud fra et økologisk synspunkt er den igangværende aktivitet således en økologisk trussel - og for nogle områder en økologisk katastrofe, da reetablering aldrig vil kunne ske. Hvis målet er reetablering, er mulighederne imidlertid stadigvæk til stede i visse områder. Når der er givet tilladelse til råstofudvinding til trods for, at denne viden er kendt, er forklaringen alt andet lige, at det er et politisk valg. Det politiske ønske om at grave den eksisterende natur væk (kridt og tørv) vejer tungere end bevarelsen af naturen. Hermed kan man også stille spørgsmålstegn ved den officielle betegnelse for området som et naturgenopretningsområde. At målet er naturgenopretning i form af genskabelsen af højmosen var - i alt fald i starten - ikke tilfældet. I den besluttede naturgenopretningsplan fra 1989 (Nordjyllands Amt, 1989) lægges vægt på æstetik ved store åbne flader, hvor målet er græsningslandskab og ikke højmose. Begrebet naturgenopretning bliver dermed uklart for lægmand og er dermed med til at forplumre en politisk debat. Et svar på spørgsmålene er centralt for at kunne lave en vurdering af mulige udviklingsretninger for Lille Vildmose, hvor retningernes forudsætninger bl.a. handler om naturens sårbarhedskarakter⁶.

Lille Vildmose og biodiversitet

Naturen i Lille Vildmose rummer mange ting. Biodiversiteten er efter danske forhold stor. Samtidig er områder som især Tofte Skov og Mose endnu uudforsket. Nye typer af insekter og planteliv (svampe) findes fortsat. Hermed bliver området også til en slags urskov, hvor naturinteresser fremføres med en efter danske forhold særlig vægt. Netop det aspekt betyder, at en løsning bl.a. af adgangsforhold og eventuelle restriktioner er vanskelig. Hvordan skal det undgås, at særinteresser af den ene eller anden karakter får overtaget på bekostning af andre interesser? Og hvis interesser har størst vægt? Og med hvilket tidsperspektiv skal spørgsmålene anskues? Myterne trives og uigennemsigtheden er stor i relation til Lille Vildmoses status i den politiske, offentlige debat. For at få en mere klart grundlag for en analyse af fremtidens muligheder, er der behov for et overblik over interessenterne. Denne analyse er lavet i Essay 3.

⁶ Her hentydes der til naturens evne til at bevare sin balance.

2. Myten om områdets tilgængelighed – adgangsforhold?

Vi har i ovenstående været inde på adgangsdiskussionen. Gennem dette studie er der imidlertid fremkommet mange og modstridende oplysninger om behovene angående områdets tilgængelighed. Derfor skal problemstillingen behandles særskilt.

Adgangsdiskussionen er i høj grad en "Historien om hegn". Hegnene omkring Høstemark blev opstillet i 1930'erne, mens Tofte Skov blev indhegnet tilbage i 1907. 1907 var også tidspunktet, hvor Lindborgs grev Schimmelmann opførte sit jagtslot. Dette blev revet ned i 1993 og erstattet af et nyt på initiativ af den daværende ejer, forsikringsselskabet Codan og dets jagtinteresserede direktør Peter Zobel. Samlet er det vores vurdering, at hegnene er lavet og blevet bevaret ud fra én eneste parameter: *For at sikre gode og interessante jagtmuligheder for en særdeles snæver del af den danske befolkning*

Det har så vist sig, at netop indhegningen og den manglende offentlige og frie adgang er forklaringen på, at der dels er udforsket planteliv og dels et mere end gennemsnitligt alsidigt dyreliv i de indhegnede områder. Biodiversiteten er således mangfoldig. Det kan betragtes som en sidegevinst. En gevinst, som nu i dag - på et tidspunkt hvor samfundsudviklingen dels peger på hensyntagen til naturens biodiversitet og dels betonere løsninger, der inddrager begrebet bæredygtighed - skal forvaltes. Diskussionen i dag antager flere positioner:

1. Væk med hegnene
2. Væk med nogle af hegnene (evt. nyt hegnssystem)
3. Væk med nuværende hegn og lav et stor nyt hegn, der indrammer hele det fredede område
4. Bevar hegnene som det er i dag

Argumenterne for og imod de 4 positioner er mange. Vi skal ikke her prøve at stille os til dommer for et valg. For valget afhænger i stor grad af ens interesser. Hvad vi imidlertid kan sige er, at diskussionen synes ustruktureret og præget af tilfældigheder. F.eks. har vi under et kvalitativt interview fået at vide, at diskussionen om antal dyr i områderne reelt er blevet fastlagt tilfældigt og uden nogen egentlig argumentation for, hvorfor man anbefaler netop det antal dyr, man har valgt at lægge sig fast på. Samtidig bruges netop eksistensen af dyrene som argument for at anbefale indhegning.

På samme måde har vi fået at vide, at Skov- og Naturstyrelsens udspil i foråret 2001, hvor man åbner for mulig offentlig adgang via sluser, men bevarer hegnene - var direkte styret af daværende Miljøminister Svend Auken. Omvendt gælder det at naturinteresser - og dyre/jagtinteresser - taler for det modsatte. Én af de første ting som den fremtidige organisatoriske konstellation bør gå i gang med er en systematisering af argumentation for at klargøre "fup og fakta og usikkerhed" i adgangsdiskussionen. Aage V. Jensens Fonde arbejder i øjeblikket på at nedsætte en rådgivende gruppe, som bl.a. skal se på denne sag. Men samtidig hermed arbejder fonden sammen med Nordjyllands Amt om etablering af udsigtstårne 4 steder i området. Tårne hvortil der skal være adgang for handicappede og som bl.a. ved Øster Hurup betyder en anlægsinvestering for Nordjyllands Amt og dermed for skatteborgerne. Forhandlingerne pågår i øjeblikket og fonden ønsker snarest at få tårnene op. Planerne for de 4 tårne er foreløbig godkendt af såvel Sejflod som Hadsund Kommune og er sendt til Nordjyllands Amt samt Naturklagenævnet m.h.t. at få en dispensation.

Kommer dispensationen vil det sætte den fremtidige adgangsdiskussion i relief: Fonden opstiller tårne og amtet investerer i bl.a. en tunnel under Kystvejen i Øster Hurup. Samtidig er adgangsdiskussionen ikke afgjort før naturklagenævnet har truffet sin afgørelse. Ved at investere har såvel amt som fond imidlertid klart signaleret, hvilken vej de ønsker udviklingen. Naturklagenævnet vil indirekte blive part i sagen, da den godkender en partiel løsning, før der er en afklaring af helheden. Konsekvensen er, at hegnene fastholdes og besøgende kan få lov til at kigge gennem og over hegn. Uanset hvad der er klogt og mindre klogt i denne sag, så er det et faktum, at adgangsdiskussionen indtil dato omhandler forskellige værdier og interesser. Hvorvidt det er en afgørelse, som grundejeren reelt kan og bør træffe, eller det er sag, der kræver aktiv involvering af befolkningen er et naturligt spørgsmål. Under alle omstændigheder er beslutningsgrundlaget i dag ufuldstændigt, uigennemsigtigt og præget af, at bestemte interesser udtaler sig på bestemte måder.

Samtidig er det bemærkelsesværdigt, at lokalbefolkningen har et ambivalent forhold til de hegnede områder. *På den ene side* er kendskabet til områderne bag hegnene begrænset qua den historiske manglende adgang, hvilket - alt andet lige - skaber en fremmedgørelse. Men lokalbefolkningen ønsker adgang til områderne. Det viser sig bl.a. ved, at ture til 65 kr pr. person i Høstemark er udsolgt på få timer. *På den anden side* klippes der ofte huller i hegnene og dyr slipper ud. Der foregår til stadighed krybskytteri, hvilket fonden forsøger at modvirke på forskellig vis. Der tegner sig således et billede, hvor der er uoverensstemmelser - manglende tillid - mellem de lokale og jordbesidderen. Oversat til

begrebet om social kapital, har vi her indikationer på, at den sociale kapital på dette felt er lille⁷. En indikation, der - qua den sociale kapitals betydning for en udviklingsproces - truer en fremtidig, lokal forankret udviklingsproces. Amtets og fondens enegang kan derfor risikere at få nogle konsekvenser, som man formodentlig ikke er klar over.

3. Myten om Lille Vildmose som beskæftigelsesområde

I det følgende refererer vi til en snæver forståelse af vores genstandsfelt jf. Essay 2. Som det fremgår af vores status over beskæftigelsen i Essay 7, har vi kun beskæftigelsestal for hele Sejlflod Kommune. Vi vil her prøve at anskueliggøre det antal arbejdspladser, der direkte er afledt af aktivitet i Lille Vildmose. Vi indbefatter her også geografisk areal udenfor området under fredning f.eks. kalk- og kridtproduktionen. For landbrugets vedkommende kræver det en noget mere kompliceret beregning, da mange landmænd har jord i randområderne. Tallene for fuldtidsansatte landmænd er derfor fastsat i dialog med de 2 største landmænd, der er placeret inde i selve området, som er under fredning. Beregningerne for landbrug må derfor tages med forbehold, hvor et specialstudie er påkrævet.

Lille Vildmose har i lange perioder været genstand for produktion og beskæftigelse. Det har givet arbejdspladser til lokalbefolkningen og i sin beskæftigelsesmæssige storhedstid gav mosen også arbejde til mange mennesker udefra. Den første store omvæltning startede med dræningsprojektet i 1760. Beskæftigelsesmæssigt handler det om tørv/sphagnum og landbrug, hvor førstnævnte er langt mest betydningsfuldt beskæftigelsesmæssigt set. Det gælder såvel historisk som i dag. Både landbruget og tørveproduktionen er sæsonbetonet. Beskæftigelsen toppede under 2. verdenskrig. På landsplan arbejdede over 50.000 indenfor tørveindustrien. Hvor mange der arbejdede i Lille Vildmose kan vi indirekte lave en beregning over (Jensen 1998). Cementens mosebrug - Mosegården - havde 1.100 ansatte i 1945⁸. Cementens mosebrug var ejet af F. L. Schmidt, der brugte tørvene som brændsel på cementfabrikkerne i Aalborg og ved Mariager. En produktion, der under krigen især blev brugt til bygning af veje langs vestkysten og de talrige bunkers langs de danske kyster. Cementens mosebrug lukkede i 1963, da de fleste af deres arealer var afgravede. At tørveindustrien havde påvirkning på andre virksomheders beskæftigelse kan illustreres ved, at F. L. Schmidt i 1940 supplerede mosebruget med 21 nye tørveværker fra Pedershaabs Maskinfabrik i Brønderslev og senere i 1943 investerede i maskiner fra deres egen fabrik i Valby, København. Teknisk Central - statslig - producerede i perioden 1943-44 28.000 tons tørv. Omsat til tallene for Cementens Mosebrug svarede det til 300 ansatte. Hvordan var

⁷ Social kapital som begreb og rolle diskuteres i Essay 3.

beskæftigelsen på landbrugene, hvor tørvegravning også indgik i produktionen? I 1941 var beskæftigelsen på udvalgte - større - landbrug: Bælum: 47 ansatte, Lille Brøndum: 174 ansatte, Smidie: 45 ansatte, Kongerslev-Komdrup: 22 ansatte. I alt var der på 17 gårde ansat 288 personer. Hertil kommer en række mindre mosebrug med 5-10 ansatte samt én-mands brugene.

Et kvalificeret skøn er derfor at Lille Vildmose i sin storhedstid for tørveproduktion beskæftigede knap 2.000 sæsonarbejdere. Hertil kommer den afledte beskæftigelse. Ofte kan man regne med en multiplikator på 1,5, d.v.s. ét job skaber et halvt job. P.g.a. dels deltidsarbejdet og dels de usikre opgørelsesmetoder, sætter vi mosens beskæftigelsesmæssige betydning til 1.100 årsværk⁹. Storhedstiden for tørv ebbede ud i 50'erne, hvor nye energikilder kom til og fortrængte tørv som brændselskilde. Tørveproduktionen stoppede i 1966. Allerede i 1905 var en anden anvendelse af mose begyndt i Danmark, hvor der blev produceret 1.000 tons spagnum i Danmark. Spagnum anvendt som jordforbedringsmiddel har således en snart 100-årig historie. Centralt i historien er Johs. F. La Cour, grundlæggeren af Pindstrup Mosebrug. Firmaet der hed Nordisk Mosebrug – og nu Pindstrup Mosebrug A/S – overtog i 1948 et ældre mosebrug i sydkanten af Paraplymosen. Men i.f.t. myten om Lille Vildmose som en markant beskæftigelsesmæssig dynamo, så må vi konkludere, at *mosens beskæftigelsesmæssige betydning for området indenfor de seneste 50 år faldet med 95% målt i antal heltidsbeskæftigede*. Netop arbejdspladser er i Essay 9 hovedtemaet.

Pindstrup Mosebrug A/S

Pindstrup Mosebrug A/S er trods navnet et dansk baseret multinationalt selskab. Det har ud over hovedkontoret i Ryomgård afdelinger (tørvestrøelsesfabrikker) i Kongerslev, Nørhalne og Ørum Djurs. Selskabet har desuden datterselskaber i Danmark, Estland, Irland og Jordan samt 4 datterselskaber i Letland. Hertil kommer salgskontorer i mange europæiske lande, i mellemøsten, Japan og U.S.A.

Pindstrup ejer selv ca. 380 hektar af mosens centrale og nordlige del. Staten i form af Jordbrugsdirektoratet ejer godt 900 hektar - heraf er 320 hektar bortforpagtet til sphagnumproduktion. Den direkte omkostning for selskabet ved at grave i Lille Vildmose udgjorde i kr. 958.370 i seneste regnskabsår¹⁰. I samarbejde med Pindstrup Mosebrug A/S er der foretaget en beregning af

⁸ I starten af 40'erne boede arbejderne i telte på stedet, indtil en minister kom og så forholdene. I 1938 producerede man 800 tons – i 1945 100.000 tons tørv.

⁹ Der kunne nævnes andre eksempler, der kan illustrere områdets afhængighed af mosen som sæsonarbejdsplads. Gravning af kanalerne, bygning af vejene, anlæggelse af jernbanespor m.v. er alle bygge- og graveopgaver, der har givet den lokale befolkning arbejdspladser. Arbejdspladser der primært var for ufaglært – mandlig - arbejdskraft, ansættelse på deltid og et fysisk betonet arbejde under vanskelige forhold (se f.eks. Dahl, 1998).

¹⁰ Råstofafgiften er 5 kr. pr. kubikmeter. Der blev i 2001 gravet 191.674 kubikmeter (Pindstrup Mosebrug A/S, 2002).

virksomhedens beskæftigede dels i selve mosen med gravning, dels på fabrikken i Kongerslev og dels i.f.t. private vognmænd i området, der har andel i den udliciterede transport til og fra fabrikken i Kongerslev (Larsen, A. Lykke, 2002)¹¹.

Pindstrup Mosebrug A/S Direkte beskæftigelseseffekt 2001	
Beskæftigelsessted	Antal fuldtidsbeskæftigede
I mosen med gravning	22
På fabrik med bearbejdning	21
Transport til/fra fabrikken	7
I alt	50

Samlet anslår vi således, at Pindstrup Mosebrug A/S har 50 årsværk i forbindelse med deres sphagnumproduktion i Lille Vildmose.

Øvrige arbejdspladser

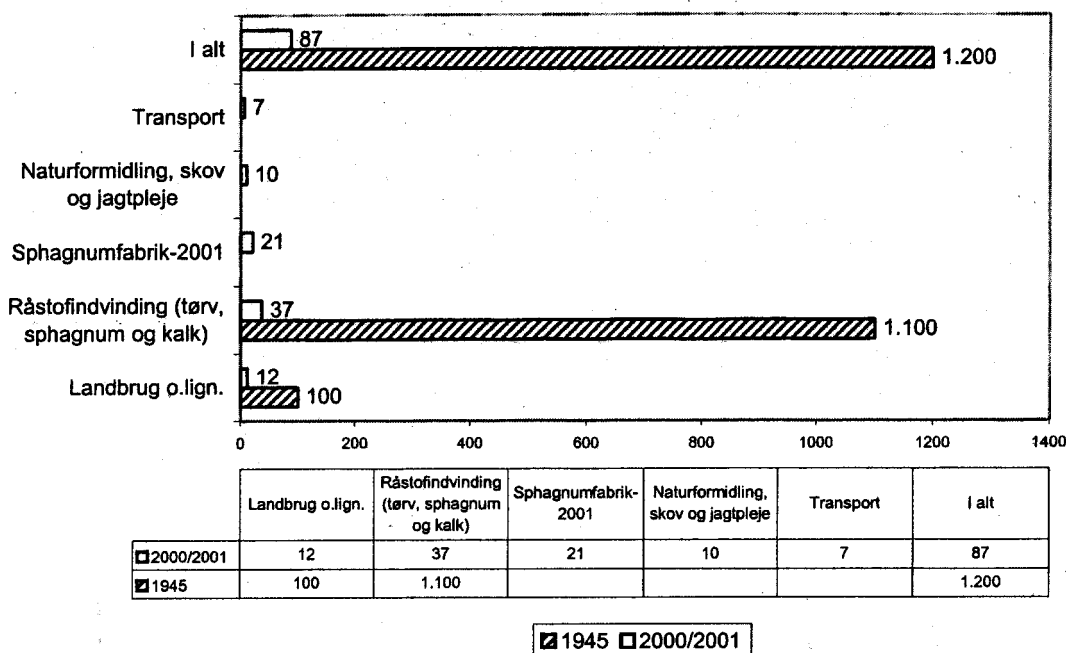
Landbrugets betydning beskæftigelsesmæssigt er stærkt vigende. Ifølge Miljøministeriet m.fl (1989) er (var) der 37 landbrugsejendomme, der er pålagt landbrugspligt. I dag er få aktive fuldtidslandmænd tilbage i området. De største er en økologisk drevet gård samt en svineproducent. Samlet fuldtidsbeskæftigelse i landbrugserhvervet som er i berøring med Lille Vildmose er efter drøftelser med disse 2 landmænd sat til 10 fuldtidsbeskæftigede.

Pindstrup Mosebrug A/S er den dominerende producent i Lille Vildmose. Der findes dog en række mindre producenter - enkeltmandsfirmaer - med nogle få deltidsansatte. Samlet anslår vi disse til at udgøre alt i alt 2 fuldtidsbeskæftigede. Desuden er der i tilknytning til Lille Vildmoses vestside en anden råstofproduktion. De 2 selskaber - Lars Andersens Kalklejer A/S og Kongerslev Havekalk A/S - udgraver årligt 250.000 tons råstof. Selskaberne - der i praksis drives sammen - ejer jorden. De 2 selskaber havde i år 2000 i alt timer, der svarer til knap 13 fuldtidsbeskæftigede (Lars Andersens Kalklejer A/S og Kongerslev Havekalk A/S, 2002).

¹¹ Følgende forudsætninger er anvendt. En fuldtidsbeskæftiget arbejder 1739 timer (52 uger á 37 timer fratrukket 5 ugers ferie á 37 timer)

Sammenlagt er der således 75 årsværk indenfor råstofproduktion og landbrug i Lille Vildmose. Vi kan nu lave et indledende kvalificeret skøn for mose-områdets beskæftigelsesmæssige betydning - før og nu.

Beskæftigede med tilknytning til Lille Vildmose - Før og Nu

Diagrammet viser, at der er sket store forandringer i løbet af de sidste godt 50 år. For det første er den beskæftigelsesmæssige betydning faldet fra 1.200 årsværk til knap 90 årsværk. Der er med andre ord forsvundet godt 1.100 helårsarbejdspladser i perioden svarende til 9 ud af 10. Både landbrugets betydning og råstofproduktionens betydning i.f.t. antal arbejdspladser er således marginal set i et historisk perspektiv. Samtidig er en ny type arbejdspladser kommet til - naturpleje/formidling. Denne kategori udgør i dag godt 10% af arbejdspladserne. Konklusionen på denne sammenligning er forholdsvis markant. *Mosens beskæftigelsesmæssige betydning er fra at have været central for lokalområdet for 50 år siden udviklet sig til at være af mere marginal betydning for lokalområdet.*

En anden måde at anskue mosens betydning, er at se på, hvorledes erhvervsvirksomhederne der opererer i mosen klarer sig. Vi har valgt ikke at gå ind i relation til landbrugsvirksomhederne, idet det vil kræve et særskilt og mere omfattende studie¹². Vi har valgt at se på de 2 største virksomheder i området - Pindstrup Mosebrug A/S og Lars Andersen Kalklejer A/S og Kongerslev Havekalk A/S¹³.

¹² Eksempelvis ville vi være nødt til også at gå ind i en vurdering af landbrugets eksterne omkostninger jf. eksempelvis Petty (2000).

¹³ Regnskabsoplysningerne er fra Købmandsstandens Oplysningsbureau A/S (2002) og Dialog, A Thomson Company (2002)

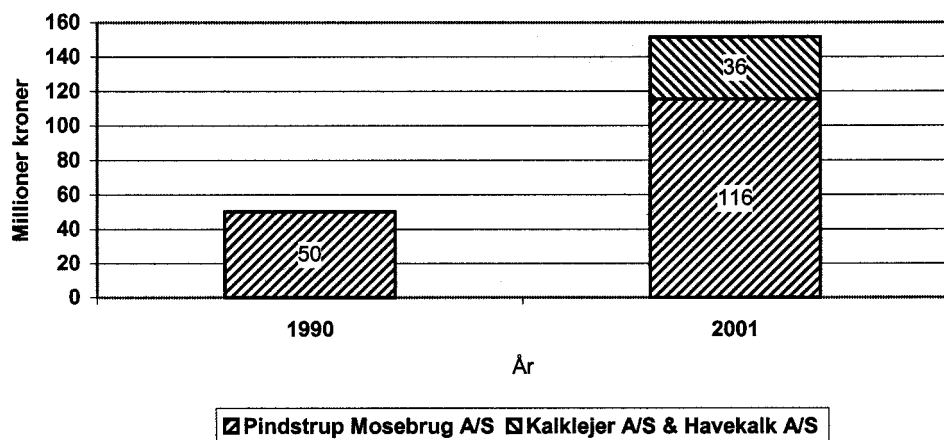
Sammenlagt har de 63 fuldtidsbeskæftigede svarende til knap 75% af dette genstandsfelt samlede antal beskæftigede.

Pindstrup Mosebrug A/S havde i 2000/2001 en omsætning på 129 mio. kr. mod 150 mio. kr. året. Selskabets bruttoavance var i 2000/2001 på 37 mio. kr., mod 64 mio. kr. året før. Egenkapitalen var i seneste regnskabsår på 115 mio. kr.. Selskabet havde i alt i regnskabsåret 2000/2001 i alt 112 ansatte mod 125 ansatte i regnskabsåret 1999/2000. Ser vi på Lars Andersen Kalklejer A/S og Kongerslev Havekalk A/S viser det sig, at der er tale om velkonsolidere selskaber¹⁴. Bruttoavancen var samlet set 9 mio. kr. i regnskabsåret 2000/2001 mod 8.6 mio. kr. året før. Egenkapitalen var i seneste regnskabsår samlet set godt 36 mio. kr.. Selskaberne betaler en afgift til staten på 3 kroner og 50 øre pr. ton, som de udgraver. Vi har ud fra tilgængelige oplysninger opstillet følgende diagram, der dels viser status for selskabernes egenkapital i 2001 og dels viser Pindstrup Mosebrug A/S's udvikling i egenkapital fra 1990 - hvor fredningssagen begyndte at tage form - og frem til i dag.

Udvikling i egenkapital for 2 råstofelskaber der opererer

Lille Vildmose

1989-2001

Det skal bemærkes, at vi ikke har haft tilgængelige oplysninger for 1990 angående kalk-virksomheden. Egenkapitalen er m.a.o. ukendt. Som det fremgår, er selskabernes egenkapital i dag på godt og vel 150

¹⁴ Ifølge selskabets direktør er der kridt nok til mindst 50 år frem. Efter endt indvinding skal selskaberne ifølge deres kontrakter med Nordjyllands Amt "reestablere" deres udgravninger. Direktør Bent Andersens vision er, at der kommer en sø på arealerne. Han henviser bl.a. til at der er vand ca. 2 meter under vejhøjden.

millioner kroner. Man kan således konkludere, at *naturkapitalen i Lille Vildmose løbende og med akkumulerende styrke omdannes til finansiel kapital*¹⁵.

Den marginale beskæftigelsesmæssige betydning indikerer, at der ikke skal iværksættes specielt mange nye initiativer i området, såfremt det beslutes, at råstofindvinding i dette område bør være en historisk frem for en aktuel aktivitet. *Overstående indikerer, at der skal findes maksimalt 63 jobs. Som det bliver vist i Essay 9, er det muligt at reducere det maksimale antal til 37 fuldtidsstillinger.* Indstilles råstofproduktionen nu a.h.t. de fremtidige muligheder for at bruge området som et ny form for råstof, vil det formentlig rejse nogle spørgsmål, hvor bl.a. SID vil ønske erstatningsjobs for de – primært ufaglærte og for en vis del deltids/sæsonarbejdspladser – arbejdspladser der må lukke. Udgangspunktet er imidlertid et andet i dag end for år tilbage. Det er forholdsvis et beskedent antal arbejdspladser, der skal finde sin subsidiering. Dette vil blive behandlet i Essay 9.

4. Myten om erhvervsrisiko

Private selskaber er i Danmark som i den øvrige del af verden, hvor man har en privatbaseret samfundsøkonomisk organisering, underlagt den uskrevede lov om erhvervsrisiko. D.v.s. at man har ret til at investere mod at få et - ukendt - afkast af sin investering. Gevinstmuligheden vejes op mod investeringsbehovet. Heri ligger underforstået, at man ikke kan være sikker på at få gevinsten, men at man risikerer en investering for - forhåbentlig - at hente investeringen plus tillæg tilbage på et senere tidspunkt.

Lille Vildmose har i mere end 20 år været omfattet af en international beskyttelseslovgivning, der løbende er blevet strammet. Den danske lovgivning er også i de sidste mange år blevet strammet op, når det gælder natur- og miljøbeskyttelse. Lovgivningen gælder naturligvis også for Lille Vildmose området. Man må formode, at de selskaber eller enkeltpersoner der har foretaget en erhvervsmæssig investering i området gennem mange år har været bevidste om områdets særegne karakter og dermed risikoen for eventuelle begrænsninger på ønskelige aktiviteter – og eventuelle forbud. Billedligt talt kan man der trækkes en direkte parallel til den kemiske industri. Her kan der gennem historien findes

¹⁵ Naturkapitals omdannelse til finansiel kapital er en del af diskussionen indenfor bæredygtig udvikling, hvor 2 yderpunkter står overfor hinanden. Det ene yderpunkt siger populært sagt, at hvis bare den finansielle kapital øges tilstrækkeligt, så den overstiger tabet af naturkapital, så er der tale om bæredygtig udvikling. Den anden fløj mener, at det er vanskeligt at lave en sådan sammenstilling, idet bæredygtighed bl.a. forudsætter en diskussion af mulig/ikke mulig erstatning/substituering af naturkapitalen. Sidstnævnte tankegang findes bl.a. hos den voksende gruppe af økonomer indenfor økologisk økonomi. Aspekterne her er nærmere diskuteret i Essay 3 i forbindelse med spørgsmålet om værdisætning af naturkapital.

mange eksempler på, at fabrikker er blevet lukket eller tvunget til at flytte af hensyn til mere overordnede samfundsmæssige interesser.

Spørgsmålet er, om den erhvervsmæssige risiko selskaberne og enkeltpersoner har taget, er en risiko der bør tages hensyn til? Eller at der bør tages mere hensyn til andre ting? Afgørelsen er politisk, og her er det kendetegnende, at den politiske hensyntagen til dato har prioriteret en beskyttelse af virksomhedsmæssige investeringer – og gevinstmuligheder. Det vil reelt sige, at Nordjyllands Amtsråd til dato har sat særinteresser højere end alle andre interesser. I den forbindelse er det relevant at påpege, at f.eks. Pindstrup Mosebrug A/S qua deres andre afdelinger i Danmark og deres udenlandske datterselskaber ikke nødvendigvis vil miste deres investering ved et graveforbud. Der er mulighed for såvel fortsat brug af som alternativ anvendelse af produktionsapparatet (uddybes i næste afsnit: Myten om sphagnum som uerstatteligt råstof) subsidiært kan deres teknologi overføres rent fysisk til andre af koncernens fabrikker. Men indtil videre må det konstateres, at erhvervsrisiko i.f.t. råstofproduktionen i Lille Vildmose er en myte, hvis man ser det udelukkende ud fra naturkapital vinklen¹⁶. Ressourcerne er der, ressourcerne realiseres og afkast til aktionærer og formueopbygning foregår uhindret på samme måde som i de forløbne århundrede. Der er 2 centrale spørgsmål: Er Nordjyllands Amtsråd reelt klar over, hvad der foregår? Hvad får borgerne - skatteyderne - til gengæld fra selskaberne? Hvem skal betale regningen til naturgenopretningen og i den forbindelse: Hvad koster et helhedsorienteret naturgenopretningsprojekt? En undersøgelse heraf kræver en mere detaljeret analyse, hvilket er et selvstændigt studie.

Vi skal afslutningsvis rejse spørgsmålet om licitation. Hvis staten stiller gravearealer til rådighed, bør det vel udbydes efter EU's licitationsregler. Hvis det ikke er tilfældet, kan det være et spørgsmål om tid før sagen gøres til et offentligt anliggende.

5. Myten om Sphagnum er et uerstatteligt råstof?

Når der efter råstofloven lægges vægt på fortsat tilladelse til gravning frem for andre hensyn er der mindst 2 ting, der bør indgå i vurderingen. Er sphagnum uerstattelig? Råstofloven fordrer for det første, at der foretages en eksplicit vurdering m.h.t. råstoffets eventuelle mulige substitution. For det andet skal der foretages en eksplicit vurdering af, hvorvidt sphagnum samfundsmæssigt er nødvendigt at producere i Danmark.

¹⁶ Natur kapital som begreb diskuteres i Essay 3.

Vi tager det sidste spørgsmål først: ifølge Konkurrencestyrelsens afgørelse i en sag mellem det norske Jiffy A/S og Pindstrup Mosebrug A/S fra 1999, der handlede om, hvorvidt Pindstrup misbrugte deres dominerende stilling på det danske marked, blev det fastslået: *"Det er siden 1988 blevet muligt at købe sphagnum af god kvalitet til en lav pris fra andre lande... Importandelen af det samlede udbud af Sphagnum i Danmark skønnes at udgøre ca. 50%. Desuden findes der andre udbydere af sphagnum fra danske tøremøser"*¹⁷. Dette betyder for det første, at der af nationale forsyningsmæssige hensyn ikke er nødvendigt at fortsætte med at grave i Lille Vildmose. For det andet kan det rent faktisk vise sig, at det i snæver samfundsøkonomisk forstand er en bedre idé at øge importen frem for at fortsætte en produktion på hjemmemarkedet. Pindstrup Mosebrug A/S begyndte i 1997-98 at importere sphagnum til sine danske fabrikker fra egne selskaber i udlandet. Hermed er det spørgsmålet om virksomheden qua sin praksis selv sætter spørgsmålstejn ved nødvendigheden af at fortsætte indvindingen i Lille Vildmose?

Det andet spørgsmål drejer sig om selve substitutionsdiskussionen. Ifølge råstofloven skal administrationen, der giver tilladelser – d.v.s. Nordjyllands Amt – undersøge sagen eksplicit. Det sker ikke i den administration, der foregår på Nordjyllands Amt, hvilket er en omgåelse af reglerne – eller med et mere barsk ord: "Ulovligt". Samtidig kan man spørge: Pottemuld til julestjerner er det altdominerende produkt, som netop i disse dage produceres i Kongerslev: Kan det ikke erstattes af noget andet? Mest nærliggende må det være at pege på kompost. Systematiseres denne produktionsform vil det være potentielt muligt at erstatte den økologiske nedbrydning af mosen med et økologisk projekt med fokus på recirkulation. Da Pindstrup Mosebrug A/S formentlig ikke har erfaring med en sådan type produktion, kan der f.eks. indgås netværksaftaler med nogle, der har erfaring. Indenfor regionen kan der eventuelt rettes henvendelse til Farmerøgødnings ApS i Aalestrup, der i dag producerer økologisk gødning til landmænd. Ved at omstille fabrikken vil Pindstrup Mosebrug A/S kunne fortsætte med at udnytte deres humane, fysiske og finansielle kapital. Det vil fortsat anvende naturkapital, men det vil være del af en genanvendelsesproces og som sådan økologisk og bæredygtigt. Samtidig må det formodes, at selskabet vil øge den sociale kapital bl.a. ved via en forventelig omfattende offentlig omtale af positiv karakter.

¹⁷ Konkurrencestyrelsen, Erhvervsministeriet (1999), Købskontrakt mellem Pindstrup Mosebrug A/S og Jiffy A/S

Essay 5

Fredningssagen

Af Mogens Ole Madsen

Lille Vildmose er et lærestykke i, hvor lang tid, det kan tage at gennemføre en fredning, men også i, hvad der kan afstedkomme en fredning.

Som led i den daværende regerings afbureaukratiseringsplan fremsatte Landbrugsminister Laurits Tømæs i 1989 et forslag om at sælge statens arealer i de to Vildmoser i Nordjylland. Trods protester fra et enigt nordjysk amtsråd sendte Landbrugsministeren et aktstykke til Finansudvalget i oktober om salget, som ventedes at indbringe omkring 25 mio. kr. for de to moser. Der viste sig at være et flertal for salget af moserne i Finansudvalget.

I 1989 havde amtet lavet en omfattende råstofindvindingsplan, i hvilken der bl.a. var retningslinier for arealernes reetablering efter afgravning af spagnum. Det statslige initiativ satte skub i ønsker om bl.a. at frede Lille Vildmose og råstofindvindingsplanen blev brugt som udgangspunkt for fredningsinitiativet. Fredningsplanen skulle således sikre et ubrudt naturområde fra Høstemark i nord til Tofte i syd og fra Dokkedal i øst til Kællingbjerg i vest. Herunder ville de statslige arealer på 900 ha udgøre et væsentligt område i hjertet af mosen. Udover staten ejer Pindstrup Mosebrug 380 ha og i området ligger 37 landbrugsejendomme med mellem 5 og 100 ha eller et samlet landbrugsareal på ca. 1800 ha. I Høstemark Skov og Mose udgør arealet 565 ha og Tofte Skov og Mose rummer i alt 4049 ha.

Nordjyllands Amt og Danmarks Naturfredningsforening fremlagde et foreløbigt forslag til fredning af 7500 ha i Lille Vildmose i marts 1990 på Mou Hotel. På mødet var der udbredt modstand mod forslaget blandt lodsejerne - ikke mindst fra landbrugets side. Det samme gjaldt repræsentanter fra de 3 berørte kommuner, der helst ville fastholde naturbevarelsen af frivillighedens vej frem for en fredning. SID protesterede også mod forslaget og bad amtets repræsentanter sikre arbejdspladserne i Vildmosen. De fremmødte naturorganisationers repræsentanter støttede til gengæld fredningen.

Det begynder til gengæld at trække ud med salget af statens landbrugsareal. Det hang sammen med at der var indgået meget langsigtede forpagtningsaftaler, at der skulle overvejes en jordfordeling og ligeledes tilsagde salget af Kalø, at store statshandler tog lang tid.

I sommeren 1990 erklærer Miljøministeriet sin støtte til fredningen - til gengæld begynder der at opstå tvivl om, om landbrugsministeren vil følge den plan, han har fremlagt for Finansudvalget om salget. Efter sommeren 1990 skiftede Det radikale Venstre definitivt holdning fra ja til nej til salg af mosearealerne og Landbrugsminister Tørnæs opgav at sælge statens mosearealer. Samtidig overtager Forsikringsselskabet Codan Tofte Skov og Mose fra Lindenberg Gods.

Trods stop for salg af statens arealer forsætter arbejdet med at få fredet Lille Vildmose.

I december 1991 beslutter amtets Teknik- og Miljøudvalg at fremsende oplæg om fredning til Fredningsnævnet. Samtidig vedtog Byrådet i Sejlflod Kommune med 9 (socialdemokratiske) stemmer mod 8 at støtte oplægget til fredning. Landbrugsinteresserne og en vis frygt for genopretning af Birkesøen havde skabt en vis modstand i Byrådet.

I fredningsforslaget for et samlet areal på 7847 ha fra Nordjyllands Amt, Naturfredningsforeningen og Sejlflod Kommune fremsendt 13/1 1992 blev følgende grunde til fredning fremført:

- at set i forhold til de overordnede mål om at bevare og forbedre den landskabelige og naturfredningsmæssige helhed i Lille Vildmose, vurderes områdets nuværende beskyttelse for helt utilstrækkelig
- at der findes en storslået landskabelig helhed omkring Lille Vildmose
- at de store vedvarende græsmarker med kreaturgræsning er af biologisk og ornitologisk værdi og landskabelig interesse. Kun få steder findes lignende udstrakte græsningsletter.
- at der ikke er knyttet fredningsinteresser til tørveindvindingen. Fredningen i råstof-indvindingsområdet er tilrettelagt således, at råstofindvinding og naturgenopretning supplerer hinanden. Hovedelementerne i naturgenopretningen er dannelse af søer og vådområder.
- At mosen antagelig kan betegnes som en egentlig højmose fra lidt før år 500 e.Kr. De uopdyrkede mosepartier er noget rigere på forskellige plantearter end de fleste lignende højmoser i landet. Næsten urørt og meget stor højmoseflade med laggzone og randskov har påkaldt sig meget international opmærksomhed. Styling af gravedybde og dræning har betydning for den planteindvandring der forventes at ske efter tørveindvindingens ophør
- At Lille Vildmose hører til en af Danmarks mest interessante natur- og fuglelokaliteter bl.a. hede- og højmosefugle og Tofte og Høstemark Skov har betydning for rovfugle bl.a. ørne.
- At fredningsgrænsen i det væsentlige er sammenfaldende med EF-fuglebeskyttelsesområde nr. 7.

- At der er et dårligt undersøgt, men meget varieret og værdifuldt insektliv.
- At der i Tofte Skov endnu findes lokaliteter med småbladet lind, som er rester af stenaldertidens skove
- At kronvildtet er dominerende og af væsentlig betydning for fredningen, da der er tale om den oprindelige jyske kronhjortestamme fra istiden.
- At de uopdyrkede moseområder henligger i en sådan oprindelig naturtilstand, at de har stor betydning som videnskabelige reference- og forskningsområder. Moser får stadig større betydning for klimahistorie, kosmisk meteorologi, kosmisk fysik og geofysiske og geokemiske metoder
- At den opdyrkede del af mosen er et markant udtryk for tidligere tiders opfattelse af naturen bl.a. bopladsfund, græsningsarealerne og husmandsudstykningskningen
- At Tofte og Høstemark Skove og Moser fortsat er lukket for offentligheden bortset fra grupper og enkeltpersoner, men at den vestlige del af den opdyrkede mose i højere grad åbnes for offentligheden
- At Tofte moseområdet i landsplanlægningen er betegnet som enestående landskab og anført som nationalt naturområde.

Der blev afholdt offentligt møde om fredningen 9. april 1992. Herefter arbejdede Fredningsnævnet videre med sagen frem til april 1997. Undervejs blev der afholdt en række besigtigelses- og forhandlingsmøder. Disse møder har ført til en række ændringer, hvoraf de væsentligste er:

- at der er taget hensyn til indvendinger fra landbrugsinteresser. Efter fredningsnævnets henstilling har sagsrejsnerne trukket forslagets østgrænse mod vest, hvorved dels enkelte ejendomme helt er udgået af forslaget og dels er der givet større muligheder for tilbygninger.
- At der indgås forlig med Aalborg Portland om naturpleje af Portlandsmosen.
- At fredningsnævnet anfører, at naturgenopretningsplanen fra 1989 ikke gennemføres, og at der i stedet i midten af mosen genindføres det landskab, der fandtes inden dræning og industriel udnyttelse blev sat i gang dvs. en vidtstrakt højmosesflade uden særlige niveauforskelle eller træbevoksning
- At nævnet ikke vil forbyde jagt på fuglevildt bortset fra Tofte Sø og området heromkring, da naturgenopretningen ikke skal tage sigte på etablering af vådområder.
- At nævnet i august 1992 har dispenseret fra forslaget til opførelse af et jagthus i Tofte Skov.

Fredningsnævnet for Nordjyllands Amt traf følgende afgørelse 15/3 1999 for et areal på 7646 ha, hvor der blev lagt vægt på:

- at sikre og forbedre den landskabelige helhed
- at bevare naturværdier og videnskabelige værdier
- at sikre og forbedre områdets værdi som EU-fuglebeskyttelsesområde
- at give mulighed for videnskabelige undersøgelser
- at sikre kulturhistoriske og arkæologiske værdier
- at sikre offentlighedens adgang til dele af området
- at sikre mulighed for naturgenopretning i overensstemmelse med ovennævnte mål
- at give mulighed for drift og pleje af det fredede område.

Som delmål angives, at de 4 moser skal sikres som store, velfungerende levesteder for denne naturtypes dyr og planter. Områderne må ikke udnyttes til erhvervsformål, herunder råstofudvinding. Bortset fra de delområder med egentlig landbrugsdrift må der ikke gødes eller anvendes kemiske bekæmpelsesmidler. Der må i øvrigt ikke drives jagt på fuglevildt inden for en afstand på 500 m fra Tofte Sø. Fodgængere må benytte afmærkede, trampede stier og der må ikke anlægges nye veje.

I Lille Vildmoses midte skal sikres et åbent slette- og landbrugsområde. I nogle zoner skal området udlægges til ekstensiv landbrugsdrift med vedvarende græsning og sammen med Portlandsmosen fungere som en økologisk korridor mellem de to områder Tofte Skov og Høstemark Skov. Efter en af fredningsnævnet godkendt plan kan der foretages naturgenopretning i området. Det væsentlige er, at der etableres et slettelandskab ligesom i fordums tid, hvor der var tale om en stor, sammenhængende højmoseflade uden trævækst. Fredningen vil til gengæld ikke være til hindring for udnyttelsen af tørveforekomsterne inden for råstofområdet. Ligeledes vil der kun anvendes begrænsede gødningsmængder til at sikre græsvækst. En naturgenopretningsplan vil kunne indeholde forbud om jagt i området op til Høstemark Skov. Der må heller ikke kunne etableres campingpladser i dette område.

Herudover skal fredningen sikre skovene og de åbne sletter i tilknytning hertil. Det betyder bl.a., at de 2 skove skal bevares som græsningsskove, hvilket er forårsaget af kronvildtet. Der stilles krav om, at bevoksningen på Tofte Bakke konverteres til løvskov. Fredningen inddeler i øvrigt skovene i 3 kategorier: Urørt skov, hvor der ikke må foretages nogen form for indgreb. Skov med pleje, hvor

skoven opretholdes ved naturlig fornyelse. Og endelig øvrige skovområder, hvor naturværdier påvirkes mindst muligt, men hvor der ikke er løvtræsbinding. Her må der i øvrigt ske almindelig forstmæssig og erhvervsmæssig drift. Hertil kommer sletter og marker, som er omfattet af naturbeskyttelseslovens § 3. Der må ikke foretages tilplantning af disse områder. Der er pligt til at opretholde en levedygtig bestand af henholdsvis vildsvin og krondyr i Tofte Skov, ligesom der Høstemark Skov skal opretholdes krondyr af den såkaldte jyske stamme. I Høstemark kan der ligeledes udsættes vildsvin fra stammen i Tofte Skov. Det er tilladt at opstille foderhuse for dyrebestanden.

De ydre hegn, som omkranser 2 skovområder med tilhørende moser, skal vedligeholdes på forsvarlig vis med en højde på ca. 2 meter - ligesom krybskytteri skal vanskeliggøres. De to vildthege er ikke åbne for offentligheden, men skovejerne har pligt til hver at acceptere mindst 15 guidede ekskursioner om året uden for perioden 1. august til 1. marts. Skovejeren er berettiget til at opkræve betaling for ekskursionerne - en pris som amtsrådet fastsætter. Videnskabelig undersøgelser skal kunne foretages uden betaling.

Endelig fredes Kællingbjerg Klint som ligger mellem Lille Vildmose og Nr. Kongerslev. Der er tale om en kalkklint med særegen flora og med flot udsigt over mosen. Klinten er offentlig tilgængelig til fods.

Fredningsnævnet har endvidere i sin afgørelse taget stilling til erstatninger i forbindelse med fredningens gennemførelse. Det er fastslået, at statskassen skal udrede tre fjerdedel af erstatnings- og godtgørelsesbeløbene, medens Nordjyllands Amt skal godtgøre den sidste fjerdedel.

Fredningserstatningerne er i princippet et udtryk for den nedgang i de berørte ejendommers handelsværdi ved kontantsalg, der er en følge af fredningsindgrebet. Landbrugets Rådgivningscenter opstillede de generelle erstatningskrav.

Der er dog en række interessante iagttagelser, som kan gøres vedrørende udmåling af erstatning. Der ydes ikke erstatning til de arealer, der er i offentlig eje, selv om Strukturdirektoratet havde krævet erstatning. Pindstrup Mosebrug havde opgjort et erstatningskrav på 12,6 mio. kr. i Porsemosen. Nævnet afviser kravet om mistet spagnumudnyttelse og ansætter erstatningen til 1,7 mio. kr.

Aage V. Jensens Fonde havde via Dansk Skovforening for Høstemark opgjort et erstatningskrav på 5,9 mio. kr., men der erstattes mindre til plukhugst og yderhegn og beløbet er ansat til 4,3 mio. kr. Codan

havde som udgangspunkt for erstatning i Tofte Skov og Hede stillet et krav på i alt 45 mio. kr. (ekskl. sletter). Senere fremsætter Codan et revideret krav på 32 mio. kr. Ejendommen tillægges dog betydelig herlighedsværdi som lyst- og jagtejendom og disse værdier forringes ikke ved fredningen. Derfor ansættes de enkelte skovkategorier lavere og erstatningen ansættes til 15,6 mio. kr.

Det samlede erstatningsbeløb nærmer sig med Fredningsnævnets afgørelse cirka 25 mio. kr. I 1995 regnede amtet med at skulle udrede 10%, men afgørelsen bestemmer, at det er 25% eller godt 6 mio. kr. Naturklagenævnet kan dog omstøde nævnets indstilling om 25%, idet fredninger af international karakter kan medføre, at staten skal udrede op mod 90% af erstatningssummen.

Skov- og Naturstyrelsen (SNS) anker sammen med en række andre Fredningsnævnet afgørelse. For Skov- og Naturstyrelsen er det især den begrænsede adgang, som er en torn i øjet. Man mener, at der er en alt for stor dyrebestand i Codans hegn. Ligeledes kræver SNS en genopbygning af højmosen, idet fredningen hindrer en genskabelse af mosen og at fredningen ikke lever op til Habitat-direktivet om beskyttelse af særlige naturområder.

SNS ønske, om at få hegnene helt væk som modydelse til fredningserstatningerne, får Sejlflod Byråd til at opfordre til modstand mod SNS' synspunkt. Dette udvikler sig efterhånden til en veritabel kamp for og imod hegnenes fortsatte eksistens. Friluftsrådets formand i Nordjyllands Amt er fortalende for at hegnene fjernes, medens Jægerforbundet er imod.

Senere i år 2000 præsenterer WWF en vision for hele Lille Vildmose, hvor der tales om at give mulighed for et par naturstier. WWF mener i øvrigt, at der også kan udsættes bævere og elge i området. Naturfredningsforeningen hævder efterfølgende, at der godt kan føres kontrol med besøgende vha. stier og skjul.

Efter besigtigelse af forholdene i Vildmosen afsiger Naturklagenævnet i juni 2001 en delkendelse, hvori det godtgøres, at dette nævn er positivt over for en samlet hegning omkring det foreslåede fredningsområde. Det må bare ikke mindske offentlighedens adgang. Der skal i øvrigt fortsat være hegn om Høstemark og Tofte skove og moser. Endvidere foreslår nævnet, at der nedsættes et rådgivende udvalg af eksperter og lodsejere, som skal tage stilling til blandt andet den fremtidige adgang til området.

Det, der gør det lettere at tale om et sammenhængende område er, at Aage V. Jensens Fonde i maj måned 2001 også køber Tofte Skov og Mose. Ifølge en avisartikel til en pris omkring 150 mill. kr. Fonden støtter WWF's vision og dermed tanken om et stort hegn med indgang via færste, men åbningen af området skal ske på faglige og seriøse præmisser. Sejlflod Kommunes ideer omkring udvikling af Vildmosegården gav i øvrigt det afgørende stød til fondens køb af Tofte-området.

Fredningssagen er endnu ikke afsluttet, men kan måske forventes afsluttet i løbet af 1 - 2 år. Et af de interessante forhold er fredningsplanens manglende relation til EU's habitat-direktiv og den fortsatte udvinding af spagnum i området. Dette forhold og det endelige erstatningsbeløb skal afklares. Sidstnævnte vil blive afgjort i Taksationskommissionen.

Essay 6

Forvaltning af national og international lovgivning

Af Mogens Ove Madsen

6.1. Nordjyllands Amts Regionplan 2001-2013

I den seneste Regionplan fra 2001 omtales Lille Vildmose direkte som et sted, der er ved at blive fredet, og som et sted, der "bør udvikles som et udflugtsområde med vægt på natur- og landskabsværdierne samt kulturmiljøerne".

Målene for det Østkyst-område, som Lille Vildmose ligger i er ifølge planen bl.a., at regional og lokal turisme af høj kvalitet skal fremmes, ligesom kvaliteten og udnyttelsen af overnatningsanlæggene skal forbedres og at adgangen til områdets udflugtsmål som natur, strande og kulturmiljøer forbedres.

Regionplanen berører på en række felter Lille Vildmoses funktionsvilkår. De væsentligste er i denne forbindelse turisme, råstofudvinding og naturbeskyttelse.

Når det gælder turistfaciliteter i nærheden af Lille Vildmose er der i Sejflod Kommune 3 campingpladser (Frydenstrand, Egense og Dokkedal), hvor der gives mulighed for at øge antallet af hytter, hvilket kan forlænge sæsonen. Der er 2 lystbådehavne, hvoraf Egense kan udbygges med 100 pladser. Endelig findes et motel, der kan fordoble antallet af sengepladser fra 50 til 100 og et hotel i Mou. Herudover ligger en campingplads og lystbådehavn i Øster Hurup tæt på.

I Egense-området forefindes et større sommerhusområde, som har mulighed for at blive udbygget fra 931 til 1274 enheder.

Regionplanen koncentrerer sig i turistmæssig forstand især om Egense Skanse (retningslinie 4.3.10), hvor der gives mulighed for på et 15 ha stort areal at etablere et ferie- og fritidsanlæg omfattende badestrand, overnatningsmuligheder med maksimalt 250 sengepladser samt den omtalt udvidelse af lystbådehavnen. Det angives, at overnatningsanlægget kan have form af en hyttebebyggelse.

Herudover er der ingen særlige overvejelser vedrørende turisme - heller ikke når det gælder Dokkedal, der som nævnt har en campingplads.

Selve området i Lille Vildmose er i regionplanen inddelt i 3 hovedinteressefelter. Det drejer sig om

- regionalt råstofområde,
- et regionalt naturområde og
- henholdsvis et mindre jordbrugs- og naturområde. Jordbrugsområdet har ikke regional status.

Mosen er endvidere udlagt som et

- internationalt naturbeskyttelsesområde og
- et område med økologiske forbindelser

I målsætningen for det åbne land hedder det (Retningslinie 5.1.1), at "ved planlægningen og administrationen i det åbne land skal hensynet til alle interesser søges tilgodeset". Det betyder, at det åbne land kan disponeres efter mange forskellige hensyn så som landbrug, råstofudvinding, naturbeskyttelse og rekreative formål. I amtets Naturpolitik fra 1997 er der udpeget særlige beskyttelsesområder for dyr og planter, kulturtræk og særligt værdifulde landskaber.

Omkring de regionale råstofområder hedder det, at de skal beskyttes og forvaltes, så de kan udnyttes bedst mulig i respekt for det omgivende miljø. Produktionen af sphagnum i de to vildmoser vurderes i regionplanen som altdominerende i forhold til resten af landet. Det forventes, at ressourcerne i tørveområderne vil række til indvinding i den nuværende takt i 25-30 år endnu. Det kan ikke forventes, at der udlægges nye områder til tørveafgravning.

Nordjyllands Amtsråd har i en råstofredegørelse fra 1997 opstillet en række målsætninger, som danner baggrunden for planlægning og administration af råstofloven i Nordjylland. Heri hedder det bl.a. at råstofferne skal indvindes i regionplanens udlagte områder, at naturbundne råstoffer i videst muligt omfang skal erstattes af affaldsprodukter/genbrugsmaterialer og at arealerne efter udnyttelsen skal efterbehandles, således at arealerne hurtigst muligt kan overgå til andre formål.

Regionale naturområder betragtes i regionplanen som kerneområder for beskyttelsen af et varieret plante- og dyreliv og af særlige landskabelige, geologiske og kulturhistoriske værdier. Endvidere hedder det om amtets mål for naturværdierne, at man vil forvalte de internationale natur-beskyttelsesområder, så beskyttelsen af internationalt truede naturtyper og arter varetages. Endvidere har amtsrådet til hensigt

at genskabe større uforstyrrede landskaber - her indgår Lille Vildmose i et sådant større uforstyrret landskab!

Det konstateres i regionplanen, at moser og enge påvirkes af landbrugets behov for afvanding, der kan medføre varige ændringer af jordstruktur og plantesamfund i disse beskyttede naturtyper. Ligeledes kan gødnings- og hjælpestoffer samt kvælstoftilførslen fra luften påvirke især næringsfattige moser og søer. I regionplanen nævnes f.eks. Lille Vildmose som havende store aktive højmoser, hvilket i internationalt perspektiv gør Nordjylland til et sted med storslået natur.

I retningslinierne for internationale beskyttelsesområder slås det fast, at i områder der er omfattet af Ramsarkonventionen, EF-fuglebeskyttelsesdirektivet eller EF-habitatdirektivet må der ikke træffes dispositioner, der strider imod de fastsatte hensigter og bestemmelser. Det konstateres, at udpegning af habitatområder ikke er endeligt afsluttet. Selve sikringen af de internationale naturbeskyttelsesområder mod forurening, forringelser og forstyrrelser skal ifølge regionplanen ske gennem planlægning og administration.

Langt det meste af Lille Vildmose er ifølge retningslinie 5.3.7 udpeget til at være en sammenhængende økologisk forbindelse. Dette betyder, at vildmosen som naturtype rummer en koncentration af værdifuld natur, hvilket er vigtigt at vurdere, hvis der påtænkes ændringer i arealanvendelsen. Den økologiske forbindelse skal nemlig sikre, at bestande af planter og dyr kan spredes i landskabet og udveksle tilstrækkeligt med individer og gener til at fastholde en sund udvikling.

Regionplanen er således ikke klar, hvis man efterlyser entydige strategiske valg for mosens fremtid. Der skal åbenbart fortsat både være råstofudvinding, regional naturbeskyttelse og landbrug i Vildmosen.

Konflikten mellem naturbeskyttelse og råstofudvinding har dog stået på i en del år, hvorfor det vil være naturligt at få nærmere klarlagt i det efterfølgende, hvorledes dette er blevet håndteret.

6.2. Tørveindvinding og naturgenopretning

I løbet af 80'erne fortrængte råstofindvindingen mere og mere den jordbrugsmæssige anvendelse af mosen. Den stadig mere omfattende afgravning førte til ønsker om nye indvindingstilladelser, som artikulerede modsatrettede interesser i form af naturfredning. På baggrund af konkrete konflikter og

administrative problemer blev der i 1987 nedsat en arbejdsgruppe, som skulle lave et udrednings- og planlægningsarbejde.

Arbejdsgruppen fik som hovedopgave, at udrede konflikten omkring råstof- og frednings-interesserne i den del af vildmosen, hvor tørveindvinding kunne være aktuel.

Som udgangspunkt blev der fastlagt et planlægningsområde på 3475 ha, hvilket næsten svarer til den opdyrkede del af mosen. På dette tidspunkt omfattede det regionale råstofområde ca. 2750 ha, hvilket er et noget større areal end i den nye regionplan.

Resultatet af arbejdet "Lille Vildmose Tørveindvinding og naturgenopretning, 1989" blev, at den gordiske knude løses ved, at så godt som alle tørveforekomster foreslås indvundet. Til gengæld er det så hensigten, at få genskabt et storstilet slettelandskab, der efter afgravningen igen skal kunne anvendes til kreaturafgræsning. Gennem variation af gendannelsen er det hensigten, at få dannet søer og arealer med forskellig fugtighed og vegetation. En del af gendannelsen kan ske i henhold til råstofloven, medens gravning af søer m.m. skal søges virkeliggjort ved tilførsel af midler andre steder fra.

Ifølge de eksisterende tørveindvindingstilladelser skulle der efterlades 30 cm tørv. Derved ville der skabes forskellige nuancer af fugtig bund på de arealer, hvor råstofloven fandt anvendelse. Forbud mod dræning, sprøjtning og gødskning i området var kun muligt ved hjælp af frivillige aftaler med landmændene, men da Jordbrugsdirektoratet var den største lodsejer anså rapporten det for muligt at realisere planen. Når dette var vigtigt hang det sammen med, at kemiske analyser godtgjorde, at intensiv dræning og opdyrkning af det afgravede område ville forårsage okkerproblemer og i øvrigt medføre risiko for frigivelse af giftige aluminiumioner i tilfælde af for megen kunstgødning.

At dømme efter rapporten kan tilbageleveringen have følgende forløb. For et tilbageleveret areal på 25 ha i den nordlige del af mosen skete efterbehandlingen i 1987 på den måde, at de resterende 30 cm tørv er pløjet og harvet sammen med den underliggende mineraljord. Dette forsøg, som er iværksat af Jordbrugsdirektoratet, havde til hensigt at indhente erfaring om hvilke plantearter, der kan trives på arealet. Det har således ikke været hensigten at undersøge, om en gendannelse af højmosen kunne iværksættes.

Fredningssagen og de løbende ændringer i regionplanen ændrer hele tiden på vilkårene, hvorfor den oprindelige naturgenopretningsplan fra 1989 fremover ikke vil være gældende i sin oprindelige form.

6.3. Råstofloven

Administrationen af Råstofloven bygger på de samme principper som naturbeskyttelsesloven. Dette betyder bl.a. at råstofudnyttelse skal ske som led i en bæredygtig udvikling. Dermed skal der tages udgangspunkt i, at der er tale om ikke-fornybare ressourcer. Ligeledes skal indvinding og efterbehandling tilrettelægges således, at bestræbelser på at realisere en ønsket udvikling inden for de øvrige sektorer i det åbne land.

I vejledningen til amterne om administration af Råstofloven hedder det, at råstofindvindingen ofte vil være i strid med en række modstående hensyn. Derfor skal der foretages en afvejning af de berørte interesser både for at afgøre, om der for det første skal foretages en indvinding og for det andet under hvilke vilkår, at en tilladelse gives.

Amtsrådet skal endvidere lægge vægt på

- at der er taget hensyn til alle de samfundsmæssige hensyn, som er opregnet i lovens §3,
- at der tages hensyn til råstoffets lødighed
- at der tages naturmæssige hensyn
- at der tages hensyn til miljø- og drikkevandsinteresser
- at der tages hensyn til arkæologiske og videnskabelige interesser

I internationale naturbeskyttelsesområder må der ikke gives tilladelser m.v. såfremt dette medfører forringelser af områdets naturtyper og levestederne for arterne eller kan medføre forstyrrelser, der har betydelige konsekvenser for de arter, området er udpeget for. Amtsrådet skal vurdere, hvorvidt en tilladelse vil have sådanne virkninger.

I henhold til den nugældende råstoflov kan udnyttelse af de forskellige råstofforekomster udnyttes frem til 30. juni 2003. Ifølge samme lov bortfalder retten til at indvinde råstofferne, og kun en ny tilladelse giver mulighed for fortsat udnyttelse. Der skal således i alle tilfælde søges om forlængelse.

I 25 år eller fra 1977 til 2003 har der således været mulighed for at afgrave spagnum. Når der blev ansat et så langt tidsspand hang det sammen med en vurdering af afskrivningsperioden for relaterede fabriksanlæg. Til efteråret vil der i folketinget imidlertid blive fremsat forslag om at forlænge denne 25 års frist med yderligere 25 år.

Vejledningen i administration af råstofloven påpeger, at der i nogle sager vil være behov for at gennemføre en VVM-procedure, som grundlag for fortsat indvinding. Amtet skal i alle tilfælde foretage en screening for at afklare, om råstofindvindingen må antages at kunne få væsentlig indvirkning på miljøet. Ved denne afklaring skal der tages stilling til indvindingens karakteristika, mulige miljøpåvirkninger samt omgivelsernes sårbarhed.

I de tilfælde, hvor tilladelse til fortsættelse ikke gives, vil indehaveren af den anmeldte ret alene kunne anlægge et erstatningskrav i henhold til Grundlovens §73 om velerhvervede rettigheder, men i vurderingen skal indgå, om især miljømæssige forhold knyttet til den fortsatte råstofindvinding er så problemfyldte, at de vil kunne bære et afslag eller en reduktion af de fortsatte råstofindvindingsmuligheder. Der er ikke i råstofloven særlige bestemmelser om erstatning, hvis der gives afslag.

Når det gælder kravet om efterbehandling vil nye tilladelser i givet fald kunne kræves i videre omfang, end det allerede er gjort i forbindelse med tidligere godkendelser af den anmeldte rettighed.

Det er i øvrigt væsentligt at hefte sig ved, at råstofindvinding ikke kun reguleres efter råstofloven. Amtsrådets såkaldte samordningspligt betyder, at en lang række andre love giver amtsrådet og andre myndigheder mulighed for at hindre en påtænkt indvinding eller gennem vilkår for tilladelse at kunne begrænse eventuelle skadevirkninger som følge af indvindingen.

6.4. Administration af internationale naturbeskyttelsesområder

De internationale naturbeskyttelsesområder omfatter fuglebeskyttelses-direktivet, habitat-direktivet og ramsarområder. Administrationen beskrives i Bekendtgørelse nr. 782 fra 1998. Disse beskyttelsesinitiativer karakteriseres også sammenfattende som Natura 2000 områder. Det er i øvrigt karakteristisk for disse EU-initiativer, at det er myndighederne og ikke ejere eller brugere, der har fået nye forpligtelser med initiativerne.

Kyoto-aftalen bør også inddrages i en vurdering for aftalens konsekvenser for tørv.

Danmark har tiltrådt Ramsarkonventionen, medens de 2 direktiver umiddelbart forpligter alle myndigheder i Danmark. Det gælder ifølge vejledningen til bekendtgørelsen også for fredningsnævn, at de må anses for forpligtet af direktiverne. Dette betyder, at et områdes status af internationalt naturbeskyttelsesområde af fredningsnævnene skal tillægges en væsentlig betydning ved en fredning. Dette er ikke sket i den afgørelse, som fredningsnævnet tog vedrørende Lille Vildmose i 1999.

I store træk følger EF-fuglebeskyttelsesområdet og EF-habitatområdet fredningsgrænsen. De dækker dog ikke den nordøstlige del af fredningen, hvor der er landbrugsområde. Til gengæld dækker Habitatområdet også områder ved Kongstedlund og Smidie og i øvrigt en større del af Paraplymosen end fredningen. Aalborg Bugt, herunder bl.a. Egense Fæled er udlagt som Ramsarområde.

I bekendtgørelsen fastslås, at der i en kommende revision af regionplanen ikke må udlægges nye områder til råstofindvinding, hvilket faktisk heller ikke er sket med Regionplan 2001. Det fremgår endvidere af bekendtgørelsen, at der af tilladelser m.m. til indvinding, som vil kunne påvirke et internationalt naturbeskyttelsesområde væsentligt, skal fremgå, at en indvinding ikke indebærer forringelse af naturtyperne og levestederne for arter i området eller medfører forstyrrelser, der har betydelige konsekvenser for de arter, området er udpeget for. Hvis det i øvrigt forholder sig således, at offentligheden kan bidrage til en bedre belysning af sagen, skal offentligheden gives lejlighed til at udtale sig inden en eventuel tilladelse gives.

Habitatdirektivet opstiller følgende elementer i gunstig bevaringsstatus, som skal indgå som grundlag for ovennævnte konsekvensvurderinger:

a) Naturtyper:

- naturtypens areal skal være stabilt eller i udbredelse
- naturtypens struktur og de særlige funktioner, der er nødvendige for naturtypens tilstedeværelse på langt sigt, skal være til stede nu og i overskuelig fremtid
- arter, der er karakteristiske for den pågældende naturtype, skal have en gunstig bevaringsstatus

b) Arter:

- arten skal på langt sigt opretholde sig selv som en levedygtig bestanddel af dens naturlige omgivelser

- artens naturlige udbredelsesområde må ikke være i tilbagegang eller blive mindsket i en overskuelig fremtid
- der skal være tilstrækkeligt stort levested til på langt sigt at bevare bestanden

Lille Vildmose skal således på baggrund af konsekvensvurderinger sikres en gunstig bevarings-status for de naturtyper og arter, som området er udpeget for. Heraf er en del naturtyper og arter prioriterede, hvilket betyder, at de er ved at forsvinde eller trues af udryddelse. Der skal i denne forbindelse udarbejdes forvaltningsplaner for området.

I Lille Vildmose er følgende naturtyper prioriterede: Aktive højmoser og artsrige overdrev eller græsheder på mere eller mindre sur bund samt elle- og askeskov ved vandløb, søer og væld.

I udpegningsgrundlaget optræder i øvrigt Damflagermus, brunvandede søer og vandhuller, tørre dværgbusksamfund, enekrat på heder, overdrev eller skrænter, overdrev og krat på mere eller mindre kalkholdig bund, nedbrudte højmoser med mulighed for naturlig gendannelse, vegetation i sprækker på kalkrige klippeskråninger, bøgeskov på morbund med kristtorn, bøgeskov på muldbund og stilkegeskov og krat på mager sur bund.

I den første danske afrapportering vedrørende habitatområder indgik et bilag, som var en rapport, der præsenterer bevaringsstatus på baggrund af det datagrundlag og den viden, der findes.

I rapporten konstateres det i sammenfatningen, at aktive højmoser fra naturens hånd er en meget stabil naturtype, men at det i dag må konstateres, at flertallet af højmoserne er under markant forandring som følge af eutrofiering og/eller udtørring. Aktive højmoser er som bekendt kendetegnet ved, at der gennem århundreder er opbygget tørv og at mosen kun typisk modtager atmosfærisk vand, hvorfor den er eller har været ekstrem næringsfattig. For at sikre bevarelsen af et sådant unikt økosystem i hele dets udbredelsesområde er forekomster med en lavere "kvalitet" f.eks. delvist ødelagte højmoser, også omfattet og skal, hvor det er muligt, genoprettes!

Tofte Mose er Danmarks største og desuden en af de største i det europæiske lavland. Forekomsten udgør omkring 2000 ha.

Aktive højmoser er som unikke økosystemer med lang kontinuitet gennem de sidste 200 år blevet kraftigt indskrænket som følge af dræning, tørveggravning og opdyrkning, således som det også er sket i

Lille Vildmose. Derudover er den ekstremt næringsfattige type truet af kvælstofdeposition, som er fordoblet siden 1950'erne. Dette kan f.eks. konstateres i form af tilbagegang af rensdyrlav.

Den nationale bevaringsstatus for aktive højmoser vurderes som værende ugunstig, idet mere end 90% af de 22 indrapporterede steder i landet vurderes som havende problemer. Det drejer sig enten om problemer med dræning, eutrofieringsrelateret tilgroning eller jagtmæssige interesser f.eks. i form af for mange vildsvin og kronstyr i Tofte Skov og Mose.

Ifølge Habitat-direktivet skal de egentlige bevaringsforanstaltninger ikke igangsættes før 2004. Derfor er der endnu ikke formuleret en handlingsplan. Hvis der skal igangsættes en aktiv forvaltning efter direktivet i området med henblik på naturgenopretning skal der først udarbejdes egentlige bevaringsmålsætninger samt udarbejdes en forvaltningsplan, og først herefter kan der udarbejdes et detailprojekt med henblik på en anlægs/plejefase.

Essay 7

Lille Vildmose i dag – en socioøkonomisk status

Af Pia Johansen

Denne socio-økonomiske status tager afsæt i den konkrete demografi omkring Lille Vildmose. Da størstedelen af det fredede areal er beliggende i Sejlflod Kommune, vil de statistiske oplysninger hovedsageligt været relateret til kommunen. Fordi Nordjyllands amt i forbindelse med udarbejdelse af sin landdistriktsplan har fået udarbejdet statistik på sogneniveau, har vi kunnet gøre brug af disse statistiske oplysninger. Hermed er undersøgelsen dog også underlagt de tilgængelige statistiske undersøgelser, hvilket betyder at de to år, der kan sammenlignes for at undersøge en udviklingstendens er 1988 og 1998. Hvor det har været muligt, er nyere tal fra Sejlflod Kommunes administration anvendt med underbyggende oplysninger. Idet forskningsgruppen, inden undersøgelsen blev sat i gang, var vidende om, at der er sket en udbygning af nogle dele af kommunen, samt om at man fra kommunens og borgernes side frygtede for udviklingen i nogle landsbyområder, er der sat særlig fokus på udviklingen mellem land og by inden for Sejlflod Kommune. Endvidere var vi vidende om, at man lokalt frygtede at miste arbejdspladser i forbindelse med en udpegning af Lille Vildmose som sammenhængende naturområde. Det er derfor først og fremmest udviklingen på det lokale arbejdsmarked, der er undersøgt.

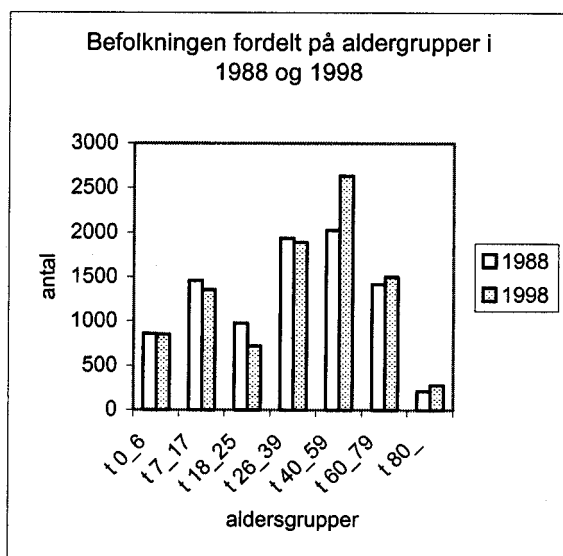
Da Sejlflod Kommune er beliggende i et naturskønt område med potentiale for udvikling af turismeerhvervet, er der udarbejdet et særskilt afsnit, der sætter fokus på turismen. Oplysningerne omkring turismeerhvervet i afsnit 7.3 er venligst udarbejdet af Midt Nord Turisme.

7.1 Den aldersmæssige sammensætning af befolkningen

Mange landkommuner har gennem de senere år oplevet en affolkning. Det har været særligt vanskeligt for landkommunerne at fastholde og tiltrække børnefamilier og derved er der sket en forholdsmæssig forøgelse af antallet af ældre. For at undersøge for de forhold, indledes notatet med en undersøgelse af befolkningstallets udvikling samt af aldersspredningen. Desuden undersøges der, om der er særlige tendenser for til- og fra flytning inden for kommunens land- og bynære områder.

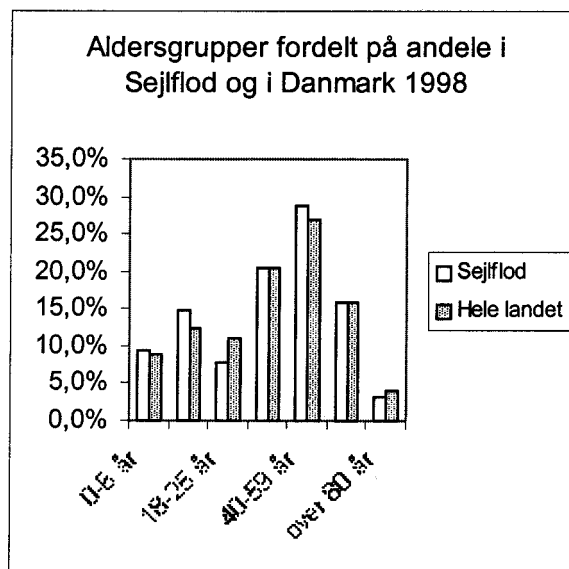
I 1988 boede der i alt 8896 personer i Sejlflod Kommune, dette tal er i 1998 steget til 9027. Ifølge kommunens egen hjemmeside er antallet af indbyggere i 2001 oppe på 9225. Som det fremgår af figur

1 er der en forholds­mæssig stigning i antallet af personer mellem 40 og 59 år og en mindre stigning i antal af personer over 80 år. De øvrige aldersgrupper er formindsket i antal på nær gruppen af de 60-79 årige, som er uforandret. Selv oplyser kommunen, at der i 2001 er 1133 personer over 67 år. Det er ikke muligt at trække den aldersgruppe særskilt ud af de statistiske oplysninger der er til rådighed, men gruppen af 60-80 årige udgjorde i 1998 i alt 1708 personer.

Figur 1: Befolkningen fordelt på aldersgrupper 1988 og 1998

Kilde : Sven Allan Jensen A/S

Figur 2: Aldersgrupper fordelt på andele i Sejlflod og i Danmark 1998

Kilde : Sven Allan Jensen A/S og Danmarks Statistik

Aldersgrupper fordelt på andele af den samlede befolkning i Sejlflod Kommune, sammenlignet med samme opdeling for hele Danmark 1998 fremgår af figur 2. Som det kan ses, er der forholds­mæssig flere i aldersgruppen 7-17 og aldersgruppen 40-59 årige i Sejlflod Kommune end i Danmark som helhed. Den sidstnævnte gruppe er som tidligere vist, steget i antal i perioden 1988-1998. I øvrigt er det aldersgruppen fra 18-25 år der adskiller sig ved, at deres andel er lavere. Det kan sandsynligvis henføres til manglende lokale uddannelsesinstitutioner.

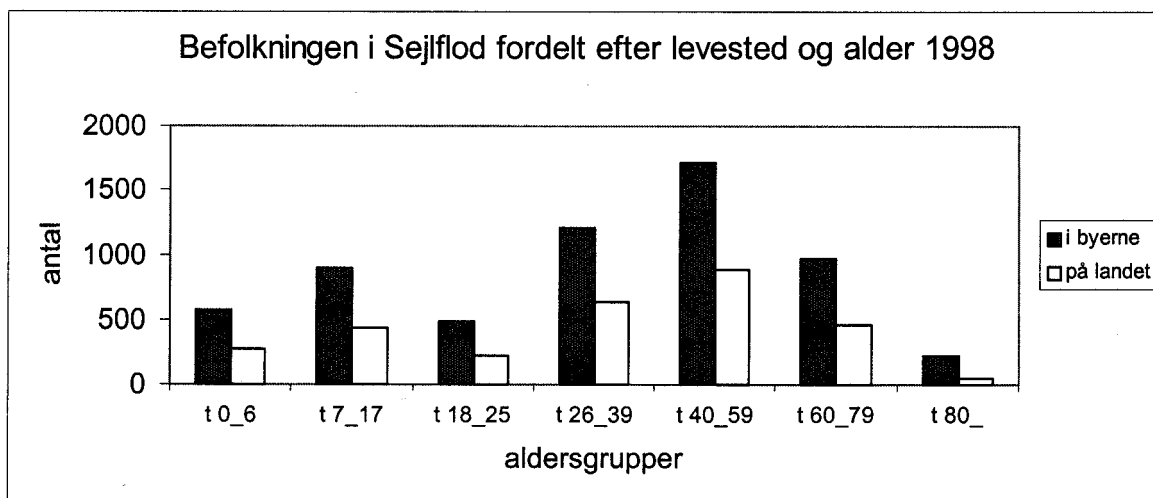
Internt i kommunen er det de to sogne Storvorde/Sejlflod og Mou Sogn, der er størst både med hensyn til antal indbyggere og areal. De to sogne er også, sammen med en mindre stigning i antal indbyggere (11) i Gudum Sogn, de sogne der bærer det stigende antal indbyggere. Forholds­mæssigt er Storvorde/Sejlflod Sogn steget med 5,1% i indbyggertal. Mou Sogn med byerne Egense, Mou og Dokkedal forholds­mæssigt med 1,9 %.

For at undersøge forholdet mellem udviklingen på landet og i byen er der foretaget en sammenlægning af antallet af indbyggere i de 6 største byer og derefter er antallet sammenlignet med antallet af indbyggere i det resterende område i Sejlflod Kommune. Ved en sammenligning mellem 1988 og 1998 viser det sig, at antallet af personer der bor på "landet", er nogenlunde uændret.

En undersøgelse af befolkningssammensætningen i forhold til alder viser, at der er en mindre forholdsmæssig stigning i andelen af personer mellem 40 og 59 år, der bor på landet. I byerne er det de yngste aldersgrupper der er steget i antal. Som det fremgår af figur 3 bor størstedelen af Sejlflod Kommunes indbyggere i de seks største byer i kommunen, hvilket i øvrigt svarer til situationen på landsplan.

Antal indbyggere fordelt på sogne og sognebyer i Sejlflod Kommune 1988 og 1998			
by/ sogn	1988	1998	
Gudumholm By	610	647	
Gudum	551	525	
Gudum sogn i alt	1161	1172	
Kongerslev By	1359	1325	
Komdrup	308	304	
Sdr. Kongerslev/ Komdrup sogne i alt	1667	1629	
Nørre Kongerslev By	297	292	
Nr. Kongerslev	280	258	
Nr. Kongerslev sogn i alt	577	550	
Storvorde	2381	2498	
Storvorde	409	441	
Storvorde og Sejlflod sogne ialt	2790	2939	
Mou By	1107	1081	
Egense By	217	223	
Mou	1038	1103	
Mou sogn i alt	2362	2407	
Lillevorde	344	330	

Tabel 1: Indbyggere i Sejlflod kommune fordelt på sogne i 1988 og 1998 Kilde : Sven Allan Jensen A/S

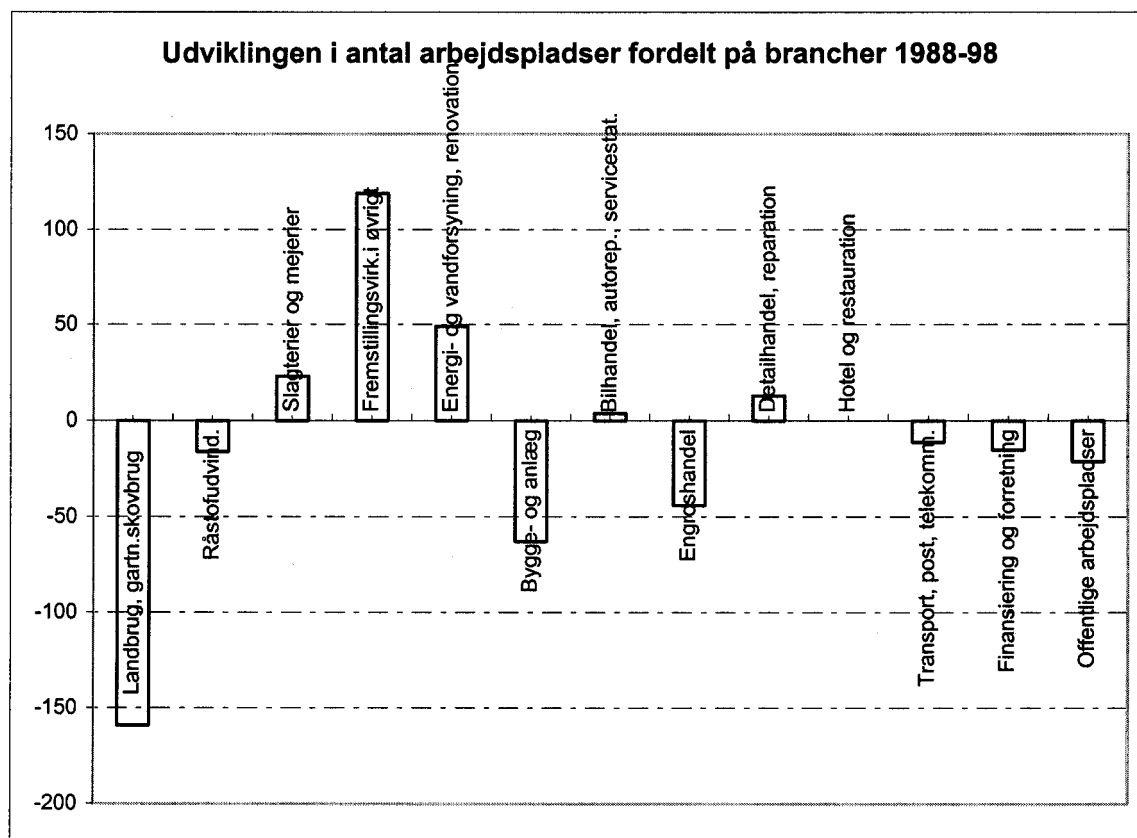
Figur 3: Befolkningen i Sejlflod efter levested og alder 1998 Kilde : Sven Allan Jensen A/S

7.2 Arbejdspladser i Sejlflod kommune

En væsentlig årsag til affolkning i landkommunerne er relateret til manglende lokale erhverv. Landbrugets stigende effektivisering og en strukturudvikling bevæger sig mod stadig færre og større bedrifter, hvilket har medført et relativt stort fald i antallet af arbejdspladser i landbrugserhvervet. Dette har stillet store krav til landkommunerne for at få skabt nye erhvervsmuligheder, hvilket ofte har vist sig at være en vanskelig opgave. Det kan derfor anses for en forventet reaktion, at man lokalt forsøger så vidt muligt at fastholde de lokale arbejdspladser. I forbindelse med udpegning af Lille Vildmose som sammenhængende naturområde, er der fra lokal side udtrykt frygt for yderligere tab af arbejdspladser, både i forbindelse med landbrugserhvervet og i forbindelse med råstofudvindingen i tørvebruget. Det er baggrunden for dette afsnit vil fokusere på udviklingen i arbejdspladser i Sejlflod Kommune.

Der var i 1998 i alt 2516 lokale arbejdspladser, hvilket er et samlet fald på 119 arbejdspladser i forhold til 1988, hvor der var i alt 2635 arbejdspladser. Som det fremgår af figur 4, er der sket en større ændring i typen af arbejdspladser i Sejlflod kommune i perioden 1988-1998. Den mest iøjnefaldende afvigelse inden for tab af arbejdspladser er i kategorien landbrug, skovbrug og fiskeri. Det store fald er en afspejling af tendensen i landbrugserhvervet på landsplan, hvor stadig færre ejendomme kan forrente driften. Vi skal senere se, at nedgangen i landbrugserhvervet er reflekteret i nedgangen i antal selvstændige. Som det fremgår af figur 5, er der dog stadig forholdsvis mange arbejdspladser inden for landbrug og skovbrugserhvervet i Sejlflod Kommune. Men med den skitserede strukturudvikling i landbruget er det sandsynligt, at nedgangen i antallet af arbejdspladser vil fortsætte.

På positiv siden er det først og fremmest inden for slagterier, mejeri, fremstillingsvirksomhed, forsyningsvirksomhed og renovation, der blev skabt arbejdspladser.

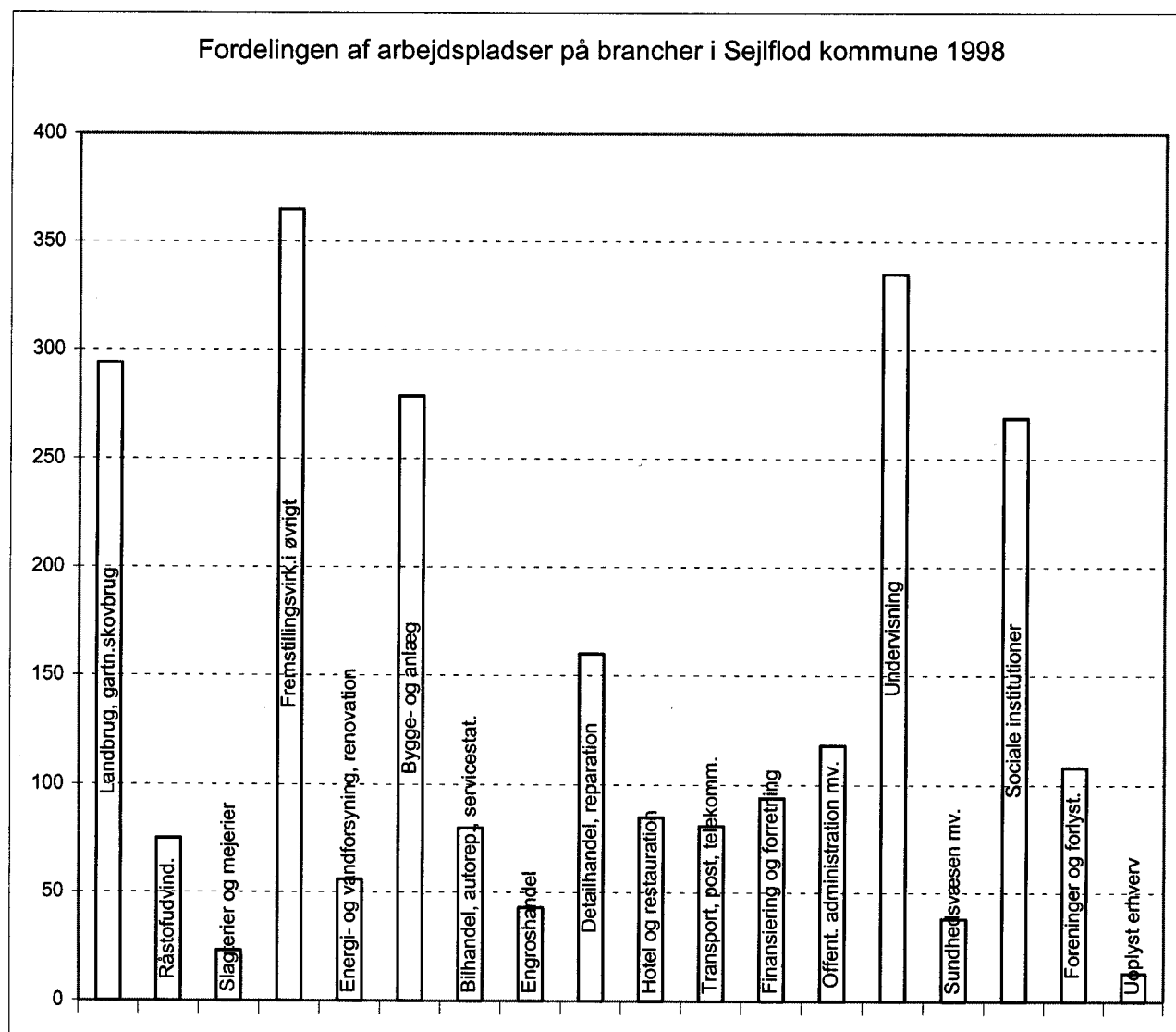

Figur 4: Udviklingen i antal arbejdspladser fordelt på brancher 1988-98 Kilde : Sven Allan Jensen A/S og Danmarks statistik

Det skal anføres, at der i 1993 blev foretaget en ændring i branchekoderne, hvorved flere brancher flyttes til nye grupper. Denne ændring giver anledning til en mindre usikkerhed ved sammenligning af brancher i 1988 og 1998. I figur 4 består offentlige arbejdspladser af en sammenlægning af brancherne offentlig adm. mv., undervisning, sociale institutioner og sundhedsvæsen mv. Herved er job inden for : generel offentlig administration, offentlig sektoradministration, forsvar, politi og retsvæsen, undervisning i folkeskolen, undervisning på gymnasier og erhvervsfaglige skole, videregående undervisning, voksenundervisning, hospitaler, læger, tandlæger, dyrlæger sociale institutioner for børn og unge og sociale institutioner mv. for voksne, samlet i en gruppe. Sammenlægning er foretaget for at opnå sammenlignelighed.

Arbejdspladserne fordeler sig inden for brancher, som vist i figur 5. Knap 15% af arbejdspladserne henhører under primær erhvervene landbrug og råstofudvinding. Til sammenligning var der i år 2000

på landsplan 3,8% beskæftigede inden for primær erhverv. I Sejlflod Kommune henhører omkring 29% under sekundære erhverv, med fremstillingsvirksomhed som den største andel. På landsplan er den tilsvarende andel 23%. De tertiære erhverv udgør således lidt over halvdelen af arbejdspladserne i Sejlflod Kommune mod 73,3% på landsplan i år 2000. Omkring 50% af arbejdspladserne inden for de tertiære erhverv i Sejlflod Kommune skal findes under undervisning og inden for sociale institutioner.

Figur 5: Fordelingen af arbejdspladser på brancher i Sejlflod Kommune 1998 Kilde: Sven Allan Jensen A/S

Den øgede tilflytning kunne ikke umiddelbart forklares med, at der var skabt flere arbejdspladser i Sejlflod Kommune. Tværtimod er antallet af arbejdspladser faldet samtidig med, at der er sket en øgning af borgere i den arbejdsdygtige alder. Meget tyder på at tabet af arbejdspladser i landbruget ikke er mødt med initiativer, der kan "overtage" arbejdsstyrken. En del arbejdspladser vil ligge skjult som

en del af turismen, derfor vil efterfølgende afsnit gå i dybden med afledte effekter af turismen i Sejlflod Kommune.

7.3. Status vedrørende turistomsætning i Sejlflod Kommune

Sejlflod Kommune er beliggende i naturskønt område, tæt på havet og på storbyen og skulle derved have et erhvervsøkonomisk potentiale i forhold til udvikling i turismen. Til forskel fra andre kommuner i området har Sejlflod Kommune dog valgt ikke at satse mere målrettet på turisterhvervet. Der er dog turismerelaterede aktiviteter i Sejlflod Kommune, som har indflydelse på både antal af lokale arbejdspladser og den lokale økonomi. Dette afsnit er en opgørelse over turisterhvervets indflydelse på den lokale økonomi og på antallet af arbejdspladser i Sejlflod Kommune. Afsnittet er udarbejdet af Midt Nord Turisme og efter redigering indarbejdet i indeværende socio-økonomiske status af Sejlflod Kommune.

7.3.1 Indledning

Traditionelt søges turismen opgjort i antallet af overnatninger på hoteller, feriecentre, vandrerhjem, campingpladser, feriehus og lystbådehavne, men antallet af overnatninger er ikke tilstrækkeligt til at vise turismens betydning for et givet område. På den baggrund har Midt-Nord Turisme foretaget nedenstående estimat over turistomsætningen i Sejlflod Kommune. Estimatet er foretaget på baggrund af Danmarks Turistråds TØBBE-tal¹, der er baseret på et meget stort antal interviews med turister i Danmark. Som udgangspunkt er der i hvert amt i Danmark foretaget 1750 personlige interviews, opdelt på nationalitet og overnatningsform, og det har herefter været muligt at beregne turistomsætningen for en række nationaliteter og fordelt på de forskellige overnatningsformer samt den af omsætningen afledte beskæftigelse.

Med udgangspunkt i disse beregninger – som altså baserer sig på 2001-overnatningstal og omsætningsnøgletal fra 1999 – er det muligt at foretage et estimat over den turistmæssige omsætning i Sejlflod Kommune. Der er dog en række usikkerhedsfaktorer, som der vil blive gjort opmærksom på i det følgende, og estimatet kan derfor på ingen måde gøre krav på at være en nøje udregning.

7.3.2 Metodiske vanskeligheder

Danmarks Turistråds TØBBE-tal udregnes som nævnt kun på amtsniveau. Det indebærer, at det principielt ikke er muligt at nedbryde tallene på mindre geografiske enheder.

En vanskelighed er således, at de døgnforbrugstal, som er beregnet i TØBBE, indeholder såvel f.eks. betaling af overnatning og indkøb samt betaling af entré til forlystelser m.v. Det medfører, at det ikke er givet, at en overnatning i én kommune medfører, at hele døgnforbruget lægges i den pågældende kommune. Man kan udmærket forestille sig en turist, som overnatter i feriehus i kommunen, men som i virkeligheden anvender 2/3 af sit døgnforbrug uden for kommunen. Dette forhold kan nedenstående beregning imidlertid ikke tage højde for, fordi udgangspunktet for den beregnede omsætning kun kan være overnatningsstedet. Beregningerne tager altså udgangspunkt i overnatningsstedet og bygger følgelig primært på Danmarks Statistiks overnatningstal. En yderligere vanskelighed er imidlertid, at Danmarks Statistik kun offentliggør overnatningstal inden for en given kategori, hvis der findes mindst 3 virksomheder i den pågældende kommune. Til brug for denne beregning er der derfor indhentet tal fra de enkelte virksomheder. For så vidt angår feriehusovernatningerne findes der slet ikke overnatningstal på kommuneniveau; der foreligger kun amtstal, og det har derfor været nødvendigt at foretage en særlig skønsmæssig beregning af antallet af feriehus til udlejning – og deres faktiske udlejning – i Sejlflod Kommune.

Endelig er der en ikke ubetydelig turistomsætning f.eks. fra udenlandske éndagsturister og fra turister som overnatter hos venner, bekendte og familie, som slet ikke kan relateres til en overnatningsstatistik. I disse tilfælde har det været nødvendigt med et meget groft skøn over fordelingen af omsætningen i kommunen.

7.3.3 Sammenfatning

De foretagne beregninger viser – med de angivne forbehold – at den samlede turistomsætning i Sejlflod Kommune på kr. 53.266.000,- er sammensat på følgende måde:

Omsætning fra campingturister	19.802.000,-
Omsætning fra feriecenterturister	506.000,-
Omsætning fra hotelturister	1.203.000,-
Omsætning fra feriehusturister	21.213.000,-
Omsætning fra vandrerrhjemsturister	0
Omsætning fra festivals	0
Omsætning fra lystbådeturister	779.000,-
Omsætning fra ferie på landet	428.000,-
Omsætning fra familie/vennebesøg	8.635.000,-

¹ "Turismens økonomiske og beskæftigelsesmæssige betydning nationalt og regionalt. Opdatering 1999". Danmarks Turistråd, 2001

Hvad angår den beskæftigelsesmæssige effekt på i alt 69 årsværk, er den sammensat som følger:

Beskæftigelse fra campingturister	32 årsværk
Beskæftigelse fra feriecenterturister	1 årsværk
Beskæftigelse fra hotelturister	2 årsværk
Beskæftigelse fra feriehusturister	19 årsværk
Beskæftigelse fra vandrerhjemsturister	0
Beskæftigelse fra festivals	0
Beskæftigelse fra lystbådeturister	1 årsværk
Beskæftigelse fra ferie på landet	0
Beskæftigelse fra familie/vennebesøg	14 årsværk

Beskæftigelsen er estimeret på grundlag af Danmarks Turistråds TØBBE-tal, der angiver en "beskæftigelsesmultiplikator" for omsætningen i de forskellige overnatningskategorier m.v. Det skal i den forbindelse understreges at den beskæftigelse, som turistomsætningen afstedkommer, ikke nødvendigvis er lokaliseret i kommunen. På amtsplan er det beregnet at kun 89% af den turismebeskæftigelse, som er resultatet af turistomsætningen i amtet, også er lokaliseret i amtet, og det må antages, at denne andel er mindre, når tallene søges udregnet på kommuneniveau.

7.3.4 Campingovernatninger

Danmarks Statistik opgør antallet af overnatninger på campingpladser med mindst 75 campingenheder. Det indebærer, at et ikke ubetydeligt antal små campingpladser slet ikke medtages i statistikken. Danmarks Statistik offentliggør overnatningstal for campingpladserne på kommunebasis, forudsat der er mindst 3 statistik-rapporterende campingpladser i den pågældende kommune.

Danmarks Turistråd har i TØBBE-rapporten beregnet døgnforbruget for samtlige nationaliteter.

Danske overnatninger	82.747 à 197,-	16.301.000,-
Svenske overnatninger	788 à 263,-	207.000,-
Norske overnatninger	4569 à 358,-	1.636.000,-
Tyske overnatninger	3253 à 223,-	725.000,-
Øvrige overnatninger	3109 à 300,-	933.000,-
<u>I alt</u>	<u>94466</u>	<u>19.802.000,-</u>

7.3.5 Feriecenterovernatninger

Danmarks Statistik opgør antallet af overnatninger på feriecentre med mindst 40 faste gæstesenge. Det indebærer, at et antal mindre feriecentre o.lign. ikke medtages i statistikken. Det er endvidere en vanskelighed, at Danmarks Statistik ikke på kommuneniveau skelner mellem feriecenterovernatninger

og "almindelige" hotel- og kroovernatninger, og det har derfor været nødvendigt at indhente særskilte oplysninger fra de to feriecentre i kommunen.

Danske overnatninger	724 à 345,-	250.000,-
Svenske overnatninger	316 à 441,-	139.000,-
Norske overnatninger	265 à 442,-	117.000,-
<u>I alt</u>	<u>1305</u>	<u>506.000,-</u>

7.3.6 Hotelovernatninger

Danmarks Statistik opgør antallet af overnatninger på kroer og hoteller med mindst 40 faste gæstesenge, men tallene offentliggøres ikke på kommuneniveau, medmindre der findes mindst 3 virksomheder af samme type. Til brug for denne beregning, er derfor indhentet oplysning om overnatningstal direkte fra de pågældende virksomheder.

Danmarks Turistråd har i TØBBE-rapporten beregnet døgnforbruget fordelt på 4 kategorier: hotel/ferie, hotel/forretning, hotel/MICE og hotel/øvrige. Der findes ingen tilgængelige data, der kan anvendes til at fordele hotelovernatningerne mellem de 4 kategorier.

Der er derfor foretaget følgende skønsmæssige fordeling for Sejlflod Kommune:

70% ferie, 20% forretning og 10% øvrige

Det samlede antal hotelovernatninger i kommunen udgør 1274, der fordeles:

70 % ferie, d.v.s. 892 à gennemsnitligt døgnforbrug 812,-	724.000
20% forretning, d.v.s. 255 à gennemsnitligt døgnforbrug 1355,-	346.000
10% øvrige, d.v.s. 127 à gennemsnitligt døgnforbrug 1050,-	133.000
<u>I alt</u>	<u>1.203.000</u>

7.3.7 Feriehusovernatninger

Danmarks Statistik opgør antallet af overnatninger i feriehus, som udlejes gennem feriehusudlejningsfirmaer med en vis portefølje. Det indebærer, at et antal mindre feriehusudlejningsfirmaer samt al privat udlejning ikke medtages i statistikken. Danmarks Statistik offentliggør kun overnatningstallene på amtsniveau, og beregningen af overnatningstallet baserer sig på

et gennemsnitstal for antal personer pr. udlejet uge – og ikke på en konkret opgørelse over, hvor mange personer der faktisk overnattede i husene.

Dette estimat kan derfor ikke bygge på de af Danmarks Statistik offentliggjorte overnatningstal for feriehuse. I stedet er der med udgangspunkt i det samlede antal af feriehuse i kommunen og en skønnet udlejningsfrekvens for samtlige huse foretaget en skønsmæssig beregning af det samlede antal huse, som reelt udlejes og af den samlede udlejning (antal uger og antal personer).

Danmarks Turistråd har i TØBBE-rapporten beregnet døgnforbruget for lejede feriehuse, når det gælder danskere, tyskere, nordmænd, svenskere og hollændere. Det foretagne skøn giver ikke mulighed for at skelne mellem de forskellige nationaliteter, og der er derfor taget udgangspunkt i følgende estimat m.h.t. nationalitetsfordelingen: 70% danskere, 25% tyskere, 3% nordmænd og 2% svenskere. Endvidere findes i TØBBE-rapporten døgnforbrugstal for "eget feriehus" og "lånt feriehus" for danskere.

Der findes i Sejlflod Kommune i alt 931 feriehuse. Udlejningsfrekvensen skønnes at være 0,16, svarende til 149 huse. Husene udlejes i gennemsnit 8 uger om året til i gennemsnit 4 personer, hvilket giver et samlet overnatningstal på 33.400. Af de resterende 782 huse skønnes 75% af blive anvendt til eget brug eller udlånt på ikke-kommerciel basis i gennemsnitlig 10 uger til 3 personer, hvilket giver et samlet overnatningstal på 123.200. Det antages, at samtlige disse overnatninger foretages af danskere.

Danske feriehusovernatninger		
Udlejning	23.380 à 280,-	6.546.000,-
Eget brug/lånt feriehus	123.200 à 100,-	12.320.000,-
I alt		18.866.000,-
Tyske feriehusovernatninger		
Udlejning	8.350 à 286,-	2.388.000,-
Svenske feriehusovernatninger		
Udlejning	670 à 319,-	214.000,-
Norske feriehusovernatninger		
Udlejning	1000 à 445,-	445.000,-
<u>I alt</u>		<u>21.913.000,-</u>

Vandrerhjemsovernatninger og festivalgæster indgår ikke i beregningen.

7.3.8 Lystbådehavne, ferie på landet og besøg hos familie og venner

Da Danmarks Statistik ikke offentliggør overnatningstal for lystbådehavnene på kommunebasis, er der indhentet tal for de enkelte lystbådehavne i kommunen.

Danske overnatninger	2307 à 275,-	634.000,-
Svenske overnatninger	62 à 250,-	15.000,-
Norske overnatninger	24 à 504,-	12.000,-
Tyske overnatninger	367 à 236,-	87.000,-
Øvrige overnatninger	69 à 450,-	31.000,-
I alt		779.000,-

Ferie på landet

Der er indhentet lokale oplysninger hvoraf det fremgår, at der er en kapacitet på 20 senge i denne kategori. Der skønnes at være en udlejning i 3 uger med gennemsnitlig 4 personer, hvilket afstedkommer 1.680 overnatninger, der alle antages at være danske.

1680 à 255	428.000,-
------------	-----------

Besøg hos familie og venner

Ifølge Danmarks Turistråds TØBBE-tal er der en særskilt omsætning fra turister der besøger venner, bekendte og familie i forbindelse med et ferieophold. Den er beregnet til 110,7 mio. kr. i Destination Himmerland. Hvis denne omsætning fordeles mellem kommunerne efter samme forholdstal som den resterende turistomsætning (dog excl. omsætningen fra udenlandske éndagsturister), indebærer det en omsætning i Sejlflod Kommune på 7,8% af den samlede omsætning i Himmerland, svarende til kr. 8.635.000,-.

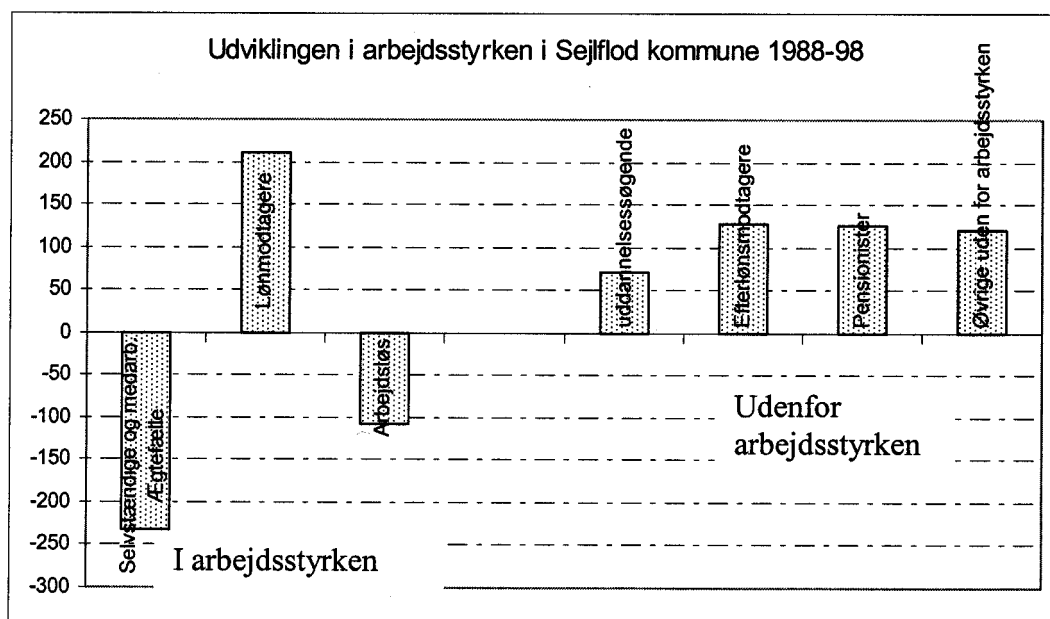
7.4. Arbejdsstyrken i Sejlflod Kommune

Efter denne redegørelse over dels udviklingen i antal indbyggere og dels udviklingen inden for antallet af lokale arbejdspladser samt opgørelsen over turisterhvervets betydning for den lokale økonomi og antal arbejdspladser, vender dette afsnit sig mod arbejdsstyrken og forsørgerbyrden. En stigning af antal indbyggere i den arbejdsdygtige alder og en nedgang i antallet af lokale arbejdspladser kunne signalere en stigende forsørgerbyrde i Sejlflod Kommune, en stigende udpendling og/eller en stigende arbejdsløshed. En sådan situation kunne både underbygge frygten for at miste lokale arbejdspladser og

lægge yderligere pres på at få udviklet lokale erhvervsstrategier i Sejlflod Kommune i forbindelse med en eventuel udpegning af Lille Vildmose som et sammenhængende naturområde.

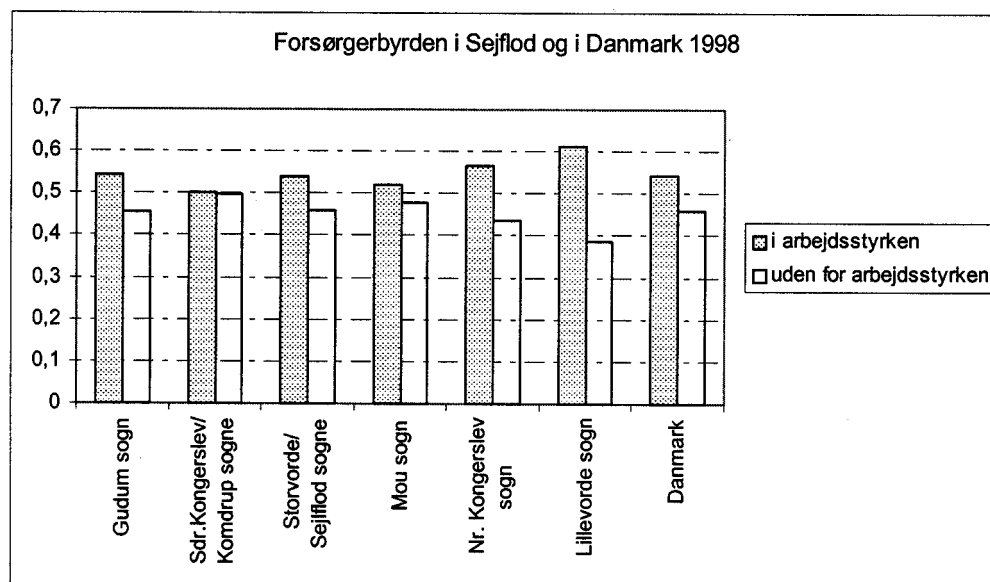
Den samlede arbejdsstyrke i Sejlflod udgjorde i 1998 4822 personer, overfor arbejdsstyrken i 1988 der udgjorde 4952 personer. Der er altså sket en samlet fald i arbejdsstyrken med 130. I 1988 udgjorde arbejdsstyrken 55,6% af befolkningen i Sejlflod Kommune tilsvarende tal for 1998 var 53,4% af befolkningen. Til sammenligning udgjorde arbejdsstyrken på landsplan 54,2 % af den samlede befolkning. I samme periode er antallet af personer på overførselsindkomst steget fra 1991 til 2364 altså en forøgelse med 373 indbyggere på overførselsindkomst i Sejlflod Kommune. De 373 indbyggere er ligeligt fordelt mellem efterlønsmodtagere, pensionister og øvrige på overførselsindkomst. Andelen af personer på overførselsindkomst og samtidig under uddannelse er stigende. Forsørgerbyrden kan således siges at være øget gennem tiårs perioden og at være større i Sejlflod Kommune end den er på landsplan. Det skal dog nævnes, forskellen mellem forsørgerbyrden i Sejlflod Kommune og på landsplan kan forklares ved en relativ stor forsørgerbyrde i to sogne i kommunen (fig. 7).

Der er desuden et stor fald i antallet af selvstændige og medhjælpende ægtefæller, hvilket skal sammenholdes med nedgangen af arbejdspladser i landbruget. I samme tiårs periode faldt antallet af arbejdsløse med 108 personer. Ledige borgere, der står til rådighed for arbejdsmarkedet, regnes som en del af arbejdsstyrken. Et fald i antallet af arbejdsløse samtidig med en stigning i antallet på overførselsindkomst kunne være et signal om, at flere ledige overgår til overførselsindkomst. Det kan underbygges med, at faldet i antal arbejdsløse og antal selvstændige ikke kan opsluges af stigningen i antal lønmodtagere. Det skal dog gøres opmærksom på, at det faldende antal selvstændige stort set svarer til stigningen i antal efterlønsmodtagere og pensionister. En forklaring hertil kunne være, at gennemsnitsalderen er generel er høj inden for landbrugserhvervet og at mange ved ophør derfor overgår til de to typer af overførselsindkomst.

Figur 6: Udvikling i arbejdsstyrken i Sejlflod Kommune 1988-98 Kilde: Sven Allan Jensen A/S

Figur 7 illustrerer forsørger byrden i de enkelte sogn. Det er Sdr. Kongerslev/Komdrup Sogne og Mou Sogn, hvor forsørgerbyrden er størst. Til sammenligning er andel af befolkningen i arbejdsstyrken på landsplan i 1998. Det er, som tidligere nævnt netop to sogne, der har forholdsmæssig færre i arbejdsstyrken.

Figur 7: Befolkningen fordelt på arbejdsmarkedet 1998 Kilde Sven Allan Jensen A/S og Danmarks Statistik

Den samlede arbejdsstyrke på 4826 fordeler i sig inden for brancherne som vist i tabel 2. Det skal dog nævnes at der er et forholdsvis stort antal personer, hvor der mangles oplysninger om deres

ansættelsesbranche. For at sammenholde ændringen i antal ansatte inden for brancherne og ændringen i antal arbejdspladser, er der i det nederste felt vist ændringen i antal af arbejdspladser fordelt på brancher.

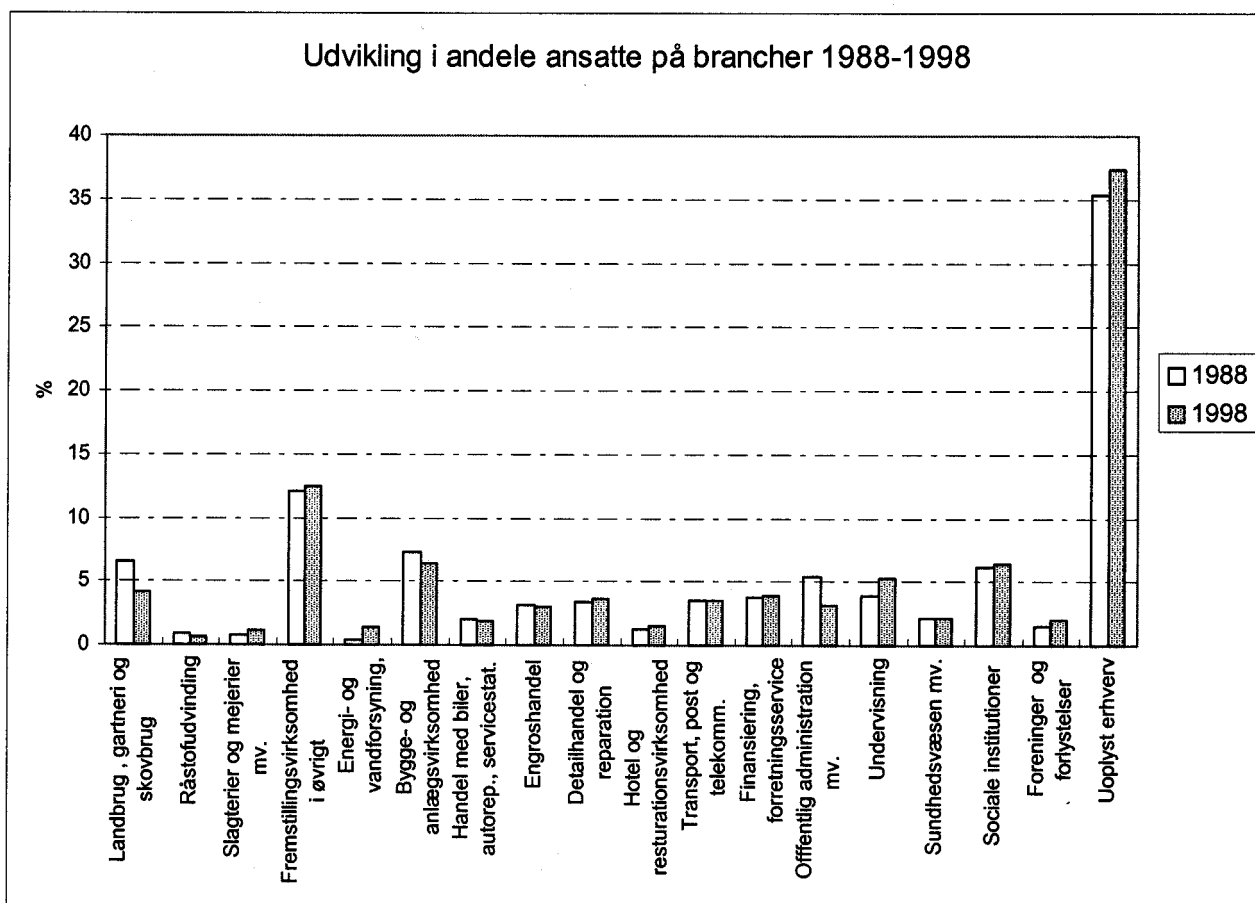
Tabel 2: Antal ansatte inden for brancher samt afvigelser i antal ansatte inden for brancher og afvigelser i antal arbejdspladser inden for brancherne

	Landbrug, gartneri og skovbrug	Råstof-udvinding	Slakterier og mejerier mv.	Fremstillings-virksomhed i øvrigt	Energi- og vand-forsyning, renovation	Bygge- og anlægs-virksomhed	Handel med biler, autorep., servicestat.	Engros-handel	Detail-handel og reparation	Hotel og restaurationsvirksomhed	Transport, post og telekomm.	Finansiering, forretningsservice	Offentlig administration mv.	Undervisning	Sundhedsvæsen mv.	Sociale institutioner	Foreninger og forlystelser
i alt 1988	455	62	59	839	31	510	139	224	236	87	242	264	378	269	152	428	107
i alt 1998	298	46	79	888	102	457	134	218	262	107	254	278	225	381	155	459	142
Afvigelse i antal personer i branchen	-157	-16	20	49	71	-53	-5	-6	26	20	12	-14	-153	112	3	31	35
Afvigelse i antal job i branchen	-159	-16	23	119	49	-63	4	-44	13	0	-11	-15	-203	164	2	16	19

Kilde: Sven Allan Jensen A/S

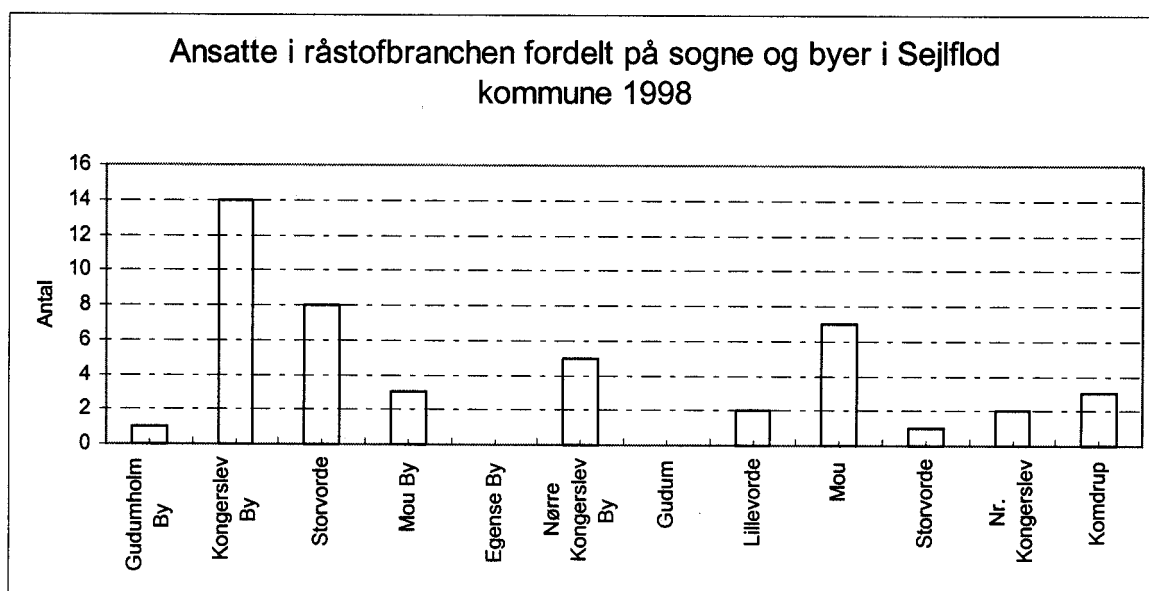
Som det fremgår, er der sket en stor nedgang i antallet af ansatte inden for landbrug. Denne nedgang følger nedgangen i selvstændige, som der blev nævnt ovenfor og den følger som det fremgår af tabellen stort set nedgangen i antal job i landbruget.

Der er 75 arbejdspladser inden for råstofudvinding i Sejlflod Kommune. På de 75 arbejdspladser er 46 af de beskæftigede sandsynligvis lokale indbyggere, de øvrige 29 beskæftigede kommer til fra andre kommuner. Som supplement til tabel 4 illustrerer figur 9 udviklingen i andele af ansatte inden for brancherne.

Figur 8: Udviklingen i andele ansatte 1988-98 Kilde: Sven Allan Jensen A/S

Inden for råstofudvinding er de 46 ansatte fra kommunen bosat i alle sogne, dog er langt den største del fra Kongerslev; 25 ansatte i 1988 og 14 i 1998. Figur 10 viser i hvilke områder af Sejlflod Kommune, de ansatte inden for råstofbranchen var bosat i 1998.

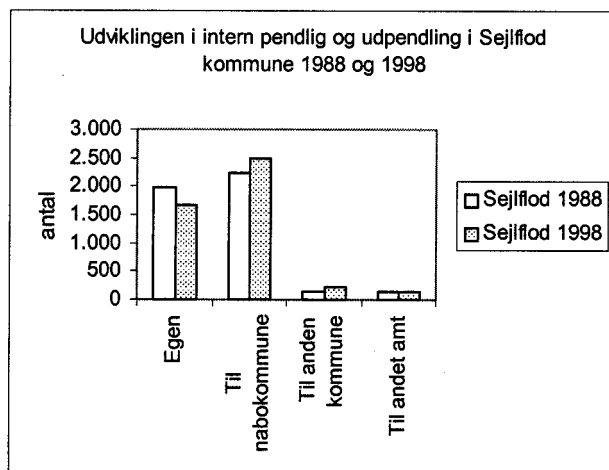

Figur 9: Ansatte i råstofbranchen fordelt på sogne og byer 1998 Kilde: Sven Allan Jensen A/S

7.5 Pendling

Dette afsnit sætter fokus på udviklingen i ud- og indpendling i Sejlflod Kommune. Med en beliggenhed tæt på Aalborg kan der forventes en hvis udpendling fra Sejlflod Kommune. Det er anført at antallet af lokale arbejdspladser langt fra svarer til arbejdsstyrken i Sejlflod Kommune og derved kan det fastslås, at der må være en udpendling. De lokale arbejdspladser er imidlertid ikke nødvendigvis besat den lokale arbejdsstyrke, så der kan også være tale om en indpendling.

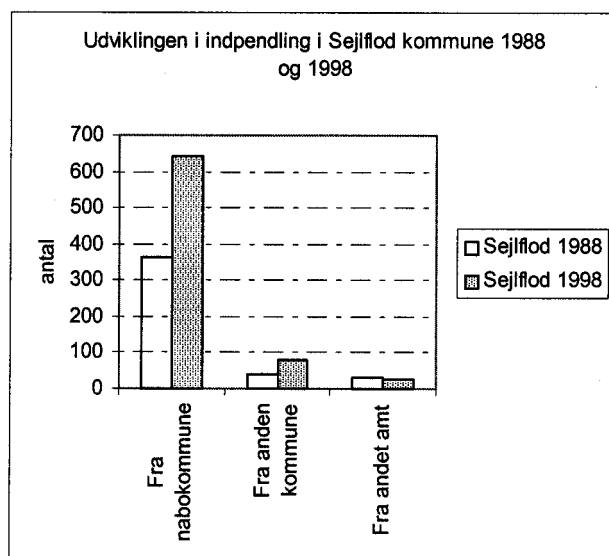
Den interne pendling er faldet i periode 1988 til 1998, samtidig er der sket en øget udpendling først og fremmest til nabokommuner, men også til andre kommuner. I den samme periode er der sket en markant stigning i indpendling fra nabokommuner og en mindre stigning i indpendling fra andre kommuner.

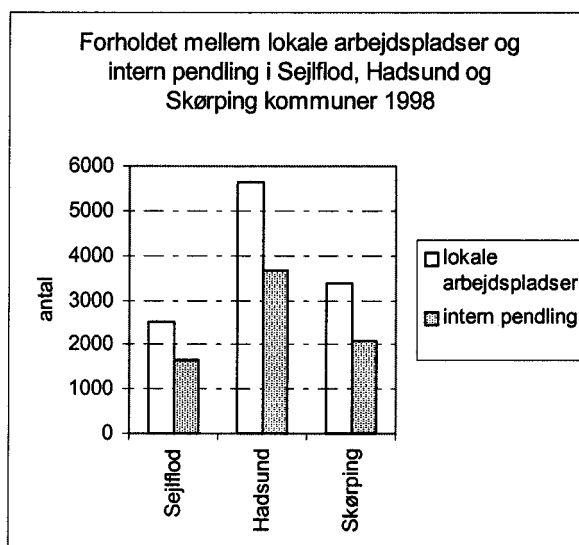
Figur 10: udviklingen i intern pendling og udpendling i 1988 og 1998 Kilde: Sven Allan Jensen A/S

En opgørelse af nettoindpendlingen afslører, at stigningen i indpendlingen fra nabokommuner kun flytter lidt i det samlede pendlerregnskab. Nettoindpendlingen var i 1998 i Sejlflod Kommune - 2091 hvilket er stort set uændret i forhold til 1988 hvor netto indpendlingen var -2085. Sejlflod Kommune er den kommune i Nordjyllands Amt med den største negative nettoindpendling.

Figur 12 viser den interne pendling i forhold til lokale arbejdspladser. For perspektivering er de tilsvarende tal opgjort for nabokommunerne Hadsund og Skørping.

Figur 11 Udviklingen i indpendling i 1988 og 1998
Kilde: Sven Allan Jensen A/S

Figur 12 Forholdet mellem lokale arbejdspladser...
Kilde: Sven Allan Jensen A/S

I Sejlflod Kommune besætter arbejdsstyrken således 66% af egne arbejdspladser. I Hadsund er den tilsvarende andel 65% og i Skørping 62%.

7.6 Opsummering

Da de to sidste afsnit i denne socio-økonomiske status vedrører andre temaer, følger der her en kort opsummering af undersøgelsens resultater indtil nu.

Der er en stigning i antallet af indbyggere i Sejlflod Kommune. Denne stigning skyldes et øget antal borgere i den arbejdsdygtige alder og en øget tilflytning til kommunen. Der er sket en nedgang i antallet af arbejdspladser i kommunen. En stor del af nedgangen kan henføres til landbrugserhvervets generelle problemer omkring nedgang i erhvervet grundet i strukturelle forandringer. Arbejdsstyrken er mindsket i perioden og samtidig er antallet af personer uden for arbejdsstyrken er steget. Resultatet af den udvikling er en øget forsørgerbyrde. Arbejdsløsheden i Sejlflod Kommune er faldet. Da der samtidig er sket et fald i arbejdspladser, kan forklaringen på den faldende arbejdsløshed skyldes den øgede udpending og det stigende antal personer uden for arbejdsstyrken. Samlet er 46 personer beskæftiget inden for råstofudvinding bosat i Sejlflod Kommune. Tabet af arbejdspladser inden for råstofudvinding har tilsyneladende ramt lokale ansatte.

7.7 Standard priser på huse i Sejlflod Kommune

Det har i den senere tid været anført, at det er stadig vanskeligere at sælge boliger i landdistrikterne og at der deraf følger faldende priser på boligerne. Det har medført at flere landkommuner har oplevet at boligudlejere opkøber huse og lejer dem ud, ofte til svage sociale grupper. Nedenstående undersøgelse viser udviklingen i standardpriserne i Sejlflod Kommune. Med standardpriser menes der, den grundtakst hvorefter den offentlige vurdering fastlægges. Den offentlige vurdering af boligerne følger så vidt muligt udviklingen i salgspriserne.

Standardpriserne på huse i Sejlflod Kommune er forskellige afhængig af området i kommunen. Standardpriserne i Storvorde/Båndbyerne er de højeste i kommunen. I årene fra 1998 og til 2002 steg standardpriserne med knap 46% inden for dette område. I Landsbyerne Komdrup, Egense, Dokkedal, Gudum, Gudumlund og Kærsholm By steg priserne i samme periode med omkring 36%. Udvikling i standardpriserne for de to områder i perioden 1998 til 2002 kan fremgå af tabel 3.

År	Storvorde/Båndbyerne Standardpriser på huse (kr.)	Landsbyerne Standardpriser på huse (kr.)
1998	3625	2725
1999	4200	3250
2000	4650	3400
2001	5100	3660
2002	5300	3700

Tabel 3: Udvikling i standard priser to områder i Sejlflod Kommune 1998-2002
Kilde: Sejlflod Kommune

7.8 Foreningsliv

Foreningslivet er somme tider anvendt som indikator for lokal aktivitet og trivsel. Nyere undersøgelser peger på at der kan være en sammenhæng mellem aktivt foreningsliv og tilflytning og lokal erhvervsudvikling. Sejlflod Kommune er en del af netværket Kattegat gruppen som gennem Leader+ programmet søger om støtte til lokal udvikling. Kattegat gruppen tager i deres ansøgning udgangspunkt i trivsel og fremhæver foreningsarbejdet. Yderligere bliver det fremhævet, at man i Sejlflod Kommune har ansat en frivillighedsformidler til at koordinere og støtte op omkring lokale private og foreningsrelaterede ulønnede frivillige initiativer.

Der er mange måder at opgøre antallet af foreninger og derfor kan der være vanskeligt at sammenligne en undersøgelse med en anden. Tilsvarende vil antal medlemskab pr. borger variere afhængig af opgørelsesmetoden. I den nyeste undersøgelse under udarbejdelse af Center for Forskning og Udvikling i Landdistrikter er alle foreninger medregnet også de lokale menighedsråd og bestyrelser på skoler og institutioner. Undersøgelsen viser, at i Helle Kommune (8361 indbyggere) er der 155 lokale foreninger, svarende til en forening for hver 54. borger. Efter tilsvarende opgørelsesmetode er der omkring 115 foreninger i Sejlflod Kommune svarende til en forening for hver 80. borger.

Det har ikke været muligt at nå at indhente oplysninger om medlemstal og derfor ikke muligt at sige noget om aktivitetsniveauet i blandt borgerne.

Essay 8

Naturressourcer, lokaludvikling og samarbejde

Af Pia Johansen

Essayet indledes med en opridsning af problemstillingen omkring den videre udnyttelse af Lille Vildmose og den fortsatte lokale udvikling. Der skitseres to anvendelsesmuligheder inden for rammerne af fredningssagen og inden for ideen omkring NATURA. Først beskrives mulighederne omkring ekstern landbrugsdrift og hvilke muligheder, der kunne tænkes ind omkring lokale landbrugsprodukter. Derefter vil forholdene omkring rekreative områder, værdisætning og øget tilflytning blive beskrevet.

Herefter beskrives forhold omkring borgerinddragelse og tilsvarende borgernes forsøg med at inddrage myndigheder og erhvervsliv i forbindelse med lokal udvikling baseret på lokale ressourcer. Der inddrages løbende eksempler fra forskellige borgerinitiativer, som har til hensigt at støtte en lokal udvikling. Efter først at have udpeget anvendelsesmulighederne og derefter beskrevet betydningen af lokal mobilisering for lokal udvikling præsenteres et scenarium, der tager udgangspunkt i Lille Vildmose som lokal ressource til lokal udvikling.

8.1 Introduktion

De stadig flere krav fra både EU og nationalt plan om hensyn til naturen i forbindelse med planlægning og produktion signalerer den stadig større værdi natur og rekreative områder tillægges i forbindelse med udviklingen af velfærdssamfundet. De mange krav betyder, at det bliver stadig vanskeligere for erhvervslivet at udnytte ressourcerne på en for samfundet acceptabel måde. Det betyder endvidere, at amterne og kommuner pålægges stadig flere opgaver i forbindelse med planlægning og tilsyn, og at det bliver stadig mere komplekst for borgerne at sætte sig ind i den samlede planlægning for og hensigt med et sammenhængende naturområde. Omfanget af reguleringer og kompleksitet fremgår af det tidligere beskrevne forløb omkring fredningssagen og de forskellige ændringer af delområders status i forbindelse med regionplanen. Den usikkerhed og forvirring en sådan kompleksitet kan afføde, er afspejlet i de mange myter sagsforløbet har affødt gennem årene. For fremover at få rettet opmærksomheden mod en fælles indsats for bæredygtig udvikling og dermed bæredygtig udnyttelse af ressourcerne i Lille Vildmose, bliver det lokale samarbejde mellem myndigheder, borgere og erhvervsliv stadig mere væsentlig.

Princippet om nærhed er et fundamentalt princip for natur- og miljøpolitikken både i EU og nationalt. Princippet betyder, at ansvaret for forvaltning af et sagsområde skal placeres så decentralt som muligt. Integrering af nærhedsprincippet skal endvidere sikre, at borgerne bliver inddraget i beslutningsprocessen (Miljø- og Energi Ministeriet, 1999). Dette sikres bl.a. via Planloven, hvor igennem borgerne gives mulighed for indsigelser i forbindelse med høringsfasen ved udarbejdelsen af VVM undersøgelser. I forbindelse med amternes regionplanlægning er der ligeledes en høringsfase, hvor borgere har mulighed for at komme med ændringsforslag og indsigelser overfor de forslag, der foreligger fra amtets side. Som det tidligere er beskrevet, er de direkte berørte borgere og erhvervsliv blevet hørt i forbindelse med fredningssagen, ligesom der har været indsigelser i forbindelse med ændringer i regionplanen. Det kan dog anføres, at af udarbejdelsen af de natur- og miljøpolitiske visioner ikke har levnet borgerne mange muligheder for at bidrage processen med udformning af ide oplæg m.m. Det kan derfor synes som om, at disse høringer i højere grad har været et spørgsmål om at sikre en ret til indsigelse end et udtryk for reel borgerinddragelse. Det kan forklares med, at det i den forløbne fase har været et spørgsmål om at få formuleret overordnede samfundsmæssige værdisætninger af et naturområde og få denne værdisætning lagt i en juridisk ramme.

Selv om borgerne har fået tildelt en reaktiv rolle i forløbet, har den øgede opmærksomhed på området iværksat en lokal forandringsproces. F. eks. udtalte en kommunal embedsmand om den forandring der har fundet sted: *"mange af de lokale borgere og det lokale erhvervsliv har ændret forhold til området gennem forløbet. I starten var de negative overfor myndighedernes indgriben, men stadig flere har gennem årene fået øje for områdets naturmæssige værdi"* (Sejlflod rådhus d. 18/6). Vedkommende har fulgt fredningssagen tæt siden dens start og har haft kontakt med mange af de involverede lodsejere gennem den lange proces. Samtidig med det nye syn på Lille Vildmose har udviklet sig, er stadig flere ideer til, hvordan man kan anvende området som en ressource for lokal udvikling, dukket op. Lokale borgere har bl.a. nedsat lokale arbejdsgrupper omkring mulighederne for etablering af naturefterskole. Sejlflod Kommune er desuden gået ind i projekt omkring Vildmosegaard som naturvejledningscenter og konferencecenter.

De to realiteter, at Fredningssagen er ved at være afsluttet og dermed er de juridiske rammer ved at være fastlagt og at de lokale borgere i stigende grad har fået øje på Lille Vildmose som en naturkvalitet rejser spørgsmålene om, hvordan kan Lille Vildmose som naturressource bidrage til den lokale bæredygtig udvikling fremover og hvordan kan lokale borgere fremover spille en mere aktiv rolle i forbindelse med Lille Vildmose og den lokale udvikling. I sidste ende vil det være op til de lokale parter

at tegne fremtiden og træffe de fornødne beslutninger. Derfor koncentrerer dette essay sig om at skitsere, hvilke muligheder for en bæredygtig udnyttelse af Lille Vildmoses naturressourcer fredningssagen og regionplanen efterlader, og hvilke erfaringer der kan gives videre fra andre projekter, der har arbejdet med lokal udvikling i et samarbejde mellem lokalt erhvervsliv, lokale myndigheder og lokale civile borgere.

8.2 Lille Vildmose som naturressource

Det første spørgsmål omkring, hvordan Lille Vildmose kan bidrage til en lokal bæredygtige udvikling, stiller fokus på Lille Vildmose som ressource. *"Mennesket har altid forsøgt at få noget ud af mosen, nu er det bare på en ny måde"*, blev det udtalt af en lokal deltager på det første møde omkring Lille Vildmose betydning for lokalsamfundet. Når lokalsamfundet fremover skal have noget ud af Lille Vildmose, må det imidlertid ske inden for rammerne af fredningsplanen, habitat regulativet og en overordnet målsætning omkring bæredygtig udvikling.

I essay om fredningssagen blev rammerne for fremtidig udnyttelse af Lille Vildmose skitseret. Det er således klart, at det ikke fremover er muligt at anvende moserne til erhvervsmæssigt forhold, og at der er ønsket en ekstensiv landbrugsdrift med vedvarende græsning på området midt i Lille Vildmose. Der kan i øvrigt foretages en naturgenopretning efter forudgående godkendelse af fredningsnævnet. Naturgenopretningen skal sikre, at området fremstår som en stor åben slette uden trævækst. Retningslinierne fra fredningssagen kommer således til at begrænse den fremtidige udnyttelse af Lille Vildmose til at være et rekreativt område med mulighed for forskning og en ekstensiv landbrugsdrift med afgræsning. Desuden kan et rekreativt område have et potentiale i forhold til en øget tilflytning og stigende huspriser.

8.2.1 Ekstensiv landbrugsdrift og naturpleje

I forbindelse med den eksterne landbrugsdrift indgår også naturpleje som et element. Forskellige typer af husdyr skaber grobund for forskellige typer af vegetation, som er fødegrundlaget for forskellige insekter, som så igen er fødegrundlag for forskellige vilde pattedyr, padder og fugle. Det betyder, at en alsidighed i valg af husdyr i forbindelse med ekstern drift er et oplagt redskab i forbindelse med naturpleje og ønsket om at fremme bestemte typer af landskaber med tilhørende plante- og dyreliv. Der er gennem flere år eksperimenteret med forholdet i sammensætningen af forskellige husdyrarter, ligesom der er eksperimenteret med at indsætte bestemte racer. Bl.a. har Skov og Naturstyrelsen gennem en årrække foretaget forskellige forsøg med husdyr og landskabspleje i Mols Bjerger. Ønsket

om at inddrage husdyr i landskabsplejen er også udtrykt i Natur- og Miljøpolitisk redegørelse 1999, hvori det er beskrevet, hvilke problemer, der opstår når husdyrafgræsning af områder med lav bonitet ophører. Det kan betragtes som en konsekvens af den mere ensidige og meget intensive drift, at områder med lav bonitet ofte står udyrket hen og kun anvendes af landmændene til at indregne i et samlet areal, for derved at oppebære retten til at bevare et givent antal dyreenheder (DE) på ejendommen. For at imødegå det stigende problem med disse områder, der vokser til i såkaldt uønsket vegetation, som er bl.a. birk og pil, har landmænd gennem flere år kunnet opnå tilskud til ekstensiv husdyrhold inden for udpegede områder. Det er få af arealerne omkring i og omkring Lille Vildmose,, der er udpeget som særlig følsomme landbrugsområder og derfor kan tilskuddet ikke opnås.

Fremme af økologisk landbrug er et redskab til at nedsætte landbrugets miljøbelastning af naturen. Uden anvendelse af pesticider og kunstgødning i produktionen af fødevarer er risikoen for at belaste naturen nedsat. Økologisk landbrug vil sammen med et alsidigt ekstensiv husdyrhold være en måde at imødekomme et ønske om at fremme en miljømæssig bæredygtig udvikling og fremme dannelsen af bestemte typer landskaber i Lille Vildmose. En økologisk ekstensivt landbrugsdrift, som blandet ekstensivt husdyrhold, kan med dagens landbrugspriser imidlertid betegnes som yderst urentabel i for med forrentningen af en ejendom. Derfor er den type landbrugsdrift da også kendetegnet ved, at de er såkaldte fritidslandbrug. Langt størsteparten af de danske landbrug kan i dag betegnes som fritidslandbrug. Kun omkring 15% af de danske landbrugsbedrifter har en størrelse, hvor man kan forvente en forretning af ejendommen ved driften alene.

Det er ikke kun på de private landbrugsejendomme, at den ekstensive drift med alsidigt dyrehold anvendes og støttes med offentlige midler i naturpleje øjemed. Flere kommuner forpagter jord ud til landskabspleje. Ligesom det en kendt fremgangsmåde for staten og for private fonde som f.eks. Aage V. Jensens Fond. Flere af bortforpagtningerne sker til ejerlav eller driftsfællesskaber.

8.2.2 Lokalt forankrede produkter

I andre lande både i Europa og uden for Europa har man gennem flere år forsøgt at initiere lokal erhvervsudvikling i landdistrikterne gennem forskellige tilskudsordninger. I EU regi er der udarbejdet handlingsplaner, der blandt andet anvender en strategi omkring udvikling af regionale og lokale produkter, hvilket har medført, at der er iværksat lokale initiativer i flere europæiske lande¹. Det er

¹ Stoye, Monica: Landdistriktsudvikling: Regionale produkter som en udviklingsmulighed for erhvervslivet i landdistrikterne. Tidsskrift for Landøkonomi 1/2002 40-47

karakteristisk for mange af disse initiativer, at der er tale om småskala både i primær produktionen, forarbejdningen og salgsleddet. Samfundsøkonomiske undersøgelser peger på, at netop den type produktion, der satser flerstrengt og på høj kvalitet og har fokus på mere eller mindre regional afsætning, kan forøge den lokale økonomiske vækstrate betydeligt. Det skyldes både, at disse produktioner ofte er mere arbejdskrævende og beskæftiger lokale borgere².

Producenter, der søger at opnå støtte til udvikling af regionale produkter i EU, kan vælge mellem to ordninger inden for "Origin Labelled Products". En der fokuserer på oprindelsesproduktion inden for et geografisk afgrænset område og anvendelsen af vedvarende lokale produktionsmetoder (BOB) og en, der fokuserer på, at mindst en af produktionsprocesserne, skal være funderet inden for et geografisk afgrænset område (BGB). Eksempler på produktioner med disse mærker kan man findes på denne hjemmeside: www.origin-food.org. Inden for Danmarks grænser er der yderligere mulighed for lokal produktudvikling med tilskud gennem Fødevareministeriets innovationslov (www.fvm.dk).

I Danmark kan man, udover de mange gårdbutikker, der markedsfører sig lokalt med vægt på den lokale produktion, finde omkring 99 produktkoncepter, der kan falde ind under produktbetegnelsen regionale produkter. Nogle af disse produkter har et stort marked, som f.eks. Lammefjords gulerødder. Læsø Salt og Hinge Osteri er eksempler på mindre og succesfulde danske regionale produktionskoncepter (Stoye, 2002).

I forholdet til Lille Vildmose og en ekstern landbrugsproduktion af husdyr, kunne der være perspektiver i at udvikle Vildmose produkter. Netop pga. af den dårlige forretning ved ekstensiv landbrugsproduktion, ville en lokal produktudvikling med fokus på kvalitet og salg til et mindre lokalt marked åbne en mulighed for en bedre forretning. Der er dog mange faldgrupper og der skal opbygges mange netværk, så mulighederne skal undersøges mere nøje.

² Knickel, K. & H. Renting (2000). Methodological and conceptual issues in the study of multifunctionality and rural development. *Sociologia Ruralis* 40(4): 512-528.

van der Ploeg, J. D., H. Renting, et al. (2000). Rural development: From practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis* 40(4): 391-408.

Pugliese, P. (2001). Organic farming and sustainable rural development: A multifaceted and promising convergence. *Sociologia Ruralis* 41(1): 112-130.

Meert, H. (2000). Rural community life and the importance of reciprocal survival strategies. *Sociologia Ruralis* 40(3): 319-338.

van der Ploeg, J. D. (2000). Revitalizing agriculture: Farming economically as starting ground for rural development. *Sociologia Ruralis* 40(4): 497-511.

8.2.3 Lille Vildmose som rekreativt område for øget tilflytning

Lille Vildmose som rekreativt område var den anden mulighed for lokal udnyttelse af naturressourcerne i området. Når begrebet rekreative områder nævnes, er det naturligt, at der også rejses et spørgsmål om, rekreativ for hvem? Langt hen ad vejen er naturindholdet beskrevet i fredningssagen, men der er efterladt muligheder for prioritering af forskellige interesser. Essay 3 præsenterede de interessenter, der umiddelbart har givet udtryk for præferencer i forhold til en rekreativ udnyttelse, og det er antydnet, at en diskussion mellem interesse grupper omkring naturindholdet i et rekreativt område i sidste ende er et spørgsmål om værdier. Essay 9 vil komme nærmere ind på naturværdier, rekreative områder og turisme. Dette afsnit vil alene fokusere på, hvilken indflydelse etablering af rekreative områder kan have for til- og fraflytning samt for udviklingen i ejendomspriserne. Det skal dog gøres opmærksom på, at nedenstående resultater fra fire undersøgelser ikke bygger på en ensartet opfattelse af, hvad begreberne rekreative områder og natur dækker over. Eksemplerne kan derfor kun betragtes som inspiration til en mere præcis undersøgelse af, hvilket potentiale Lille Vildmose kunne have for øget tilflytningen til området og for en stigning i huspriserne. Potentialet vil sandsynligvis afhænge af, hvilke type rekreativt område der satses på.

Undersøgelse 1

I en flyttemønstreanalyse omkring forholdet at være nabo til København viser svarene, at boligforholdene og naturen var de vigtigste årsag til tilflytning til området. Samtidig var årsagen til fraflytningen overvejende begrundet med arbejdsmæssige forhold og transporttid. Det var overvejende økonomisk bedrestillede, der flyttede til området, i forhold til de der flyttede fra området.

Undersøgelse 2 og 3

En undersøgelse af effekten af øget skovplantning (som parameter for rekreative områder) peger på, at rekreative områder i sig selv kun tiltrækker et mindre antal nye indbyggere. En tredje undersøgelse viser ikke noget om tilflytningen, men har fokus på betalingsvilligheden i forhold til udsigt og nærhed til rekreative områder. Undersøgelsen viste stor forskel mellem landsdelene og det anbefales ikke umiddelbart at overfører beregningerne. Det er dog værd at nævne, at en omregning af betalingsvilligheden for skov viste en ha pris mellem 7.500 kr./år og 32.000 kr./år afhængig af beliggenheden og skovens areal. Med hensyn til søer, var huse med søudsigt i gennemsnit 125.000 kr. dyrere end huse uden udsigt. Skovrejsningsprojektet i Drastrup i Aalborg Kommune beregnes til af

have udløst en stigning på 237.000 kr./pr. hus. Svarende til 93 mio. kr. for de 395 huse, der ligger op af skovrejsningsområdet.

4. undersøgelse

Endelige viser Vilstrups undersøgelse af bosætningen i landdistrikter, at 16% af befolkningen i byerne har planer eller ønske om at flytte på landet. Der er præferencer for at bo i nærheden af en storby som f.eks. Aalborg. Den mest accepterede køreafstand til storbyen lå mellem 21 og 30 min.

Ud fra de refererede undersøgelser af rekreative områders betydning for tilflytning og huspriser kan det vurderes, at Lille Vildmose som sammenhængende naturområde rummer et potentiale for både at tiltrække nye borgere og for at få huspriserne i området til at stige. Begge dele vil have positiv indflydelse på kommunens økonomi. Da naturområdet som tidligere nævnt også rummer et potentiale for ekstensiv alsidig landbrugsproduktion med yderligere mulighed for udvikling af lokale produkter, bør en lokal udviklingsstrategi rumme begge elementer. Indledningsvist blev en lokal borger refereret for at have sagt, at "mennesket har altid forsøgt at få noget ud af mosen - nu er det bare på en ny måde". Den nye måde skal tage højde for en ny værdisætning af natur og rekreative områder. Med de to muligheder for anvendelse det efterlod, er der skabt et grundlag at bygge den videre lokale udvikling på.

8.3 De lokale borgeres rolle i den fremtidige udvikling

Det andet spørgsmål, der indledningsvist blev stillet vedrører lokale borgeres rolle i den fremtidige lokale udvikling. Udgangspunktet er den reaktive rolle borgerne hidtil har været tildelt og spørgsmålet hvordan borgerne fremover kan indtage en mere proaktiv rolle i forbindelse med den videre udvikling af lokal samfundene.

Bæredygtighed er målet for den fremtidige samfundsudvikling. Bæredygtighed er dog ikke et entydigt princip, der alene kan løse problemstillingen omkring forskellige præferencer interessegrupperne imellem en gang for alle. Det er dog et princip, der indebærer langsigtet tænkning og planlægning, da en grundlæggende årsag til dets introduktion og implementering er at sikre fremtidens generationer et naturressourcegrundlag. Man kan sige, at der er tale om et princip, der pointerer, at ansvaret for samfundets omgang med naturen skal placeres i samfundet og i de menneskelige handlinger.

Den overordnede strategi for implementering af princippet om bæredygtig udvikling er formuleret i kapitel 28 i Agenda 21. I Kapitel 28 beskrives Lokal Agenda 21 som et samarbejde mellem borgere,

erhvervsliv og myndigheder omkring formulering af strategier for bæredygtig udvikling af lokale ressourcer. Ifølge Lokal Agenda 21 er det vigtigt at tage udgangspunkt i lokalviden og lokale værdier omkring bæredygtighed, dog ikke uden at tilsidesætte overordnede samfundsmæssige værdier omkring bæredygtighed. Det blev i 2000 tilføjet i Planloven, at alle kommuner skal udarbejde Lokal Agenda 21 planer, som gør rede for samarbejdet og målsætningerne for natur- og miljø for kommunen som helhed. Lokal Agenda 21 kan også anvendes som strategi for implementering af bæredygtig udvikling i forbindelse med en udpegnings af Lille Vildmose som sammenhængende naturområde. Derved kommer udfordringen til at bestå i, at de lokale aktører i fællesskab udvikler ideer og initiativer, der med udgangspunkt i rekreative områder og ekstensivt landbrug baseres på lokale værdier omkring bæredygtig udvikling. De næste afsnit vil sætte fokus på hvor og hvordan borgerne kan mødes, hvordan borgerne selv kan få mobiliseret sig, nødvendigheden af et samarbejde mellem forskellige lokale aktører og hvad kommune som offentlig institution kan gøre for at støtte processen omkring borgerdeltagelse.

8.3.1 Lokale fællesskaber og mødesteder

"Udviklingen skal komme indefra, det nytter ikke at satse på, at det er ressource stærke tilflyttere, der skal ændre vores nuværende situation". Udtalelsen kommer fra en lokal borger fra Dokkedal i forbindelse med det indledende møde omkring Lille Vildmoses betydning for lokaludviklingen fremover. Der refereres i øvrigt til at lokale borgere oplever, at der til et stigende forfald af husene i landsbyerne omkring Lille Vildmose, at det bliver stadig vanskeligere at sælge husene, priserne falder og at der er frygt for, at de bliver opkøbt af boligspekulanter. Selvom en lokal ejendomsmægler udtaler, at der er tale om enkeltstående tilfælde og at priserne generelt har været stigende og kun stagneret det sidste halve år, kan det være starten på en negativ udvikling i landsbyerne, at lokale beboere har fået det indtryk. På den anden side kan det også være det, der skal til for, at indbyggerne mødes og forsøger at ændre situationen.

At det bliver vanskeligere at sælge huse i landdistrikter, og at det medfører en social skævvridning, er en langt fra ukendt situation. Både nationalt og internationalt arbejdes der med initiativer, der kan imødegå tendensen. Herhjemme kan et initiativ som bypuljetemaet "Den bæredygtige Landsby" nævnes som et eksempel. Bypuljetemaet sætter fokus på bæredygtig udvikling og nye former for fællesskaber i landsbyerne. De motiverende faktorer for at iværksætte projekterne er overvejende faldende huspriser og udsigten til, at det sidste mødested (købmanden) i landsbyen var ved at lukke. F. eks. et projekt i St. Brøndum, der handler om bevarelse af den lokale købmand ved at udbygge udbudet af service med bl.a. internet cafe og kunstudstillinger. Kulturkøbmanden udveksler ideer med to andre købmænd, der

er søgt bevaret af lokale borgere, købmanden i Lindeballe og købmanden i Vrads. I Vrads har man udvidet købmandsbutikken til at være en lille kaffebar og man har biblioteksservice og bogbyttecentral i miniformat.

Af projekterne, der har opnået støtte gennem bypuljen "Den bæredygtige Landsby", fremgår det af projektbeskrivelserne, at det der skal til for at ændre den negative udviklingen i landsbyerne, er mere lokal aktivitet. Der er bred enighed om, at aktive lokalsamfund tiltrækker nye tilflyttere. Initiativet til at søge om støtte til gennemførelse af de meget forskellige projekter kommer overvejende fra lokale borgere. Fokus på nye former for fællesskaber fra myndighedernes side og det faktum, at det er overvejende er borgerinitiativer, der ligger bag ansøgningerne om tilskud, underbygger udtalelsen fra borgeren i Dokkedal omkring, at "udviklingen må komme indefra."

Når der er brug for at tænke i nye former for fællesskaber i landsbyerne, kan det henføres til at arbejdspladserne, der skabte rammen om fællesskabet, er forsvundet ud af områderne. Det gælder også for landsbyerne omkring Lille Vildmose. I takt med at de lokale arbejdspladser på tørvebruget og i landbruget forsvandt, mistede de lokale borgere også et fælles mødepunkt. Og i takt med at borgerne blev spredt for at arbejde andre steder, forsvandt også de steder, som var omdrejningspunkter for det resterende fællesskab, nemlig de lokale købmænd og de små skoler og andre kommunale institutioner.

Noget af det eneste der er tilbage i landsbyerne, som stadig danner baggrund for lokalt socialt fællesskab, er foreningslivet. Et aktivt foreningsliv kan være en katalysator for opbygning af fællesskaber, der går på tværs af tilhørsforhold til arbejdslivet. Her mødes politikere, embedsmænd, erhvervslivet og privat ansatte som borgere med fælles interesse i en eller anden form for aktivitet. Det kan siges, at et aktivt lokal samfund udspringer af et fællesskab omkring fælles interesser og at fællesskabet opstår på baggrund af et aktivt lokal samfund, fordi borgerne har mulighed for at udveksle ideer og genkende fælles interesser. "De nære livskvaliteter" er den betegnelse, som anvendes om det lokale fællesskab og foreningsliv i Leader+ udviklingsplanen for Arden, Dronninglund, Hadsund, Hals, Sejlflod og Skørping kommuner. En pilotundersøgelse af foreningslivets betydning for bl.a. bosætning og erhvervsudvikling (under udarbejdelse af Center for Forskning og Udvikling i Landdistrikter) peger på, at der kan være en positiv sammenhæng mellem et aktivt foreningsliv, bosætning og udvikling af lokal erhverv.

Et "stivnet" foreningslivet kan dog også være det, der kvæler nye initiativer. Netop den situation har i nogle af landsbyprojekterne fået "løsgængere" til at iværksætte initiativer, der ikke har direkte rødder i det lokale foreningsliv. Disse projekter kan både være mere "radikale" i deres målsætning og har derfor ikke umiddelbart vundet genhør i det lokale foreningsliv, og det kan være projekter, der søger at gøre op med det stivnede foreningsliv og gennem projektet skabe ny relationer. Projekterne har typisk en formulering af fælles visioner for lokalsamfundet som målsætning. Landsbyrådet i Hylke er et eksempel på en ny type fællesskab, der går på tværs af de etablerede foreninger. Landsbyrådets formål er *"at skabe et fælles forum, hvor man kan samarbejde om alle emner af fælles interesse for Hylkeområdet, samt at medvirke til at løse problemer. Hylke Landsbyråd kan være talerør for Hylkeområdet udadtil"* (I Hansen og Neufeld, 2000:229). Landsbyrådet har bl.a. medvirket til at lokale ønsker, som bygningen af en børnehave i Hylke, opstart af en samkørsels ordning, etablering et træningscenter og salg af byggegrunde i Hylke, er realiseret. Et andet eksempel på nye former for fællesskab, der bygger på et mere "radikalt" ønske om forandring, kan findes i Halkær Ådal projektet omkring "økologiske eksperimentale zoner." Under paraplyforeningen "Folkeforeningen Halkær Ådal" er der skabt initiativer til fremtidsværksteder, der sætter fokus på at formulere og udvikle lokale visioner for områdets fremtid. Gennem formuleringen af fælles visioner for en bæredygtig udvikling af lokal området er det hensigten at nogle af de traditionelle interessekonflikter omkring anvendelsen af det åbne land skal imødegås.

8.3.2 Lokal mobilisering

Erfaringer med, hvordan man kommer i gang med lokalt mobiliseringsarbejde, kan hentes både fra lokale Agenda 21 initiativer og By pulje projekter (som "kvarterløft") og "den bæredygtige landsby." Desuden kan der hentes mange gode ideer og erfaringer fra udviklingsprojekter, hvor NGO'er har forestået dialogen. Nedenfor refereres nogle af de gennemgående erfaringer fra disse typer af projekter.

Ildsjælene får ofte tildelt en central rolle i forbindelse med igangsættelse af nye initiativer. Det er ofte dem, der i første omgang oplever problemer med at få engageret naboerne i ideerne. Hvorvidt ildsjælene føler det som et problem, er ofte et spørgsmål om ambitionerne for det iværksatte projekt. Er ambitionerne for store eller rettere er tidsfristen kort, har flere projekter givet udtryk for, at ildsjælene kommer til at kæmpe deres egen kamp for en lokalsamfunds udvikling, uden at andre borgere føler sig delagtiggjort eller ansvarlige. De tre eksempler nedenfor peger på løsninger, hvor ildsjælene relativ hurtigt indgår i et bredt team, i en åben demokratisk proces.

I et projekt viste det sig at være en god metode at ringe på hos naboen og bede om hjælp omkring mere praktiske gøremål omkring et arrangement. I et andet projekt henvendte projektholderne sig direkte, fordi man vidste, at nogle naboerne sad inde med en konkret viden, der kunne være nyttig i forbindelse med det videre arbejde. F.eks. nogle borgere i en landsby ønskede at arbejde for en sikker cykelvej i forbindelse med udstykning af byggegrunde omkring landsbyen. De vidste, at der boede en landskabsarkitekt længere nede af vejen, selv om de ikke havde talt med hende før, vovede de sig ned og ringede på. Det blev begyndelse på en lang række lokale aktiviteter med stadig bredere deltagelse.

Et andet sted tog nogle medlemmer fra borgerforeningen initiativ til en spørgeskemaundersøgelse omkring fremtidsvisioner for lokalsamfundet. Initiativtagerne var bange for, at hvis de selv var for ”synlige”, ville det udelukke for mange fra at deltage pga. gamle personstridigheder i byen. De bad derfor et udenfor stående konsulentfirma udarbejde undersøgelsen af de lokale indbyggers visioner for deres landsbysamfund. Efterfølgende blev alle indbudt til borgermøde, hvor de samlede visioner blev præsenteret. Det blev starten på, at en række arbejdsgrupper nedsatte sig selv, for at arbejde med at få visionerne realiseret.

En mere traditionel måde er, at nogle få borgere inviterer til borgermøde omkring fremtidsvisioner. Det har vist sig at være en god ide med husstandsomdelte invitationer. Her har nogle lokal samfund oplevet stort fremmøde, andre steder er det kun nogle få, der har deltaget. Uanset antal fremmødte har disse initiativer også udviklet sig til nedsættelse af ad hoc arbejdsgrupper, der har arbejdet for realisering af visionerne.

Koordineringen af grupperne, så der opstår en tilstrækkelig udveksling af viden om, hvad grupperne arbejder med og for, fordrer en eller anden form for organisering. I de fleste af de her præsenterede projekter er der nedsat styregrupper til at varetage koordineringen og sørge for indkaldelse til fællesmøder. Styregruppen kan typisk bestå af medlemmer fra en eller flere arbejdsgrupper. Flere steder har man organiseret sig, så der er en løbende rotation i arbejdsgrupperne og i styregruppen. Fordelen er den dynamik, der kommer i grupperne, fordi der hele tiden bliver tilføjet nye ideer og ny viden. Ulempen kan være at tidshorisonten ofte bliver længere, og at det bliver vanskeligere at målrette projekterne.

Flere af arbejdsgrupperne er relativt hurtigt stødt på problemer omkring manglende viden om konkrete spørgsmål. Spørgsmålene kan handle om jura, de kan handle om økonomi, om myndighedernes

samarbejdsvilje osv. Erkendelsen af, at man ikke kan vide alt, har flere steder foranlediget til at arrangere forskellige typer af fremtidsværksteder. Forskellige institutioner og private konsulent firmaer tilbyder sig som arrangører og sparringspartnere med ekspertviden i forbindelse med fremtidsværkstederne. Ofte er det den tilbagevendende begivenhed, der holder gang i processen.

Det tilbagevendende problem omkring den manglende lokale deltagelse i projekterne, skyldes ikke nødvendigvis, at de lokale borgere ikke er aktive. Flere steder har man i starten oplevet et stort lokalt engagement, men efterhånden er interessen dalet. Der synes at være to væsentlige årsager til, at interessen daler. Den ene er relateret til det indledningsvist nævnte problem omkring ildsjæle, der ikke er åbne overfor en reel bred deltagelse, men mere fokuserede på at få gennemtrumfet egen interesser. Den anden årsag kan være stor træghed hos de parter, der nødvendigvis må indgå i det lokale udviklingsarbejde, nemlig myndighederne (læs kommunen) og det lokale erhvervsliv. Mange lokale udviklingsgrupper har oplevet ikke at blive taget alvorligt og at det har krævet de "rette" forbindelse på rådhuset overhovedet at få fremført forslag omkring lokale udviklingsinitiativer. Den stædighed det kræver at blive ved med at ringe og møde op for en sag, er der ikke mange, der har ressourcer til i det lange løb. Derved bliver mange initiativer stoppet, allerede inden de kommer i gang.

En måde, et projekt har forsøgt at løse problemet omkring den manglende imødekommenhed over nye lokaludviklings initiativer, har været at invitere embedsmænd og politikere og repræsentanter for det lokale erhvervsliv til at deltage som følgegruppe. Ved løbende at invitere følgegruppen til møder, hvor arbejdsgrupperne informerer om nye initiativer og ideer, er parterne involveret og bekendte med visionerne og udviklingen i lokal området på et tidligt stadium. Det kan åbne for politiske og økonomiske løsninger og imødegå den udbredte træghed mange har oplevet.

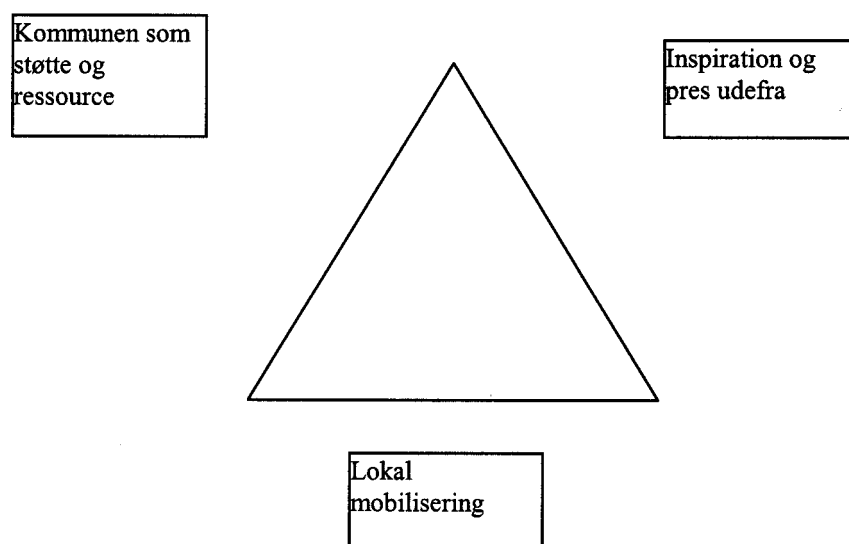
8.3.3 Lokalt samarbejde

Som allerede nævnt oplever mange lokale udviklingsgrupper en træghed hos kommunerne, der kvæler nye initiativer, inden de er kommet i gang. Det må være i kommunens interesse at imødegå det forfald af lokalsamfund, der følger af en mangel på fællesskaber, der kan skabe den lokale udvikling. Så spørgsmålet er, hvad kommunen kan gøre for at bakke op om den lokale udvikling.

Netop det spørgsmål kunne være udgangspunktet for et fremtidsværksted med lokal politikere og embedsmænd som deltagere. Der er udarbejdet en landdistriktsplan, men den svarer ikke på, hvordan man kan fremme imødekommelsen af lokale initiativer. Siden Sejlflod Kommune har stillet Lokal

agenda 21 planen i bero, er det svært at se, hvordan myndighederne har tænkt at imødekomme lovgivningens krav om samarbejde mellem borgere myndigheder og erhvervsliv omkring implementering af princippet om bæredygtig udvikling. Der er således meget, der tyder på, at man i kommunalt regi har behov for at formulere og udvikle visioner for, hvordan man kan imødekomme og støtte op omkring lokale initiativer. Der kan findes inspirerende materiale hos andre kommuner både her i landet og i resten af Europa.

Nødvendigheden af samarbejdet mellem den lokale mobilisering, kommunen og erhvervslivet er beskrevet i svenske og norske undersøgelser omkring udvikling af lokal samfund og betydningen af den lokale mobilisering som den nødvendige trekant.

Figur: Nødvendigheds trekant. Almås i Lindfors 1997

Det lokale initiativ og den lokale mobilisering af menneskelige og materielle ressourcer er udgangspunkt for forandring, kommunens støtte og ressourcer til afgørende for at muliggøre og gennemføre projekter. Både støtte og pres udefra kan iværksætte en yderligere lokal mobilisering omkring nye initiativer. Kontakten mellem niveauerne er en forudsætning for, at der sker en mobilisering af lokal samfundet, der også kan siges at være udtryk for et aktivt fællesskab. I mange lokale projekter både i Danmark og internationalt er det netop kontakten mellem de enkelte niveauer, som har skabt vanskeligheder. Ofte har de lokale initiativ grupper ikke følt opbakning for kommunerne og flere har i

forbindelse med evalueringer givet udtryk for det ressourcekrævende arbejde, det var overhovedet at få kommunerne og det lokale erhvervsliv interesseret i at satse på udvikling i lokalområder. Det gælder særligt for de lokalområder, der ligger i nærmere tilknytning til det åbne land end til provinsbyer og for initiativer, der ikke i den konkrete periode havde politisk bevågenhed. Der findes dog initiativer som f.eks. det ovenfor nævnte i Hylke, hvor det er lykkedes at få bygget en bro mellem niveauerne, der har skabt langsigtede lokaludviklings initiativer, som bygger på den brede folkelige mobilisering. Et andet meget gennemanalyseret lokal udviklingsprojekt er byen Kalv og området omkring den i Sverige. Her er det lykkedes at vende en hendøende by og det tilhørende lokal område til et levende lokalsamfund, der også tiltrækker unge familier.

Flere lokale udviklingsprojekter har givet udtryk for, at det ville være befordrende med en lønnet koordinator, da meget administrativt og opsøgende arbejde kun kan udføres inden for normal arbejdstid. Ofte skal man igennem lange og tidskrævende ansøgningsprocedure, hvis man søger om økonomisk bistand. Man kunne forestille sig, at lokalsamfundene fik økonomisk bistand til at ansætte egen koordinator på linie med frivillighedsformidlingen til at varetage de funktioner. Behovet for økonomiske ressourcer til at støtte op om lokale initiativer kræver indgående kendskab til puljer og støtteordninger. Kommunen kunne overveje at få lavet en samlet oversigt og formidling af de muligheder, der findes. Det vil åbne for at lokale projekter i højere grad kunne definere sig selv inden for de givne støtteordninger og dermed opnå en højere grad af lokalt ejerskab.

8.4 Ejerlav og driftsfællesskaber

Dette afsnit fokuserer på den fremtidige anvendelse af Lille Vildmose som sammenhængende naturområde kombineret med opbygningen af fællesskaber. Udgangspunktet er ejerlav og driftsfællesskaber omkring ekstensiv landbrugsdrift, derfor indledes med en præsentation af, hvad ejerlav er eller kan være. Derefter præsenteres et scenarium. Det skal understreges, at der alene er tale om scenarium, der skal illustrere, hvordan lokal udvikling og naturområder kan kobles sammen med målet om at skabe bæredygtig udvikling. Scenariet skal derfor betragtes som inspirationskilde og ikke som endegyldigt løsningsforslag. Der er på ingen måde taget højde for præferencer og værdier, som er tilkendegivet gennem enkelt personer, virksomheder, interesseorganisationer eller myndigheder. Kun de overordnede retningslinier for områdets anvendelse og hensynet til lokal mobilisering danner rammen.

At flere landmænd sætter deres dyr sammen til at afgræsse arealer med en ringe bonitet eller på marken efter høst, er kendt langt tilbage i tiden. Der eksisterer stadig ejerlav og driftsfællesskaber, hvis historie kan spores flere hundrede år tilbage i tiden. Men hvor formålet i tidligere tider var at udnytte også de ringere jorder for at forbedre fødegrundlaget for familien, så er nutidens ejerlav mere alsidige i deres formål. Mange af ejerlavene og driftsfællesskaberne er ikke længere etablerede fællesskaber mellem landmænd tæt omkring et givent område. I dag kan man finde ejerlav indgået mellem byboere og mellem fritidslandmænd, der ikke nødvendigvis er bosiddende i det område, der drives i fællesskab. Disse ejerlav har til formål at pleje et naturområde for den rekreative værdi for et bredt publikum, at sikre medlemmerne eget kvalitetskød i fryseren og/eller at pleje natur og landskab med henblik på jagtinteresser. (Hansen, 1997).

Antallet af medlemmer i de foreninger (ejerlav), der har udspring i byer, svinger mellem 10 og 280 medlemmer. Lavene er meget forskelligt organiseret og er ofte non-profit foretagender, der får offentlige tilskud til hegning samt de dyrepræmier, man kan opnå gennem EU. Medlemmerne betaler normalt et årligt kontingent. Der gives her to eksempler på ejerlav, som har sit udspring og sine medlemmer i byerne:

- Et er Landskabspleje foreningen af 1988 i Viborg, der med sine 10 medlemmer står for græsningsplejen på 6 forskellige arealer ejet af staten, kommune, amtet eller private. De har i alt 59 moderfår.
- En anden forening med rødder i byen er Magelmosens Naturpleje. Foreningen tæller 280 medlemmer. Foreningen ejer 60 moderfår og de lejer 150 moderfår af en landmand. Fårene plejer 40 ha naturareal. 12 frivillige fordelt i 4 arbejdshold varetager opgaver omkring pasning af dyrene, tilsyn med hegn, klipning m.m. 2 dage om ugen. Det årlige kontingent er 100 kr. Foreningens produkter består af lammekød, pølser og garn. Foreningens medlemmer betaler produktionsprisen (Hansen, 1997).

Større fællesafgrænsning, uden at der er tale om egentligt fællesskab, er en anden måde at håndtere naturplejen på større arealer. Her er Vejlerne omkring 2000 ha og ejet af Aage V. Jensens Fond et eksempel. 735 ha lejes ud til 600 kvier fra 35 forskellige besætninger. Derforuden er der enkeltfolde med dyr fra 50 landmænd i nærområdet. Oksbøl Statsskovsdistrikt udlejer græsningen af 1133 ha engareal ud til 574 ungkreaturer fra 22 forskellige besætninger. Dyrene går i en fælles indhegning.

I forhold til en ekstensiv økologisk drift som naturpleje af dele af Lille Vildmose, er det en mulighed, at anvende ideen om afgræsnings lav, da det kan være en måde at imødegå den manglende rentabilitet af ekstern drift. Kun en lille del af Lille Vildmose er i dag forpagtet ud til afgræsning.

På baggrund af ovenstående beskrivelse omkring ekstern landbrugsdrift og lokaludvikling, som en proces der skal komme indefra opstilles følgende scenarium.

1000 ha af Lille Vildmose forpagtes ud til 4 græsningslav med rødder i henholdsvis Dokkedal, Mou, Nr. Kongerslev og Egense. Der udsættes kvæg, får, geder, hjorte og vildsvin i hegn svarende til 0,3 DE/Ha de slagtede dyr forarbejdes til en række lokalt forankrede produkter.

For at undgå unødige diskussioner omkring præferencer for forskellige dyr forudsættes der i det videre eksempel, at husdyrene er ligeligt fordelt på DE. Det understreges af, at det næppe vil være en hensigtsmæssig fordeling.

Fra de slagtede dyr vil man årligt kunne forvente omkring 9000 kg okse-/kalvekød, 7.500 kg lammekød, 5.000 kg gedekød, 4.500 kg hjortekød, 32.000 kg vildsvinekød.

En lokal slagtning og forarbejdning af kødet vil give arbejde til 4-6 slagtere på årsbasis (Beregnet ud fra oplysninger venligst udlånt af slagteriet Hanegal)

Foruden kødet vil der årligt produceres 50-60 kalveskind, 480 lammeskind, 480 gedeskind, 180 hjorteskind, 1440 kg uld, gevirer og horn samt svinebørster. Disse produkter kan ligeledes bearbejdes lokalt. Antallet af arbejdspladser inden for garvning, syning, spinding, vævning, skindsyning, fabrikation og knapper, baseret på ideen om regional forankrede produkter, afhænger af den lokale kreativitet.

Pasningen af dyrene vil give fuldtidsjob til 2 personer. Der foruden må der trækkes på frivillige arbejdshold blandt græsnings lavenes medlemmer.

Der vil skulle produceres vinterfoder på omkring 200 ha. Med økologiske foderpriser vil det kunne give beskæftigelse og forrentning for min. to lokale landmænd.

Med hensyn til finansiering og forretning vil vi ikke komme nærmere ind på det, hertil bør der foretages beregninger, der bygger på lavenes størrelse og samlede præferencer omkring naturgenopretningen. Blot kan vi tilføje, at det med et indskud på 4.000 kr. fra 500 medlemmer vil kunne lade sig gøre at opstarte et dyrehold, der svarer til det foreslåede. En omsætning på uforarbejdet kød og øvrige produkter fra husdyrholdet vil ligge på omkring 1,8 mio. kr./år. Dertil kommer diverse dyrepræmier. Fratrækkes der udgifter til løn, foder, vedligehold og afskrivning af hegn m.m. skulle regnestykket minimum balancere, det ser endog ud som om, at kaffen til græsnings lavsmøderne kunne dækkes ind.

Essay 9

Scenarium om beskæftigelsesudviklingen som følge af Natura 2000

af Ole Horn Rasmussen og Mogens Ove Madsen

Er det realistisk med Lille Vildmose Naturpark?

Indholdet i turismestrategien er – potentielt set – defineret af de involverede grupper på mødet den 27. maj 2002. Fra referatet i gruppe 3 – se bilag 1 - hvor temaet var turisme fremgår: *”Betragtet på et helt overordnet plan var der ingen af deltagerne, der havde nogen samlet vision, men der blev derimod fremført en række muligheder der alt i alt giver en sammenhængende vision.”* Følgende aspekter skal fremhæves:

1. Temaet for fremtiden skal være aktivitetsturisme.
2. Målgrupperne skal være en kombination mellem familieturisme og natur/kulturturisme. Sidstnævnte dækker en bred gruppe fra seniorer til en eksklusiv turisme bestående af specialsegmenter, hvor der satses på et internationalt kvalitetsniveau (det kan være forskere, fugleinteresserede, madinteresserede o.lign.)
3. Forudsætningen for at løfte opgaven er samarbejde både ind over (strategien skal være langtidsorienteret i.f.t. integration mellem turisme/lokalbefolkning) og ud over kommunegrænsen (strategien angående organisation, markedsføring og investering)

De 3 punkter anser vi som et potentielt set udmærket udgangspunkt for en Turisme Strategi for Lille Vildmose-området. En strategi, der bør være udgangspunktet for den fremtidige organisatoriske konstruktions arbejde. WWF rejser i deres baggrundsmateriale til dette socioøkonomiske studie spørgsmålet om Naturparkers potentiale i.f.t. en turismeudvikling. Der ligger implicit i materialet en forventning om, at såfremt Lille Vildmose omdannes til en naturpark, så vil det få positive konsekvenser for tilstrømningen af turister til området med en deraf afledt positiv beskæftigelseseffekt. Midt-Nord Turisme – Viborg og Nordjyllands amters regionale turismeselskab - lavede i 1998-99 en strategirapport – ”Attraktionsanalyse ’98” – med det formål, at få en bedre forståelse for, hvad turister prioriterer i deres valg til brug af en attraktion. Desuden indeholder analysen en vurdering af den internationale udvikling. Samlet danner analysen grundlaget for regionens strategiske satsning i.f.t. at øge turismens økonomiske – og dermed beskæftigelsesmæssige – betydning i det midt- og nordjyske.

Selv om analysen er koncentreret om kommercielle attraktioner og dermed ikke inddrager eksempelvis naturområder a la Lille Vildmose, så er resultaterne af analysen interessante i denne sammenhæng. Samtidig bygger analysen på den største danske database for turistanalyser – Danmarks Turistråds TØBBE-database med i alt 60.000 interviews, heraf mindst 1.750 i regionen, hertil kommer endagsturister.

Vi har samlet nogle af hovedresultaterne (Midt-Nord Turisme, 1999). Vores konklusion er følgende:

- A. Den nationale og internationale tendens går mod større og større attraktioner, hvor der løbende skal produktudvikles, d.v.s. investeres, for at fastholde de besøgende.
- B. Der skal indbygges oplevelser, der aktiverer de besøgende
- C. Kravet til attraktionerne og de ansattes kvalifikationer er stigende – løbende opgradering og løbende professionalisering.
- D. Målgrupperne bliver mere og mere specialiserede og det stiller krav om en ny type markedsføringsstrategi, der løbende skal justeres – heri ligger et løbende krav om markedsovervågning.
- E. Der skal arbejdes hen imod turistmæssige totalkoncepter med overnatning, bespisning, oplevelse, service/information under "ét tag".
- F. De 5 største attraktioner har 2/3 af entreindtægten – set ud fra en kommerciel betragtning tvinges man altså til at være stor.
- G. De største attraktioner i regionen har under 400.000 gæster, nummer 5 på listen har ca. 200.000 gæster, nummer 9 har 65.000 gæster.
- H. Udenlandske éndagsturister kommer især p.g.a. shopping
- I. Internationale forskningsresultater viser, at nye attraktioner i et område ikke automatisk betyder tilstrømning af nye turister til området fra udlandet.
- J. Der har været anvendt mange midler fra EU og arbejdsmarkedets feriefond på mindre attraktioner. Generelt er erfaringen, at attraktionerne ikke formår at fastholde publikum og dermed indtjeningsgrundlaget til konstant produktudvikling og markedsføring.

Oversættes dette til Lille Vildmose så betyder det, at såfremt projektet skal blive en succes, så skal der tænkes stort – meget stort. Ellers er risikoen for, at lokalsamfundet i Sejlflod Kommune kommer til at opleve et parallelt forløb med mange andre kommuner. Eksempler som centret i Ertebølle og Marinemuseet i Aalborg, der hurtigt fik vanskeligheder grundet manglende publikumsinteresse o.lign.,

er skræmmende. Lille Vildmose projektet – som det tegner sig umiddelbart - risikerer således, at blive et spørgsmål om underskud og løbende kommunale bevillinger til at dække underskuddet. Det går indtil man en dag lokalpolitisk siger stop, fordi situationen er uholdbar for et mindre lokalsamfund. Samtidig er der ingen garanti for, at man får succes, blot fordi man tænker stort.

En forudsætning for at tænke stort er:

- A. At man lokalt diskuterer Vildmosegårds-scenariet herunder driftsøkonomien for projektet. Det må analyseres, hvorvidt projektet kan blive "en klods om benet"/"en sovepude" i.f.t. en skabe en udvikling med perspektiv. Et studie af det nyligt kuldsejlede Naturformidlingscenter i Skjernå-området bør studeres nærmere. Arbejdet med at etablere centret blev indstillet september 2002 til trods for at kapitalgrundlaget var 15 millioner kroner.
- B. At der opnås kendskab til andres erfaringer med at drive en naturpark herunder de økonomiske. Vi anbefaler derfor den fremtidige organisatoriske konstruktion om at nedsætte en ERFA-gruppe. Opdraget for gruppen er at indhøste udenlandske erfaringer, oversætte disse til danske forhold og fremlægge et "Feasibility study" med fokus på parkens indhold og økonomi. WWF, Aage V. Jensens Fonde, Nordjyllands Amt m.fl. gennemførte i uge 34 2002 en inspirationstur til bl.a. Holland. Erfaringerne herfra bør sammenfattes og evt. danne oplægget til den fremtidige organisatoriske konstruktions videre drøftelser. Som element i studiet kan man vælge at tage afsæt i punkt 1. D.v.s. Vildmosegård som driftsøkonomisk og formidlingsmæssigt center for den fremtidige aktivitet for så vidt det drejer sig om natur/rekreativt område.
- C. Der rettes snarlig officiel henvendelse til Miljøministeriet med henblik på snarest muligt – d.v.s. pr. 1. januar 2003 – at blive udpeget som pilotprojekt for gennemførelse af naturparker i Danmark. Det kan evt. ske i samarbejde med andre områder, som i så fald bør deltage i ERFA-gruppen under punkt 1. Den officielle henvendelse bør komme fra Nordjyllands Amt i samarbejde med de 3 kommuner beliggende i området, d.v.s. Sejlflod, Skørping og Hadsund kommuner. Henvendelsen burde måske ideelt komme fra den fremtidige organisatoriske konstruktion, men i kraft af dennes fravær er amtskommunen samt de 3 kommuner den bedste og frem for alt realistiske løsning. Såfremt kommunerne ikke ønsker at deltage, bør amtet selv rette henvendelse. Og såfremt amtet ikke ønsker at deltage bør 3 subsidiært 2 subsidiært én kommune rette henvendelse. Sejlflod Kommune må i alle tilfælde være én af i 3 kommuner i dette scenarie.

På basis af ovennævnte betragtninger, og da interessenterne jf. Essay 3 ikke har defineret indholdet i naturparken specielt præcis, er usikkerhederne for at give vurderinger af en sådan parks økonomiske omkostninger og fordele store. Vi kan dog slå fast, at der under alle omstændigheder vil blive behov for forskellige typer arbejdspladser. Eksempelvis:

- A. Naturformidlere
- A. Naturplejere inklusiv skytter
- B. Administrativt personale til markedsføring, produktudvikling og administration

Omfanget af antal jobs afhænger helt af parkens profil og driftsøkonomiske sammensætning. Minimum er de nuværende arbejdspladser som skovfoged, skovarbejder, skytte og naturformidler. I forbindelse med udvidelse af aktiviteterne på Vildmosegården er et gennemførlighedsstudie påkrævet. Her bør der lægges vægt på:

- A. Indhold/produkter
- B. Økonomi med angivelse af forudsætninger bag et 5-årigt driftsbudget samt anlægsbudget
- C. Organisering
- D. Fysiske rammer - Arkitektkonkurrencen er nu afsluttet, men hvordan kan man starte et byggeri uden at kende produktsortimentet, driftsomkostninger etc.?

Fondens og kommunens tanke er i øvrigt, at Vildmosegårdcentret skal være omdrejningspunktet - den centrale booking og naturformidlingsenhed. Det er her produkterne skal være. Bl.a. skal de guidede ture ske med udgangspunkt i centret. Fonden er klar over, at der kan være økonomiske vanskeligheder - behov for driftstilskud. Holdningen er her, at amtet skal på banen. "Amtet har været med til at sætte dette i gang, så er det for dårligt, at man ingen penge har til at omsætte planerne i praksis" (Skov, 2002).

Vores konklusion er, at der tilbagestår alt for mange uafklarede spørgsmål til, at der kan gives et bare nogenlunde kvalificeret svar på spørgsmålet, om det er realistisk med Lille Vildmose Naturpark?

Beskæftigede indenfor turisme¹ og tillægserhverv

Vejen til øget turismeomsætning er at få turister til at besøge ens sted og helst via overnatning. Vi har derfor valgt at fokusere på initiativer, der kan øge overnatningskapaciteten i området. Herudfra kan vi beregne de beskæftigelsesmæssige konsekvenser, og dermed kan vi indirekte udlede nogle konsekvenser af økonomisk karakter. Alle tallene, der er beregnet via TØPPE, indeholder både den direkte og den indirekte afledte beskæftigelsesvirkning. Heri ligger også, at beskæftigelseseffekten ikke alene er lokal. Afslutningsvis vil vi tage dette aspekt op igen, således at det er muligt at gennemskue det samlede regnestykke herunder hvor mange arbejdspladser der med sikkerhed er lokale². Nærværende initiativer kan principielt iværksættes uafhængigt af, hvordan Lille Vildmose skal anvendes i fremtiden. Vi arbejder imidlertid ud fra den antagelse, at i og med initiativerne ikke allerede er taget i dag, så er det fordi, initiativerne af den ene eller den anden årsag ikke er attraktive for relevante aktører. Vi forestiller os, at etablering af en naturpark under en eller anden form vil gøre initiativerne interessante, og der vil opstå en synergieffekt som følge af den fremtidige strategiske og helhedsorienterede planlægning. *Hermed forudsætter vores scenarier indirekte, at der etableres en naturpark i Lille Vildmose. Det skal bemærkes, at forudsætningsgruppen underer, at vores forudsætninger generelt set må anses som forsigtige/konservative.*

Projekt 1: Udvidelse af eksisterende camping- og hyttekapacitet på eksisterende pladser:

Politisk vælger man at udvide campingkapacitet i Sejlflod Kommune med 500 pladser. En del af udvidelsen omfatter hytter med indlagt køkken, bad og toilet. Hvad vil det betyde af ekstra arbejdspladser. Vi laver via TØPPE en beregning. Forudsætningen er "Uændret belægningsprocent i Sejlflod Kommune. Belægningsprocenten øges således ikke til trods for at større pladser generelt set har større belægningsprocenter og til trods for, at vi forudsætter at Lille Vildmose bliver til en eller anden form for nationalpark/naturpark.

Scenarie 1	26 nye arbejdspladser (direkte og afledte)
------------	--

¹ Under det socioøkonomiske studie har der været nedsat en forudsætningsgruppe bestående af Erhvervs- og Turistchef Kjeld Kjærgaard Jensen, Sejlflod Kommune, Direktør Jørgen Hansen, Midt-Nord Turisme samt Mogens Ove Madsen og Ole Horn Rasmussen, Aalborg Universitet. For at kunne foretage kørsler på den regionaløkonomiske model TØPPE har det været nødvendigt at foretage kvalificerede skøn ud fra viden om turisme, beskæftigelse, økonomi og lokalkendskab. Gruppen har i fællesskab drøftet og besluttet disse forudsætninger. Indsamling af faktuelle overnatningstal og fordeling på nationalitet er foretaget af Kjeld Kjærgaard Jensen i samarbejde med de lokale turistvirksomheder. Midt-Nord Turisme har foretaget datakørslerne og udarbejdet en selvstændig rapport om resultaterne for statusniveauet i Sejlflod Kommune samt status såfremt de forskellige scenarier gennemføres. Der hvor TØPPE ikke har været i stand til at give svar (éndagsturismens beskæftigelsesmæssige betydning) har vi selv foretaget beregningerne.

Projekt 2: Opførelse af "Lille Vildmose - Romantik" - et international bungalow-hotel, gourmet restaurant og golfbane

Dette scenarium er udtænkt af Direktør Jørgen Hansen fra Midt-Nord Turisme. Forslaget kan således ses som et forslag fra en erfaren erhvervsmand i turistsektoren. På et spændende sted i det definerede område opføres der et internationalt bungalow-hotel med tilhørende gourmet restaurant. Desuden anlægges der - eventuelt i randområdet på eksisterende landbrugsjord - en giftfri 18 hullers international golfbane. Sammenslutningen "Romantik Hotels & Restaurants International"³ har 204 medlemmer i 12 europæiske lande, der realiserer en fælles filosofi - "At ledsage gæsterne ind i romantikkens verden". Sammenslutningen har strikse retningslinier for dets medlemmer og navnet er derfor et internationalt varemærke - et såkaldt "brand". Én af forudsætningerne for at et hotel kan blive medlem er, at køkkenet skal være af absolut højeste karakter eksempelvis Michellin-stjerner. Vi forudsætter, at der findes en investor, at de fornødne politiske tilladelser gives og der etableres såvel hotel som en nærtliggende golfbane. Vi udtænker nu følgende scenarium for hotellet, mens golfbanens karakteristika sidestilles med Blokhus Golfklub. Det er essentielt, at det bliver en giftfri golfbane. Fra de steder i Danmark og udlandet hvorfra dette kendes, kalder man det ofte for en økologisk golfbane. Hvorvidt det er en sådan fordrer en nærmere analyse af bl.a. en række principper herunder anvendelsen af teknologi. Pointen er imidlertid, at de nuværende ikke-giftfrie golfbaner er belastning af miljøet grundet brug af sprøjtegifte. Af hensyn til nærheden til høj - eller lavmose må der imidlertid ikke anvendes gift. Hotellets størrelse tænkes som 50 stk. bungalows. Belægningsprocenten sættes til 50% svarende til godt og vel gennemsnittet for Nordjylland. Vi er klar over, at 50% er på grænsen af det driftsøkonomiske ansvarlige - hvorfor forudsætningen kan siges at være restriktiv. Gæstefordelingen er 1/2-delen national og 1/2-delen international, hvor sidstnævnte fordeling er 25% tyskere, 25% svenskere, 25% nordmænd og 25% andet.

² Vi er her nødt til at arbejde en ny forudsætning ind i regnestykkerne. Vi forudsætter nemlig, at den direkte beskæftigelse har en multiplikator på 0,5, d.v.s. at én arbejdsplads genenerer 1/2 ny og denne halve nye forudsætter vi lokaliseret udenfor lokalområdet.

³ <http://www.romantikhoteles.com> for yderligere oplysninger og kontaktperson

Resultatet af beregninger foretaget af TØPPE viser:

Scenarie 2	Antal nye helårs-arbejdspladser ved 50% udnyttelse af kapacitet/år og profil som Blokhus Golfklub
50 bungalows	24 nye arbejdspladser (direkte og afledte)
Golfbane	12 nye arbejdspladser (direkte)
Nye arbejdspladser i alt	36 nye arbejdspladser

Projekt 3: Brug af landbrugsejendomme og tidl. statshusmandbrug til gårdturisme, bed & breakfast eller bondegårdsferie i tilknytning til Lille Vildmose området.

I dette scenarium handler det om at bruge den eksisterende infrastruktur i form af nuværende gårde og tidligere statshusmandsbrug inde i det under fredning tilhørende område samt brug af landbrugsejendomme i randområderne. Vi forestiller os, at 10 ejendomme tilslutter sig ordningen. Der opereres med en belægningsprocent svarende til den eksisterende, d.v.s. 3 uger med gennemsnitlig 4 personer. Vi forudsætter, at der laves fælles bookingkontor i tilknytning til turistbureauet/i samarbejde med kommerciel agent med arbejdsopgaver som booking, markedsføring, produktudvikling og administration.

Scenarie 3	Antal nye arbejdspladser
Bed & Breakfast o.lign.	1 ny arbejdsplads (direkte og afledte)

Projekt 4: Forøgelse af antal feriehuse med 20%

Vi forøger antallet af feriehuse med 20% og henfører husene som udlejningshuse med de eksisterende forudsætninger, som gælder for vores statusopgørelse. Den 20% 's stigning svarer til, at kommunen udnytter den kapacitet, der er i henhold til gældende planlægning. Hvilket beskæftigelsesresultat medfører dette?

Scenarie 4	Antal nye arbejdspladser
Flere feriehuse	15 (direkte og afledte)

Projekt 5: Danske éndagsturister – et kortere eller længere dagsvisit i Lille Vildmose

Vi vurderer ikke, at det vil give en særskilt effekt på den udenlandske éndagsturisme. Den økonomiske effekt af udlændinge, der besøger området, vil være opfanget af TØPPE, og de indgår derfor i overnatningstallene. Derimod forudsætter vi, at den danske éndagsturisme til området øges. Der er 3 helt afgørende forudsætning for beregningerne:

1. Områdets tilgængelighed øges
2. Estimerne for øget turiststrøm holder stik
3. Estimerne for pengeforbrug holder stik

For det første er der områdets tilgængelighed. Vi vurderer, at følgende initiativer er nødvendige:

- Anlæggelse af stisystem, der på den ene side respekterer naturgenopretningen og på den anden side behovet for bedre forbindelse mellem byerne i området. Muligheden for adgangsveje øst/vest må analyseres.
- Udarbejdelse af system for øget skiltning.
- Samlet synliggørelse af området – markedsføring.

Tallene dækker således en situation x-år frem i tiden, hvor området har fået indbygget en tilgængelighed. Øges den vil det få effekt på antallet af besøgende. Niveauet for stigningen lader sig ikke umiddelbart beregne.

Den anden forudsætning er, at Forskningscenter for Skov og Landbrug (2001) har ret i deres antagelser om absolut stigning i besøgstal. Centret har foretaget en generel vurdering ud fra den kendsgerning, at der er faktiske vanskeligheder med at foretage sådanne beregninger. Nordjyllands Amt (2001a) har også foretaget et skøn, som de selv vurderer realistiske. Skønnet baserer sig på, at forslaget om adgang formuleret af Skov- og Naturstyrelsen (2001a) gennemføres.

Antal besøgende i Lille Vildmose ved gennemførelse af forslag fra Skov og Naturstyrelsen

Del af området	I dag	Nordjyllands amt ⁴	Forskningscentret for Skov og Landskab
Tofte Skov	750	25.000	Vurderes under ét
Høstemark Skov	2.000	15.000	
Vildmosen i øvrigt	20.000 ⁵	60.000	
Besøgende i alt	27.750	100.000	150.000

Som det fremgår af ovennævnte, er der stor usikkerhed på antal besøgende. Rent teknisk har udgangspunktet for Nordjyllands Amt været Forskningscentrets skøn for antal besøgende. Dette skøn baserer sig på generelle oplysninger og ikke specifikt på oplysninger, der drejer sig om Lille Vildmose. Således gælder det, at skovområder - med samme tilgængelighed - udviser en forskel på mellem 1.000 besøgende pr. år til 170.000 besøgende pr. år. Her handler det så om at vurdere områdets tiltrækningskraft i.f.t. andre områder. Forskningscentret konkluderer, at en samlet betragtning omkring tilgængelighed og attraktionsværdi vil betyde maksimalt 150.000 besøgende pr. år. I den forbindelse er det interessant, at den forskningsundersøgelse der henvises til, viser, at blot 2% af besøgene i naturen angiver "mose" som væsentlige mål for et besøg. Skov og strand er topscorere med henholdsvis 40% og 30%.

Den tredje forudsætning for at beregne en beskæftigelseseffekt er, at der må forudsættes, hvor mange af de besøgende der omsætter penge samt, hvor meget de omsætter. Baseret på vores forudsætninger er resultatet:

Turistomsætning på grund af Lille Vildmose i dag og i fremtiden

Turistomsætning ⁶	I dag	Nordjyllands amt ⁷ Fremtid	Forskningscentret Fremtid
Omsætning i alt	1.734.375	6.250.000	9.375.000
Antal arbejdspladser ⁸	2 arbejdspladser (direkte og afledte)	8 arbejdspladser (direkte og afledte)	12 arbejdspladser (direkte og afledte)

⁴ Nordjyllands amt, Natur- og Miljøkontoret (2001), Notat om Skov- og Naturstyrelsens forslag om offentlighedens adgang til Tofte skov og Mose samt Høstemark Skov og Mose.

⁵ Kvalificeret skøn foretaget af forudsætningsgruppen

⁶ Vi forudsætter, at 50% af de fremtidige besøgende omsætter 125 kr. pr. person.

⁷ Nordjyllands amt, Natur- og Miljøkontoret (2001), Notat om Skov- og Naturstyrelsens forslag om offentlighedens adgang til Tofte Skov og Mose samt Høstemark Skov og Mose.

⁸ Vi forudsætter, at der skal 760.000 kr. i årlig omsætning til at skabe en helårsarbejdsplads.

Ovennævnte beregninger bygger på den forudsætning, at der ikke er fri adgang til området set som helhed. Det dækker over et scenarie, hvor:

- Besøgende har betalingsvilje i.f.t. noget af området – her regner vi med de nuværende priser som gennemsnit svarende til 125 kr. pr. person
- Desuden antager vi, at borgerne i lokalområdet qua den øgede tilgængelighed har et vist antal ture i gennemsnit i området, som ikke er forbundet med omsætning.
- Vi forudsætter endvidere, at ½-delen af samtlige besøgende har gratis adgang – enten til dele eller hele området.
- Der kommer bedre adgangsforhold til området herunder øget frekvens af kollektiv trafik.

Andre erhvervsmuligheder

Projekt 6: Vildmosegård og Remisen

I forbindelse med udvidelse af aktiviteterne på Vildmosegården bør Remisen i Dokkedal måske medinddrages i projektet. Stedet rummer et velindrettet smedeværksted, hvilket kan gøre det velegnet som udgangspunkt for nogle af de aktiviteter, der skal udvikles og vedligeholdes i forbindelse med mosen f.eks. et eller flere lokomotiver med vogne, som kan køre på nogle af de gamle spor i mosen.

Vi kan i denne forbindelse henvise til Stenvad Mosebrugscenter på Djursland. Her er den gamle tørvestrøelsesfabrik blevet indrettet til museum for mose- og tørverelaterede emner. Der er cafe og et projekt med dyrkning af Shii-Take svampe. Der er også mulighed for at tage en tur med toget, som trækkes af to lokomotiver. Mosebrugsprojektet startede i 1989 som et kommunalt beskæftigelsesprojekt bl.a. med restaurering af de gamle tog. Stedet er udviklet blandt andet ved hjælp af en donation fra Arbejdsmarkedets feriefond på 5 mio. kr.. Men man er gode til at søge midler andre steder fra. Efterhånden er der 8 fuldtidsansatte på centret og mellem 20 og 40 tilknyttet via forskellige arbejdsmarkedsforanstaltninger. I 2001 kom der i alt 7800 gæster på besøg og indtil midten af i år har der været 5720 gæster. Stedet opsøges bl.a. af børnehaver og forskellige busselskaber.

Remisen kunne således danne rammen om et beskæftigelsesprojekt med 10-20 deltagere og måske 3 ansatte. Gennemførlighedsstudiet der er påkrævet vedrørende Vildmosegårdcentret - som er blevet mere udførlig beskrevet i begyndelsen af dette essay - kan evt. inddrage Remisen.

Projekt 7: Naturefterskole

Der planlægges en naturefterskole i Dokkedal gamle skole. Skolen har fokus både på Vildmosen bag Dokkedal og havet uden for Dokkedal. Man arbejder med et koncept, hvor der opereres med et elevtal på 80. Dette indebærer, at der bliver brug for 12 fuldtidsstillinger. Konceptet indebærer en investering i bl.a. en elevfløj til beboelse.

Projekt 8: IT

Dette vil ikke blive beskrevet i denne rapport, men der henviser bl.a. til Kattegatgruppen (2001) og deres Leader+ rapport, hvor området og dets potentiale beskrives yderligere.

Projekt 9: Alternativ anvendelse af råstoffer Sphagnum laboratorium - Kridt laboratorium & Historieformidling – forsøgsvirksomhed

Baseret på Sejlflod Erhvervs- og Udviklingsråd (2000) samt samtale med Svend Andersen, der er direktør for Kalkværket ved Lille Vildmose, har følgende projekt udviklet sig. Mere end ½-delen af den danske kridtproduktion udgraves i Nordjylland. I forbindelse med diskussionen om værditilvækst er det interessant, at der på FAXE Kalk findes et laboratorium for kalkanalyse. Tidligere har man forsket i større stil bl.a. med at anvende kalk til papirproduktion. Kalk som stof indgår bl.a. i fødevareproduktion. Helt nye anvendelsesområder vil sikkert finde sted i fremtiden. Ideen er, at der som netværksprojekt mellem de forskellige nordjyske råstofproducenter iværksættes et udviklingsarbejde. Centrum for dette arbejde kunne være Kongerslev. På tilsvarende vis kunne man forestille sig at anvendelsen af mose fik et værditilskuds-element frem for fortsat at være anvendt som råstof. Det kræver et udviklingsarbejde. Nærheden til Aalborg Universitet taler for at de faglige kompetencer er til stede i umiddelbar nærhed. Et muligt fremtidigt projekt kunne derfor være kombineret forsøgsvirksomhed for forædling af henholdsvis sphagnum og kridt. Man kunne også inddrage andre råstoffer. I tilknytning til forsøgsvirksomheden kunne der tilknyttes historieformidling af råstofanvendelsen. Et form for samarbejde med naturformidlere o.lign i den fremtidige formidling af Lille Vildmose kunne være et yderligere element. Projektet kræver en investor, hvilket kunne være de 2 virksomheder placeret i området. Som startkapital kunne der ansøges om EU-tilskud. Baseret på tal fra

Faxe Kalk kan projektet føre til følgende antal nye arbejdspladser:

Historieformidling	Kalk	Spagnum	I alt
½	2-5	2-5	4½-10½

TABEL OVER BESKÆFTIGELSESEFFEKTER:

<i>ERHVERV</i>	<i>NU</i>	<i>FREMTID</i>
Sphagnumudvinding	24	?
Skov og jagtpleje	10	10
Kridt/Kalk	13	13
Landmænd	10	?
Græsningslav	2	9
500 på camping		26
Hotel Romantik		24
Golfbane		12
Bed and Breakfast		1
20% flere feriehuse		15
Endagsturister Amts-skøn		8
Vildmosegård-Centret	2	5
Transport/erhverv	7	7
Remisen - projekt		3
Naturefterskole		12
Råstoflaboratorier		7
Naturgenopretning		10
I ALT	68	162⁹
Tørvestrøelsesfabrik	21	21

Der knytter sig naturligvis en række usikkerheder og problemer til de enkelte skøn. Der kan f.eks. diskuteres:

- om alle afledte effekter af turismeaktiviteterne kommer lokalområdet til favn
- om kridtudvindingen skal fortsætte, selv om dette ikke foregår i mosens centrale del

- om landbruget forsvinder, hvis traditionel landbrug erstattes af græsningslav
- om attraktionsværdien vil blive så stor, at der kommer det anslåede antal turister
- hvor endagsturisterne lægger deres penge og især hvor meget der finansierer Vildmose-Centret
- om et Hotel kan skabes på grundlag af jagt, golf, naturoplevelse og vildmose-gourmet
- om der er opbakning til et beskæftigelsesprojekt i Remisen og Naturefterskolen
- om der kan skabes finansiering til naturgenopretning, således som det sker i Holland
- om Tørvestrøelsesfabrikken vil importere mere spagnum andet steds fra og begynde at udvikle kompostprodukter
- hvorledes man kan indregne indkomsteffekten af en potentielt øget tilflytning

En drejning af beskæftigelsesudviklingen vil få betydning for arbejdsmarkedet. En del af de kendte arbejdspladser vil fortsætte, medens nogle bliver nedlagt og eventuelt kan kræve omskoling til andre jobtyper. Endelig vil der blive brug for en del mere arbejdskraft inden for turistbranchen, der i dag i Sejlflod Kommune beregnet har 69 helårsarbejdspladser. I en Natura 2000 fremskrivning vil arbejdspladserne inden for dette område som minimum blive fordoblet.

⁹ Direkte beskæftigede

Litteraturliste		
Andersen, A. K.	Kan rekreative områder tiltrække nye indbyggere?	2002
Agger, Peder	"Forvaltning", indlæg på konferencen Nationalparker i Danmark Christiansborg 5/10 2001	2001
AKF 1994	Socioøkonomisk analyse af Storstrøms Amt og Kreis Ostholstein	
Bang, H.P., A. Dreyer Hansen, J. Hoff	Demokrati for neden, Casestudier fra en dansk kommune	Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2000
Constanza, Robert m.fl.	28 år i Lille Vildmose	Lokalhistorisk forening for Sejlflod Kommune, nr. 2, 1998
Dahl, Søren	28 år i Lille Vildmose	Lokalhistorisk forening for Sejlflod Kommune, nr. 2, 1998
Danmarks Statistik	Div. Landbrugsstatistik	
Danmarks Turistråd	TØPPE, En økonomisk model	2001
Det Økonomiske Råd 2000	Naturforvaltning og biologisk mangfoldighed, Kapitel II i Dansk Økonomi efterår 2000	
Dialog, A Thomson Company	Historiske data fra Købmandstandens oplysningsbureau A/S vedrørende Pindstrup Mosebrug A/S	2002
DMU - Danmarks Miljøundersøgelser	Svar til Naturklagenævnet på forespørgsler	5.4, 2001a)
DMU - Danmarks Miljøundersøgelser	Svar til Naturklagenævnet på forespørgsler	14.5.2001b)
Dobbs, Thomas and Pretty, Jules	Future directions for joint agricultural-environmental policies: Implications of united Kingdom Experience for Europe and the United States	2001
Dubgaard, Alex 2001	Opgørelse af naturværdier i penge, Vilhjemudvalgets konference om Natur, velfærd og økonomi	
Dubgaard, Alex, Kallesøe, Petersen & Ladenburg	Velfærdsøkonomiske beregninger vedrørende flersidede samfundsmæssige costs og benefits ved det gennemførte naturgenopretningsprojekt i Skjernå-dalen	Vilhjemudvalget, 2001a
Dubgaard, Kallesøe, Petersen, Damgaard & Erichsen	Velfærd og økonomi i relation til biologisk mangfoldighed og naturbeskyttelse	Vilhjemudvalget, 2001b
Erhvervsministeriet, Konkurrencestyrelsen	Rådsmødet den 24. november 1999, Købskontrakt mellem Pindstrup Mosebrug A/S og Jiffy A/S	

ESPD, European Spatial Development Perspective	Agreed at the informal Council of Ministeres responsible for Spatial Planning	1999
EU-Commission	Community Initiative Programme (CIP), Interreg IIIB North Sea Region	2001
Europa-Kommissionen 2000	Natura 2000, forvaltning af vores naturarv, pjece	
European Commission 2000	Managing Natura 2000 Sites	
European Commission 2000	Conserving Mires in The European Union	
Finansministeriet	Vejledning i udarbejdelse af samfundsøkonomiske konsekvensvurderinger	1999
Finansministeriet	Miljøpolitikens økonomiske fordele og omkostninger	2001
Finansministeriet 2001	Miljøvurdering af finanslovsforslaget for 2002	
Forskningscenter for Skov og Landskab	Vurdering af fremtidig besøgsaktivitet. Svar til naturklagenævnet, 2. april 2001	
Fredningsnævnet for Nordjyllands Amt	Fredning af Lille Vildmose, afgørelse	1999
Fritzbøger, Bo	Det åbne lands kulturhistorie	DSR Forlag, 1998
Fugledirektivet		
Galtung, Johan	A world Economic crisis, www.transcend.org	1999
Gjøl, Uffe	WWF vision for Lille Vildmose	e-mail fra Kampala til forskningsgruppen, august 2002
Goul Andersen, J., L. Torpe, J. Andersen	Hvad folket magter. Demokrati, magt og afmagt	Jurist- og Økonomforbundet, 2000
Habitatdirektivet		
Hansen, B.	Driftsfællesskaber ved forvaltning af naturområder	Park- og landskabsserien nr. 15, 1997 Forskningscenter for skov og landskab
Hansen, Hasler & Schou	Styringsmidler i naturpolitikken	Vilhelmudvalget, 2001
Hasler, B.	Stor værdi af skov og natur	AKF Nyt 1:2001
Hernes, Gudmund	Forhandlingsøkonomi og blandingsadministrasjon	1978
http://www.romantikhotels.com	Kilde til projekt 2, Essay 9	
Ingemann, Jan Holm	En samfundsvidenskabelig betragtning af modelantagelser og vurderingsgrundlag ved usikkerhed, risiko og fare i tilknytning til miljøpåvirkninger	1999
Ingemann, Jan Holm	Samfundets Udviklingsafdeling, Essay 4	2001

Ingemann, Jan Holm	The Political Economy of Society and Sustainability - evolutionary experience from Danish Agriculture.	Arbejdspapir 1999:5. Institut for Økonomi, Politik og Forvaltning. Aalborg Universitet
Jensen, Søren Chr.	Lille Vildmose - Kultur og natur	1998
Johansen, Erik	Aalborg Historiske Museum	1994
Kattegatgruppen	Udviklingsplan for landdistrikter, Leader+	2001
Kattegatgruppen	Leader+ udviklingsplan for landdistrikter. Arden, Dronninglund, Hadsund, Hals, Sejlflod og Skørping Kommuner	2001
Købmandsstandens oplysningsbureau A/S	Regnskabstal Pindstrup Mosebrug A/S og Lars Andersen Kalklejer A/S og Kongerslev Havekalk A/S	2002
Lars Andersens Kalklejer A/S og Kongerslev Havekalk A/S	Produktions- og beskæftigelsestal	Brev til Aalborg Universitet, august 2002
Lindfors, H.	Lokal mobilisering och förändring - svårigheter och möjligheter	I Hans Westlund (red): Lokal utvedkling för regional omvandling. Forskar-forum. Institut för regionalforskning. Rapport 100-1997
Midt-Nord Turisme	Attraktionsanalyse '98	1999
Midt-Nord Turisme	Tøbbe-estimat af turistomsætningen i Sejlflod Kommune 1999/2001	2002
Miljøministeriet	Naturbeskyttelsesloven samt bekendtgørelse	
Miljøministeriet	Bekendtgørelse om offentlighedens inddragelse ved store naturforvaltningsprojekter	
Miljøministeriet	Bekendtgørelse om offentlighedens adgang til at færdes og opholde sig i naturen	
Miljøministeriet	Vejledning om jordbrugskommissionens inddragelse ved offentlige skovrejsningsprojekter og andre naturforvaltningsprojekter	
Miljøministeriet	Miljøbeskyttelsesloven samt bekendtgørelse	
Miljøministeriet	Bekendtgørelse af lov om planlægning	
Miljøministeriet	Råstofloven og bekendtgørelse	
Miljøministeriet m.fl. 1989	Lille Vildmose Tørveindvinding og naturgenopretning	
Miljøministeriet m.fl. 1989	Natur- og Miljøpolitisk Redegørelse 1999	
Naturrådet (2000)	Dansk Naturpolitik visioner og anbefalinger, Vismandsrapport 2000	

Naturrådet 2001	Nationalparker i Danmark - diskussion på baggrund af udenlandske eksempler, arbejdsrapport nr. 3	
Naturrådet 2001	Naturrådets udtalelse om Lille Vildmose, brev til Naturklagenævnet 4/5 2001	
Nordjydske Stiftstidende	11.12.99 aq)	
Nordjydske Stiftstidende	maj, 2002	
Nordjyllands Amt	Lille Vildmose, Tørveindvinding og naturgenopretning	1989
Nordjyllands Amt	Notat om Skov- og Naturstyrelsens forslag om offentlighedens adgang til Tofte skov og Mose samt Høstemark Skov og Mose	23. Maj, 2001a)
Nordjyllands Amt	Regionplan	2001
Nordjyllands Amt (1997)	Råstofredegørelse '97	
Nordjyllands Amt (2001)	Lille Vildmose Avisudklip 1988-2001	
Nordjyllands Amt 2001	Planberetning	
Nordjyllands Amt 2002	Artikel 33-ordningen	
Nordjyllands Amts råstofkontor	2 indvindingstilladelser til Pindstrup Mosebrug A/S	
NorVision, A spatial perspective for the North Sea Region	Spatial vision working group with representatives from Spatial planning offices from the participating countries and regions	2000
OASE, DARCOF	Project no VII.14	2001
OASE, DARCOF	Proceedings	2002
OECD 1999	Vurdering af miljøindsatsen Danmark, konklusioner og anbefalinger (Miljøministeriets hjemmeside)	
Pedersen, Carsten	Kronik i Vendsyssel Tidende	9.3.1990
Pedersen, Pedersen, Sørensen og Wenøe	Roskilde Universitetscenter	Speciale fra Tek-Sam, 2001
Pindstrup Mosebrug A/S	Produktions- og beskæftigelsestal	Brev til Aalborg Universitet 22.8.2002
Planloven		
Pretty and Wards	Social capital and the enviroment, World Development, vol. 29, No. 2	2001
Pretty, Brett, Gee, Hine, Mason, Morison, Raven, Rayment, Bijl	An assessment of the external costs of UK agriculture	Agricultural Systems 65, 2000
Pretty, Jules	Sustainable Development for Local Economies, paper, Centre for Enviroment and Society, University of Essex	1998
Putman, R.	Social Capital. Measurement and Consequences	ISUNA, 1001,1,1

Rasmussen, Ole Horn	Nabo til en storby. Analyse af flyttemønstre i Syd-, Østsjælland og Møn	Anden delrapport i den Storstrømske del af det interreg II C støttede EU-Projekt2000 "Being neighbour to a large urban area". Projekt nr. 47. 2000
Reason and Bradbury	Handbook of Action Research	Sage Publications London, Thousand Oaks, New Delphi, 2001
Region Aalborg Samarbejdet 2001	Beskæftigelse og Erhverv, Sejlflod Kommune	
Reimar, Bill	Understanding Social Capital: its nature and manifestations in Rural Canada	2002
Ringkøbing Fjord Samarbejdet 2001	Socioøkonomisk analyse Ringkøbing Fjord Området	
Risager, Mette 2001	Baggrundsnotat til Naturrådets brev vedrørende fredningssag for Lille Vildmose	
Schou, Jesper m.fl. 2001	Styringsmidler i naturpolitikken - miljøøkonomisk analyse, udredning for Vilhelmudvalget	
Sejlflod Erhvervs- og Udviklingsråd	Mosens fire årstider	1998
Sejlflod Erhvervs- og udviklingsråd	Sejlflod kommune år 2006	2000
Sejlflod Kommune & Nellemann Konsulenterne A/S	Arkitektprogram for Lille Vildmosecentret	2002
Sejlflod Kommune	Forslag til Lokal Agenda 21 for Sejlflod Kommune	
Sejlflod Kommune 1995	Kommuneplan Sejlflod Kommune 1996-2008	
Sejlflod Kommune 2000	Sejlflod Kommune år 2006 - et bidrag til fortsat udvikling	
Skov- og Naturstyrelsen	Vurdering af konsekvenserne af offentlighedens adgang	10. Maj, 2001 a)
Skov- og Naturstyrelsen	Forslag om offentlighedens adgang til Tofte Skov og Mose samt til Høstemark Skov og Mose	14. Maj, 2001b)
Skov- og Naturstyrelsen	Vedrørende bortfald af anmeldte rettigheder til indvinding af ler, kalk, tørv, sphagnum m.m..	
Skov- og Naturstyrelsen 2001	Vejledning om administration af internationale naturbeskyttelsesområder	
Skov- og Naturstyrelsen m.fl. 1999	Pleje og naturgenopretning i Frøslev Mose 1987-1999	
Skov- og Naturstyrelsen	Marginaljorder og Miljø interesser	1987
Skov, Leif	Interview, august 2002	

Stoye, M.	Landdistriksudvikling – Regionale produkter som udviklingsmulighed for erhvervslivet i landdistrikterne	Artikel i Tidsskrift for landøkonomi 1/2002. Marts 2002
Stoye, M.	Regionale produkter i Danmark. En pilotundersøgelse. Arbejdspapir.	2002
Strandgaard og Simonsen	Genetisk variation i danske krondyrbestande	Vildtbiologisk Station, 1989
Template for Case Studies 2002	Socio-Economic Benefits of Natura 2000, IEEP, London	
Vilhelmudvalget	En rig natur i et rigt samfund	Vilhelmudvalget, 2001a, hovedrapport
Vilhelmudvalget	Natur, økonomi og velfærd	Vilhelmudvalget, 2001b, Rapport fra arbejdsgruppe vedrørende økonomi og velfærd
Vilstrup Research 2000	Bosætning i landdistrikter, telefoniske interviews	
VVM-direktivet		
Vilhelmudvalgets arbejdsgruppe vedrørende økonomi og velfærd 2001	Natur, økonomi og velfærd, rapport	
Aalborg Stiftstidende	Udtalelser fra Skovfoged Søren Hansen	27.6.1993
Aalborg Stiftstidende	Udtalelser fra naturvejleder Thorkild Lund, Sejlflod Kommune	18.6.1999

Publikationer under udarbejdelse:

Evaluerings af bypuljen "Den bæredygtige Landsby" under udarbejdelse af Center for Forskning og Udvikling i Landdistrikter www.cfu-land.dk

Foreningsliv undersøgelse under udarbejdelse af Center for Forskning og Udvikling i Landdistrikter www.cfu-land.dk

Hjemmesideadresser:

www.un.org/esa/sustdev/agenda21 d.10.08.2002

www.cfu-land.dk

www.origin-food.org

www.aadalen.org

www.idom.dk

Gruppe 1 - Nye erhvervsmuligheder

Ordstyrer: Christian Rasmussen, Sejlflod Kommune

Referent: Mogens Ove Madsen, Aalborg Universitet

Deltagere:

Vagn Børup, Erhvervsrådet

Per Husted, Erhvervschef

A. Lykke Larsen, Pindstrup Mosebrug

B. Mogens Andersen, Nordjyllands Amt

Henrik Dissing, WWF

Kaj Andersen, Naturefterskolen

Spørgsmål til grp. 1:

1. Hvilke nye muligheder er der for Sejlflod Kommune i forbindelse med at Lille Vildmose er et stort sammenhængende naturområde?
2. Hvilke særlige krav vil der være forbundet med nye erhvervsmuligheder? Er der specielt nye uddannelsesbehov?

Generel vurdering af gruppearbejdet

Drøftelsen i gruppen blev lagt efter to spor. På den ene side var der enighed om, at det generelt er positivt, at der ligger et stort sammenhængende naturområde i kommunen, hvor man skal være meget åbne over for konkrete forslag til aktiviteter. På den anden side er det lige så vigtigt at de forslag, der bliver bragt på banen er realistiske og kan omsættes i virkeligheden.

Ligeledes var det gruppens opfattelse, at udviklingen skal ske "på mosens betingelser" forstået på den måde, at det, der skal udvikles må tage skyldigt hensyn til mosens kulturhistorie.

I løbet af gruppearbejdet blev der ikke skelnet skarpt mellem spørgsmål 1 og spørgsmål 2 og det var nok indtrykket, at der var for lidt tid til gruppearbejdet, idet spørgsmålet omkring afledte uddannelsesbehov, som følge af nye erhvervsmuligheder stort set ikke blev berørt.

Ad. 1 Stort sammenhængende naturområde

Et stort naturområde giver både muligheder og begrænsninger. På den ene side har mosens stor naturmæssig attraktionsværdi. På den anden side er der grænser for, hvad der kan etableres direkte i forbindelse med mosen. Det er opfattelsen, at sættes der generelt mere fokus på mosen, vil der komme nye virksomheder til og der vil skabes forøget bosætning:

- Det er vigtigt, at området får en høj kvalitetsværdi og at projekter i forbindelse med mosen tænkes godt igennem.
- Vildmosegård vil være et godt omdrejningspunkt for et oplevelsescenter, idet der ikke vil være så mange oplevelser ud over natur i mosen.
- Et attraktivt naturområde vil medføre, at bosætningen omkring mosen øges.
- Mulighederne for at etablere et Tivoliland i mosen vil ikke være muligt, da stedet allerede er udlagt som Habitatområde.
- Der er ikke langt til Hamborg og der findes mange grønne tyske helårsturister.
- Man skal ikke glemme at ved siden af mosen ligger Egense Bredning som også er et stort, interessant naturområde.
- I området vil landbrugsjobbene forsvinde og råstofudvindingen går tilbage, hvorfor naturturisme f.eks. kan være indgangen til nye erhvervstiltag.
- Vi skal ikke bare gøre det samme som andre steder - så er vi allerede 2 skridt bagefter. Hvis det skal give resultater skal det være store projekter - nationaldragter gør det ikke alene!

Ad. 2 Nye erhvervsmuligheder og uddannelsesbehov

Det er i hvert fald ikke storindustri, der skal placeres i forbindelse med mosen i fremtiden. Industri kan placeres i Mou. Til gengæld må naturturisme være et af de centrale omdrejningspunkter:

- Maritim naturefterskole i Dokkedal. En arbejdsgruppe har udviklet et forslag til efterskole i den gamle skole i Dokkedal. Både mosen og havet vil være genstand for skolens aktiviteter. Tanken er, at der skal være plads til 80 elever, hvilket vil give en del arbejdspladser. Vildmosegård vil i denne sammenhæng være en naturlig samarbejdspartner.
- Det vil blive dyrt og også svært at se, hvordan der kan oprettes et "bonbon-land" i tilknytning til mosen. Øster Hurup er allerede kendt for noget lignende.
- Mange ufaglærte i Sejlflod kommune kan gøre det sværere at få placeret ny industri, men der arbejdes på at få IT-virksomheder til kommunen.
- Sejlflod Kommune ligger tæt på en storby, hvorfor der ikke er det samme behov for et alsidigt erhvervsliv

- Restriktionerne er ikke uoverstigelige i landzoneområderne - der kan etableres miljøvenlig virksomhed i landområder
- Et marked for naturturisme ligger og venter og kun fantasien sætter grænser for, hvad det kan udvikle sig til. Naturturisme vil skabe en indkomstmæssig multiplikatoreffekt.
- Mosen skal "brandes". Det kan være kongeørnen, vildsvinet eller noget andet, som kan være symbol.
- I forbindelse med Vildmosegården kan der bruges moderne teknologi, f.eks. en forbindelse til et web-kamera ved ørnereden.
- Vildmosegården bør udvikle kulturhistorisk tørvemuseum, der viser noget om udnyttelsen af tørv gennem tiden, gerne med praktiske anvisninger. Der kan udgå studieture fra gården.
- Der kan etableres ture med tipvognstog og kanoture i kanalerne.
- Måske kunne der etableres et mosteri med baggrund i bærproduktion
- Krondyr og vildsvin kan danne baggrund for en kødproduktion på samme måde som mosekartofler og moseskulpturer. Samlet set kan udvikles et såkaldt "Vildmose-måltid".
- Måske genetablere det gamle saltsyderi i Dokkedal
- Det skal gøres en indsats for at finde entreprenører
- Der skal skabes et innovativt miljø - et mødested for potentielle iværksættere
- Behov for en markedsundersøgelse af, hvilke "mose"-produkter, der kunne have en fremtid.

Referat fra gruppe II ved møde d. 27/5 2002 i Sejlflod Kommune.

Ordstyrer: Anne Lise Fruelund (Sejlflod Kommune)

Referent : Pia Johansen (AUC)

Deltagere:

Lise Andersen (Museums inspektør, Hadsund)
Thorkild Lund (Naturvejleder, Vildmosegaard)
Peter Larsen (Landmand, Dokkedal)
Anne Marie Steffensen (Nordjyllands Amt)
Uffe Gjøl Sørensen (WWF)
Bodil Hansen (Naturefterskolen, Dokkedal)

Fraværende:

Hans Jørgen Kudsk-Nielsen (Skoledirektør, Sejlflod Kommune)
Jesper Clausen (Vildmoseforeningen, Mou)

Spørgsmålene til gruppe II var:

1. Hvilke muligheder ser du for Sejlflod Kommune i forbindelse med at Lille Vildmose er et stort sammenhængende naturområde ?
2. Hvordan vil de ny muligheder påvirke tilflytningen/ fraflytningen til kommunen ?

Metode: Spørgsmålene er formuleret åbne, og det er ikke på forhånd tilkendegivet hvad præcis, der menes med stort sammenhængende naturområde. Af debatten vil det derfor indirekte fremgå, hvad de enkelte deltagere forstår ved et sammenhængende naturområde. De åbne spørgsmål har den fordel, at de tvinger den enkelte til at formulere visioner (bottom-up). Dette skal som modsætning til at den enkelte bliver bedt om at tage stilling til et konkret forslag (top-down). Ulempen ved denne form er at deltagernes samlede bidrag kan komme til at fremstå som usammenhængende og ikke særlig operationelle.

Grupperne var sammensat på forhånd. Kun medlemmer af forskergruppen fra Aalborg Universitet (referenter) valgte selv gruppe. Forskergruppen fra Aalborg Universitet har ikke været medvirkende ved sammensætningen af grupperne.

Da der er tale om en proces, hvor borgere, myndigheder og erhvervsliv er gået i dialog omkring fremtiden for et stort sammenhængende naturområde, anses metoden med åbne spørgsmål som mest egnet. Dermed menes der, at det er sikret at alle parter fra start får mulighed for at opnå ejerskab til en fælles vision. Lokalt ejerskab og ansvar mellem borgere, myndigheder og erhvervsliv omkring bæredygtige strategier er omdrejningspunktet i lokal agenda 21.

Mødet startede med at ordstyreren gentog de to spørgsmål, gruppen skulle forholde sig til. Mødet forløb med god diskussion. Da det var den overvejende opfattelse, at man ville tabe arbejdspladserne i mosebruget, i forbindelse med at Lille Vildmose blev et stort sammenhængende naturområde, kom en stor del af snakken dog ret hurtigt til at handle om alternative erhvervsmuligheder.

Ordstyreren forsøgte en enkelt gang at repetere det sidste spørgsmål for derved at dreje diskussionen over mod spørgsmålet omkring bosætning muligheder. Referenten blandede sig med statistiske oplysninger og et spørgsmål til sidst omkring, hvad der skulle få folk til at flytte til Sejlflod.

Spørgsmål 1: Lille Vildmose som sammenhængende naturområde

Vurdering: Til trods for at spørgsmålet omkring området som sammenhængende naturområde er åbent, giver det umiddelbart deltagerne anledning til at ekskludere mosebruget af visionen. En eller anden form for landbrugsproduktion, betragter deltagerne derimod som en naturlig del af naturområdet. Yderligere er der enighed om at naturområdet, skal bidrage til samfundsøkonomien.

Der er en vigtig pointe i en deltagerbemærkning om, at man i alle tider har søgt at "tjene" på mosen, hvilket har skabt forskellige kulturelle og sociale betingelser. Det konkrete naturprojekt om Lille Vildmose som sammenhængende naturområde søger også at inkludere en indtjening. Området forbliver altså en naturressource om end på en ny måde, der skal skabe andre kulturelle/ sociale og økologiske betingelser end tidligere.

Denne erkendelse giver mulighed for at sammenkæde økonomi, kultur og natur, hvilket er væsentligt i et bæredygtigheds perspektiv, som netop inkludere en økologisk, en økonomisk og en social dimension. Man skal altså forsat have en økonomisk indtjening i området. Men de økologiske og kulturelle/ sociale kvaliteter i området skal prioriteres fordi de dermed varetager de dimensioner af bæredygtighedsbegrebet, der ikke kan/ bør substitueres.

Debat om Lille Vildmose som sammenhængende naturområde.

- Det er en udfordring at skaffe arbejdspladser, til at erstatte de der forsvinder i forbindelse med afviklingen af mosebruget.
- Måske er turisme en mulighed, men der er også behov for heltidsarbejdspladser.
- Der skal sælges mange is, før det udløser et job, men det kan hurtigt give en masse arbejde uden indtjening..
- Vandrehjem kunne være en mulighed.
- En anden mulighed kunne være at satse på IT-virksomheder.
- Man har gennem alle tider forsøgt at få noget ud af mosen, det er vigtigt også at formidle den kulturudvikling der er sket gennem tiderne.
- Det er vigtigt at oplysningerne om området formidles samlet, så kan mange små seværdigheder indgå i en helhed.
- Folk vil gerne guides i naturen. Guidede ture en god ide, der er flere og flere, der efterspørger muligheden
- Pindstrup kunne forestå en god naturgenopretning, og bruge det som markedsføring.
- Man kunne også tænke området endnu større, f.eks. forbinde det med kilderne i Skørping.
- Man kunne satse på lokale produkter som f.eks. honning og vildsvin.
- Vildmosegaard kan bruges som udgangspunkt for ture i området. Det er vigtigt med en introduktion af området og naturen. Det er godt, hvis der er nogen, der tager imod og fortæller, hvor man er.
- Hvis mosen skal være et attraktivt, skal antallet af bus afgang om sommeren øges betydeligt, for det kan dårligt blive ringere med den offentlige transport til området.

Spørgsmål 2: Muligheder for tilflytning og risiko for fraflytning

Vurdering: Diskussionen kom hurtigt til at handle om Dokkedal, da det er den landsby, der har direkte forbindelse med naturområdet. Der er mulighed for udbygning i Dokkedal, men byen er samtidig i forfald. En tilkendegivelse fra en indbygger i Dokkedal om at det er de lokale borgere, der skal gøre stedet attraktivt og ikke tilflyttere, der skal "rejse" byen, kan ses som et udtryk for at der kan mobiliseres lokale kræfter. En øget bosætning involverer dog også både myndigheder og erhvervsliv, f.eks. er der mangel på daginstitutioner, lokale indkøbsmuligheder og offentlig trafik i landsbyerne, der grænser lige op til naturområdet.

Et samarbejde omkring en overordnet bosætningsstrategi, hvor borgere, myndigheder og erhvervsliv indgår, vil være i tråd med lokal agenda 21 strategien. Myndighederne kunne med udgangspunkt i den lokale mobilisering være initiativtager til f.eks. fremtidsværksteder omkring bosætning i forbindelse med Lille Vildmose som sammenhængende naturområde.

Debat om muligheder for tilflytning og risiko for fraflytning

- Afstanden til Ålborg er vigtig, men også et sammenhængende naturområde kan få huspriserne til at stige.
- Det er svært at få børnefamilier til at flytte til Dokkedal. Der er langt til alting; sportsaktiviteter og skoler. Men måske kunne det sammenhængende naturområde bringe aktiviteter til Dokkedal, der kunne gøre det mere attraktivt at flytte der til.
- Det er dog et problem, at der ikke er service aktiviteter og indkøbsmuligheder.
- Den dårlige offentlige transport og de manglende service tilbud begrænser gruppen, der vil flytte til området.
- Man kan tiltrække folk fra Ålborg fordi huspriserne er lave.
- Det vil kræve to biler for familier at bo i Dokkedal, fordi der er langt til alting og ingen offentlig transport.
- Det er svært at få ryste et dårligt rygte af, når et område først er inde i en negativ udvikling.
- Det er de mennesker, der bor i området, der skal skabe det kreative miljø, der skal tiltrække nye tilflyttere.
- Det er ikke nødvendigvis bosætningsstrategier udefra der skal til, udviklingen skal komme indefra.
- Der er et fællesskab at bygge på i Dokkedal. F.eks. er der været afholdt borgermøde hvor hele foreningslivet var repræsenteret, og der er nedsat en lokal arbejdsgruppe omkring etablering af en efterskole.
- Mere aktivitet i naturområdet (mosen) kunne få en positiv afsmittende effekt på Dokkedal.
- Man skal flytte til Sejlflod kommune og Dokkedal, fordi det ligger lige op ad naturen, er tæt ved vandet og tæt ved Ålborg.
- Man bor på landet men alligevel tæt på storbyen. Man kunne søge at gøre området eksklusivt og satse på stærke sociale samfundsgrupper.

Gruppe 3 – Turisme

Deltagere:

Kjeld Kærgaard Jensen, Sejlflod Kommune (ordstyrer)
Kim Christensen, Landmand
Jens Bisgaard, Nordjyllands Amt, Vildmosetilsynet
Birgith Knudsen, Skovfoged, Toft Skov
Bjarke Huus, Nordjyllands Amt
John Kornerup, Verdensnaturfonden
Bodil Bach, Lærer
Uffe Laursen, Skovridder
Hanne Vestergaard, Turistchef Hadsund (afbud)
Ole Horn Rasmussen, Aalborg Universitet (referant)

Spørgsmål til Gruppen:

1. Hvilke nye muligheder ser du for Sejlflod Kommune i forbindelse med at lille Vildmose er et stort sammenhængende naturområde?
2. Hvilken betydning får dette for turismen? – og er der særlige former for turisme, som du vil foretrække?

Metode: Gruppens ordstyrer styrede diskussionen efter hensigten. Alle gruppens medlemmer kom med indspark og debatten bølgede udmærket. Referenten blandede sig alene i afslutningsfasen med ét spørgsmål. Diskussionen varede godt 1 time – og det var først mod afslutningen at argumenter begyndte at gå igen. Alt i alt en succesfuld metode til iværksættelse af en første afdækning af synspunkter på de 2 spørgsmål blandt nøglepersoner / interessenter i og omkring Lille Vildmose.

Ad 1: Sammenhængende naturområde

Vurdering: Betragtet på et helt overordnet plan var der ingen af deltagerne der havde nogen samlet vision men der blev derimod fremført en række muligheder der alt i alt giver *en usammenhængende vision*. Følgende aspekter skal fremhæves:

1. **Naturområdet** skal ikke ses isoleret men derimod som **del af en større helhed**. Det gælder både geografisk, markedsføringsmæssigt (attraktionsværdien) og integrationsmæssigt (bl.a. effekt i.f.t. lokalbefolkning samt behovet for formulering af og åbenhed i.f.t. en tids- og handlingsplan for området).
2. Områdets **historie** er central. "Historien skal findes", da det er den der skal danne visionens fundament og dermed også fundamentet i en eventuel branding.

3. Manglende **lokalkendskab** / viden om området bl.a. baseret på det faktum at store dele af området har været lukket af / været beskyttet i mange år er en blokering for formulering af en samlet **lokal vision**.

Diskussion om nye initiativer, branding og fremtid:

- Udvikling af "Birkevin" som et element til at markedsføre
- Indførsel af en ny kvægetype jf. Djursland
- Etablering af et vildslagteri i Sejlflod kommune. Der er imidlertid problemer m.h.t. rentabilitet, antal dyr og EU-regler
- Udnyttelse af tørv på ny måde (forædling) ved at lade sig inspirere af Canada, hvor man har en produktion af bleer/hygienebind med tørv som råstof.
- Lave eksklusive restauranter med god mad og en placering der er attraktiv (udsigt) – evt. på Mulbjerg.
- Historien skal bruges. Mosen i gamle dage. Man skal lave en historie.
- Behov for en samlet identitet – markedsføring – når området bliver samlet, hvor det er andet end kommunen der profileres. Der fokuseres for meget på mosen. Vi skal tænke i kombinationer. Mosen er en sidegevinst. Folk skal ikke kun komme her for at se mosen. I øvrigt er den ikke interessant som den er. Og man kan ikke se den. Parablymosen, Cementmosen og Bette Søen. 50 % skal se Pindstrup – og så har de set mosen. Området skal blotlægges så det bliver mere kendt.
- Randområderne er også centrale – især Dokkedal, da turister skal se vand og gerne have et sommerhus med udsigt over netop vandet. Her er der store lejeindtægter.
- Vi skal have både en bosætningsstrategi og en erhvervsstrategi. Dokkedal burde være et attraktivt sted at bo. Nye virksomheder bør generelt trækkes til kommunen
- Bondegårdsferie, hvis der er økonomi i det.
- Landbruget er klar til at tilpasse sig nye tider (bl.a. begrænse lugtgener), men der er behov for klare meldinger, da man er usikker på fremtiden. Købes ud hvis prisen er OK. Grise kan laves et andet sted.
- Alt har nu været på bedding siden 1991. Nu må tingene tage konkret form. Der må realiteter til.
- Vi skal snakke fremtid men give tid. Når centret kommer op at stå. Så vil det give idé vælde.

Lokalkendskabet til området er begrænset.

- "Nu har hun boet i Dokkedal i 30 år. Hun vidste ikke der var noget der hed Bette Søen. Er det ikke sådan med os lokale, at vi ikke kender vores eget område?..... Parablymosen og Portland. Dejlig tur ind over grænsen, men der er ikke ret mange der ved hvor det er. Det er også svært at se. Vi må sørge for at få det lavet" "Den der brune flade præsenterer sig jo helt anderledes. Lige de der få steder der man kan kigge ind over. Det er dejligt at man kan få de der kig ind over... Formidlingscentrets værdi for lokalbefolkningen kræver et utroligt stort informationsarbejde".
- Fredningsplanen nævner knap borgerne i Dokkedal. De lokale føler sig som i en lomme med fredning omkring.

ad. 2: Turisme

Vurdering: Betragtet på et helt overordnet plan var der ingen af deltagerne der havde nogen samlet vision men der blev derimod fremført en række muligheder der alt i alt giver en *sammenhængende vision*. Følgende aspekter skal fremhæves:

1. **Temaet** for fremtiden skal være aktivitetsturisme.
2. **Målgrupperne** skal være en kombination mellem familieturisme og natur/kulturturisme. Sidstnævnte dækker en bred gruppe fra seniorer til en eksklusiv turisme bestående af specialsegmenter, hvor der sættes på et internationalt kvalitetsniveau (det kan være forskere, fugleinteresserede, madinteresserede o.lign.)
3. Forudsætningen for at løfte opgaven er **samarbejde både ind over** (strategien skal være langtidsorienteret i.f.t. integration mellem turisme/lokalbefolkning) **og ud over kommunegrænsen** (strategien angående organisation, markedsføring og investering)

Diskussion om turisme:

- Gamle skove tiltrækker folk. Men der behøves et samlet navn. Eksempler fra "Skovens dag" dokumenterer interessen for denne aktivitet. Vi har et turismeprodukt lige udenfor vores bagdør
- **Familieturisme** er vigtig. Men hvis vi skal sætte på dem har vi et dilemma med for meget krav til aktiviteter. Det kan løses med tilbud om en tur i hestevogn, tilbud om at lave pilefløjter, fang en frø i mosen. Det handler ikke om at sidde omkring et bord men om at formidle via sanserne. Men der er jo en konflikt i.f.t. naturbeskyttelse og mosen er ikke noget for børn!
- **Natur/kulturturisme** er vigtig – Man kan bruge dagen til at vandre i mosen. Det ægte - hvis der da er noget tilbage.
- Naturgenopretning vigtig. Hele verden vil komme. Genvækst af mosen er interessant. Metode til at binde kulstof er interessant. Men hvad kan trives i jordbundsforholdene? Attraktionsværdien er, at områdets karakter vil ændre sig år for år i henhold til naturens forandring.
- Alt det der ikke kan ses af mange er interessant. Området skal ikke være overrendt. Vi skal have kvalitet.
- Toft Skov er kvalitet og summer og syder af historie. Træer er meget gamle.
- Det skal være international kvalitetsturisme. Og ikke kun for forskere.
- En løsning hvor de lokale alene får en fold med nogle vildsvin, mens man lukker det øvrige område op for naturinteresserede skal undgås. De lokale er usikre over hvor de er, den dag hvor området er naturgenoprettet
- Vi må **samarbejde** med Øster Hurup – i det hele taget samarbejde på tværs af kommuner. Øster Hurup har bl.a. havnen men de har behov for samarbejde med baglandet – Lille Vildmose og Rold Skov/Rebild. Øster Hurup sætter på tivoli og "én dag er en stor fest". Vi skal ikke sætte på tivoli
- Vi skal have en effektiv hastighedsnedsættelse. Men usikkerheden om **infrastrukturen** (veje, p-pladser, sti-systemer o.s.v.) er stor. Flere sommerhuse med god beliggenhed er interessant.
- Og så skal vi lave en **løsning**, hvor vi om 30 år siger: "Det var vi med til at gøre"

Bilag 2

Interviewpersoner/kontakterede personer

Larsen, A. Lykke, Pindstrup Mosebrug A/S

Andersen, Bent (repræsentant for begge selskaber), Lars Andersen Kalklejer A/S og Kongerslev Havekalk A/S

Andersen, Mogens, Nordjyllands Amt

Knud Erik Jeppesen, Råstofkontoret, Nordjyllands Amt

Kjærgaard, Kjeld, Sejlflod Kommune

Hansen, Jørgen, Midt-Nord Turisme

Lund, Thorkild, Sejlflod Kommune

Skov, Leif, Formand for Aage V. Jensen Fonde

Knudsen, Birgit, Skovfoged Tofte Skov og Mose

Degn, Henning, Pindstrup Mosebrug A/S

Allan Busk, SID, Kongerslev

Risager, Mette, Moseekspert, biolog, phd.

Schnoor, Kristian, Borgmester, Sejlflod Kommune